

Klímaadaptáció, piacra jutás és intézményi beágyazottság a magyar–szerb határtérség helyi élelmiszerrendszereiben

A tanulmányt készítette:

Kislépték Egyesület
megbízásából
Szimbiózis Alapítvány

dr. Benedek Zsófia

2026. január 15.



Jó szomszédok
a közös
jövőért

Tartalomjegyzék

Vezetői összefoglaló.....	4
Executive summary	7
1. Bevezetés.....	10
1.1. A helyi élelmiszerrendszer, mint a klímaadaptáció eszköze: irodalmi áttekintés	11
1.2. A tanulmány célkitűzése.....	17
2. Jó gyakorlatok	17
2.1. Magyarországi jó gyakorlatok.....	17
2.2. Nemzetközi jó gyakorlatok	20
3. Anyag és módszer.....	23
3.1. Területi lehatárolás.....	23
3.2. Adatgyűjtés és adatforrások.....	28
3.3. Az elemzés módszerei	34
4. Eredmények	37
4.1. A magyarországi eredmények.....	37
4.2. A szerbiai eredmények.....	69
5. Következtetések	98
5.1. A helyi élelmiszerrendszer adaptációs és piaci funkciói Baja térségében	98
5.2. A helyi élelmiszerrendszer mint identitáshordozó, de gazdaságilag korlátozott működési keret a Vajdaság északi részén	101
5.3. A helyi élelmiszerrendszer mint a klímaadaptáció eszköze	103
5.4. Limitációk és továbblépési irányok	104
Köszönetnyilvánítás.....	105
6. Irodalomjegyzék	106
7. Mellékletek	116
7.1. Melléklet. A fogyasztói kérdőív	116
7.2. Melléklet. A fogyasztói kérdőív közzététele érdekében feltérképezett Facebook-csoportok	127
7.3. Melléklet. A kiindulási interjúk interjúfonalai	131

ARCCHAD

7.4. Melléklet. A vajdasági mezőgazdasági támogatások.....	132
7.5. Melléklet. A termelő-közvetítő csoportos interjúk interjúfonala	132
7.6. Melléklet. A termelői kérdőív	134
7.7. Melléklet. A közvetítői kérdőív	142
7.8. Melléklet. Fókuszcsoport vezérfonal.....	146

ARCCHAD

Vezetői összefoglaló

A klímaváltozás hatásai, mint például a hőhullámok gyakoribbá és intenzívebbé válása, a csapadékeloszlás egyre nagyobb időbeli és térbeli ingadozása, valamint az aszály és a belvíz kockázatának növekedése különösen nagy kihívásokat jelentenek a kisléptékű mezőgazdasági termelők számára. Ezek a gazdaságok fokozottan kitettek a környezeti sokkoknak korlátozott pénzügyi tartalékaik, a tőkéhez és biztosítási eszközökhöz való nehezebb hozzáférésük, valamint a helyi ökológiai feltételektől való erős függésük miatt. Ugyanakkor a kisléptékű gazdaságok sajátos adaptív kapacitásokkal is rendelkeznek, amelyek a szervezeti rugalmasságban, a diverzifikált termelési szerkezetben és a helyi társadalmi-gazdasági hálózatokba való beágyazottságban gyökereznek. E kettősség, vagyis a magas sérülékenység és a potenciálisan jelentős alkalmazkodóképesség együttes jelenléte képezi a jelen tanulmány kiindulópontját.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a helyi élelmiszerrendszerek és a rövid ellátási láncok miként járulhatnak hozzá a kisléptékű termelők klímaadaptációjához, piaci stabilitásához és gazdasági ellenállóképességéhez a magyar–szerb határtérség két mintaterületén. Az elemzés központi feltevése, hogy a klímaalkalmazkodás nem pusztán technológiai kérdés, hanem alapvetően társadalmi-gazdasági és intézményi folyamat. A termelők alkalmazkodási képességét a termelési technikákon túl az határozza meg, hogy milyen piacokhoz férnek hozzá, milyen együttműködésekbe ágyazódnak, léteznek-e tanulási és tudásmegosztási hálózatok, valamint hogy működnek-e olyan közvetítő és koordináló szervezetek, amelyek képesek csökkenteni a tranzakciós költségeket, elősegíteni a kollektív cselekvést és stabilizálni a keresletet. Ebben a megközelítésben a helyi élelmiszerrendszerek olyan intézményi konfigurációkként jelennek meg, amelyek egyaránt képesek erősíteni vagy korlátozni az adaptív kapacitást.

A kutatás két eltérő területi kontextusra épül. A magyarországi oldalon az elemzés Baja és tágabb térségére, a szerbiai oldalon Észak-Vajdaságra összpontosít, ezen belül Magyarkanizsa, Zenta, Szabadka és Zombor térségére. A vizsgálat vegyes módszertant alkalmazott: a szekunder statisztikai és térségfejlesztési adatok feldolgozását kérdőíves felmérések, félig strukturált interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések egészítették ki, bevonva termelőket, fogyasztókat és közvetítő szereplőket.

Az összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy a helyi élelmiszerrendszerek klímaadaptációs szerepe nem egyetlen, mindenhol alkalmazható modell formájában jelenik meg. A bajai térségében a helyi élelmiszerrendszer viszonylag erős, bár töredezett gazdasági és adaptációs potenciált mutat. Itt feltűnően megmutatkozik, hogy nem létezik minden gazdaság számára optimálisnak tekinthető, egységes alkalmazkodási vagy piacra jutási pálya. A működő stratégiák a gazdaságméret, a termelési profil, az erőforrás-ellátottság és a

ARCCHAD

feldolgozás mértéke szerint differenciálódnak. A tevékenységek diverzifikációja visszatérő elem, de igen eltérő formákban jelenik meg. A helyi élelmiszerrendszer nemcsak alternatív értékesítési térként funkcionál, hanem olyan kapcsolati hálóként is, ahol a termelők visszajelzéseket kapnak a fogyasztóktól, tapasztalatokat cserélnek egymással, és alternatív gyakorlatokról, piaci lehetőségekről szereznek tudást. Ugyanakkor ezek a tanulási és kockázatmegosztási folyamatok többnyire informálisak és gyengén intézményesültek. Bár megvan a potenciál arra, hogy a helyi élelmiszerrendszer összehangolt adaptív infrastruktúraként működjön, a gyakorlatban az alkalmazkodás elsősorban egyéni gazdasági döntésekre épül, nem pedig szervezett kollektív mechanizmusokra.

Észak-Vajdaságban a fentiekől eltérő tapasztalatok körvonalazódnak. A termelői alkalmazkodási megoldások sokkal egységesebb mintázatot mutatnak, és szűkebb mozgástérben értelmezhetők. A helyi élelmiszerrendszer elsősorban identitás- és élményalapú térként működik. A piacok, fesztiválok és termelő–fogyasztó találkozások fontos szerepet játszanak a közösségi életben és a térségi hovatartozás szimbolikus újratermelésében. Ez a kulturális beágyazottság azonban csak korlátozott mértékben fordítódik le gazdaságilag integrált és intézményileg támogatott piaci struktúrákká. A feldolgozásra és kollektív értékesítésre vonatkozó szabályozási korlátok, a koordináló szervezetek hiánya, valamint az egyéni értékesítési és beszerzési kapcsolatok dominanciája jelentősen beszűkíti az alkalmazkodás és a diverzifikáció lehetséges pályáit. Ennek következtében a klímaadaptáció elsősorban egyéni termelési és technológiai alkalmazkodás, input-racionalizálás és ágazati specializáció formájában jelenik meg, nem pedig hálózati, kooperatív vagy hozzáadott értéket növelő piaci megoldásokon keresztül.

A két esettanulmány együttes értelmezése arra a központi következtetésre vezet, hogy a helyi élelmiszerrendszerek adaptációs potenciálját nem elsősorban a termelők motivációjának hiánya vagy a fogyasztók érdektelensége korlátozza. Mindkét térségben jelen van az alkalmazkodási szándék, az együttműködés iránti nyitottság és a helyi termékek iránti kereslet. A fő szűk keresztmetszetek az intézményi, szervezeti és szabályozási feltételek szintjén jelennek meg. Ott, ahol a jogi keretek, a piaci infrastruktúra és a közvetítő szervezetek képesek támogatni a koordinációt, a kollektív tanulást és a hozzáadott érték helyben tartását, a helyi élelmiszerrendszerek a kockázatmegosztás, a tudáscsere és az adaptív piaci stabilizáció platformjaivá válhatnak. Ahol ezek a feltételek hiányoznak vagy gyengék, ott a rendszerek töredezetten maradnak, és az alkalmazkodás az egyéni túlélési stratégiák szintjére szorul.

A tanulmány a terroir eltérő adaptációs szerepére is rámutat. (A tanulmányban a terroirt a termelést meghatározó természeti adottságok, helyi tudás, kulturális hagyományok és társadalmi jelentések összességéként értelmezzük.) A magyarországi esetben a terroir alapjaként működő helyi kötődés erősebben kapcsolódik az agroökológiai adottságokhoz és

ARCCHAD

a területi differenciáláshoz, míg Észak-Vajdaságban elsősorban szimbolikus és kulturális jelentéstartalomként jelenik meg. Mindkét kontextusban azonban a terroir csak akkor válhat tényleges gazdasági és adaptációs erőforrássá, ha azt olyan szervezeti és intézményi struktúrák közvetítik, amelyek képesek a helyi identitást és az ökológiai sajátosságokat összehangolt piaci gyakorlatokká formálni.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a helyi élelmiszerrendszerek és a rövid ellátási láncok nem automatikusan, hanem meghatározott strukturális feltételek mellett képesek érdemben hozzájárulni a kisléptékű termelők klímaalkalmazkodásához. Hatékonyságuk kevésbé az attitűdökön, sokkal inkább a koordinációs mechanizmusok, az intézményesült együttműködések és azoknak a piaci struktúráknak a meglétén múlik, amelyek lehetővé teszik a tanulást, a kockázatmegosztást és a hozzáadott érték helyben tartását. A helyi élelmiszerrendszerek stratégiai jelentősége így nem csupán abban áll, hogy lerövidítik a termelők és a fogyasztók közötti távolságot, hanem abban is, hogy megfelelő támogatás mellett a kollektív alkalmazkodás társadalmi-gazdasági infrastruktúráivá válhatnak, nem pusztán kulturálisan értékes vagy piaci részzegmenseket kiszolgáló rendszerekké.

ARCCHAD

Executive summary

The impacts of climate change – including the increasing frequency and intensity of heat waves, the growing variability of precipitation patterns, and the rising risks of droughts and inland excess water – pose particularly severe challenges for small-scale agricultural producers. These farms are highly exposed due to their limited financial reserves, restricted access to capital and insurance, and their strong dependence on local ecological conditions. At the same time, small-scale farms also possess specific adaptive capacities rooted in their organisational flexibility, diversified production structures, and embeddedness in local social and economic networks. This duality – high vulnerability combined with potentially high adaptive capacity – forms the central point of departure of the present study.

The report examines how local food systems and short food supply chains can contribute to the climate adaptation, market stability and economic resilience of small-scale producers in two cross-border case study areas in the Hungarian–Serbian border region. The central analytical assumption is that climate adaptation is not merely a technological issue, but a fundamentally socio-economic and institutional process. The ability of farmers to respond to climatic stress depends not only on production techniques, but also on their access to markets, their integration into cooperative arrangements, the existence of learning and knowledge-sharing networks, and the presence of intermediary and coordinating organisations that can reduce transaction costs, facilitate collective action, and stabilise demand. From this perspective, local food systems are not treated simply as alternative marketing channels, but as institutional configurations that may either enable or constrain adaptive capacity.

Empirically, the study is based on two contrasting territorial contexts. On the Hungarian side, the analysis focuses on Baja and its wider region; on the Serbian side, on Northern Vojvodina, with particular attention to the areas of Kanjiža, Senta, Subotica and Sombor. A mixed-methods approach was applied, combining the analysis of secondary statistical and regional development data with primary data collection through consumer and producer surveys, semi-structured interviews and focus group discussions involving farmers, consumers and intermediary actors.

The comparative analysis demonstrates that the climate-adaptive role of local food systems does not take the form of a single, transferable model. Instead, it emerges through different combinations of production structures, market channels and organisational arrangements shaped by local institutional conditions.

In the Baja region, the local food system shows a relatively strong, although fragmented, economic and adaptive potential. Empirical results indicate that there is no uniform adaptation or market-access pathway that could be considered optimal for all farms. Rather, viable

ARCCHAD

strategies differ according to farm size, production profile, resource endowment, and the degree of processing. Diversification of activities appears as a recurrent element of these strategies, but in highly heterogeneous forms. The local food system functions not only as a space of exchange, but also as a relational arena where producers obtain feedback from consumers, exchange experiences with peers, and learn about alternative practices and market opportunities. However, these learning and risk-sharing processes remain largely informal and weakly institutionalised. While the potential exists for the local food system to operate as a coordinated adaptive infrastructure, in practice adaptation still relies predominantly on individual farm-level decisions rather than on structured collective mechanisms.

In Northern Vojvodina, a markedly different pattern emerges. Here, strong cultural attachment to local products and a pronounced identity dimension of “the local” are evident on the consumer side. Markets, festivals and producer–consumer encounters play an important role in community life and in the symbolic reproduction of regional belonging. Yet this cultural embeddedness translates only to a limited extent into economically integrated and institutionally supported market structures. Regulatory constraints on processing and collective marketing, the scarcity of coordinating organisations, and the dominance of individualised sales and procurement relations significantly narrow the range of viable adaptive and diversification strategies. As a result, climate adaptation is primarily realised through individual production and technological adjustments, input rationalisation and sectoral specialisation, rather than through network-based, cooperative or value-adding market solutions. Organised short supply chains and collective marketing arrangements remain marginal, and the local food system functions much more as a cultural and experiential space than as an economic and adaptive infrastructure.

The joint interpretation of the two case studies leads to a central conclusion: the adaptive potential of local food systems is not primarily constrained by a lack of motivation among producers or by insufficient consumer interest in local products. In both regions, willingness to adapt, openness to cooperation and demand for local food are clearly present. The main bottlenecks lie instead at the level of institutional, organisational and regulatory conditions. Where legal frameworks, market infrastructure and intermediary organisations are able to support coordination, collective learning and value retention, local food systems can evolve into platforms for risk sharing, knowledge exchange and adaptive market stabilisation. Where such conditions are absent or weak, local food systems remain fragmented, and adaptation is confined to individual survival strategies.

The study also highlights the differentiated role of terroir as an adaptive resource. In the Hungarian case, territorial embeddedness is more strongly linked to production conditions, short supply chains and market differentiation, while in Northern Vojvodina it is primarily

ARCCHAD

expressed through symbolic and cultural meanings. In both contexts, however, terroir can only become an effective economic and adaptive asset if it is mediated by organisational and institutional structures capable of translating local identity and ecological specificity into coordinated market practices.

Overall, the findings indicate that local food systems and short supply chains can support the climate adaptation of small-scale producers not automatically, but under specific structural conditions. Their effectiveness depends less on attitudes and more on the presence of coordination mechanisms, institutionalised cooperation, and market arrangements that allow learning, risk sharing and the local retention of added value. Consequently, the strategic relevance of local food systems lies not only in their capacity to shorten distances between producers and consumers, but in their potential – if appropriately supported – to function as socio-economic infrastructures of collective adaptation rather than merely as culturally valued or niche marketing spaces.

ARCCHAD

1. Bevezetés

A klímaváltozás egyre komplexebb kihívások elé állítja a mezőgazdasági termelőket. Ebből a szempontból a kisléptékű gazdaságok különösen sérülékenyek, ami sokrétű forrás- és kapacitáshiányaik következménye (Toma et al., 2021). Ugyanakkor, ahogy a COVID időszaka is megmutatta, ezek a gazdaságok rendkívül gyors alkalmazkodásra is képesek (Benedek et al., 2022). Jelen tanulmány a kisléptékű termelőkre épülő helyi élelmiszerrendszerek adaptációs lehetőségeit vizsgálja intézményi és társadalmi nézőpontból, különös tekintettel a kistermelők piacra jutását és gazdasági ellenállóképességét támogató mechanizmusokra.

A helyi élelmiszerrendszer olyan komplex hálózat, amely magában foglalja az élelmiszer termelését, feldolgozását, elosztását és fogyasztását egy adott földrajzi térségen belül, ahol a termékáramlás, gazdasági kapcsolatok és társadalmi interakciók mind lokális beágyazottságúak (Brune et al., 2023). A „helyi” népszerű hívószó, ugyanakkor erősen kontextuális és értelmezésfüggő, ami miatt a helyi élelmiszerrendszer mint fogalom önkényes és nehezen operacionalizálható a tudományos gyakorlatban: különböző tanulmányok eltérően értelmezik a földrajzi határokat, a hálózat elemeit és a fenntarthatósági dimenziókat, így egységes mérési keret hiányában az eredmények nehezen hasonlíthatók össze közvetlenül (Tregear, 2011, Nemes et al., 2023). A rövid ellátási lánc (REL) ezzel szemben jóval konkrétabban megragadható fogalomként jelenik meg a szakirodalomban: olyan élelmiszer-ellátási konfigurációkat jelöl, ahol a termelő és a fogyasztó között nagyon kevés (ideális esetben nulla) közvetítő szerepel, vagy a fizikai távolság minimális (Benedek et al., 2020).

A két fogalom kapcsolata az, hogy a rövid ellátási láncok a helyi élelmiszerrendszerek tipikus, jól mérhető alkotóelemei lehetnek. Nem minden helyi élelmiszerrendszer kizárólag rövid láncokon keresztül működik, és nem minden rövid lánc feltétlenül lokális területi értelemben (Renting, 2003). A REL-ek révén ugyanakkor a termelés és fogyasztás közötti közvetlen vagy kisszámú közvetítőt magában foglaló kapcsolatok erősödnek, ami a helyi élelmiszerrendszer céljaihoz, például közösségi kapcsolatok, gazdasági kapcsolódások és fenntarthatósági törekvések erősítéséhez jól illeszkedik (Michel-Villarreal et al., 2025).

Ez a fogalmi különbségtétel nem csupán elméleti jelentőségű: a klímaadaptáció szempontjából éppen az a kulcskérdés, hogy milyen működési formák (legyenek azok helyhez kötöttek vagy strukturálisan egyszerűsítettek) képesek valóban támogatni a kisléptékű termelőket a változó környezeti és piaci feltételek között. Jelen tanulmány éppen ezért nem kizárólag egyik vagy másik modell előnyeit vizsgálja, hanem arra keresi a választ, hogy a helyi és/vagy rövid láncokra épülő rendszerek hogyan segíthetik a termelők alkalmazkodását, piacra jutását és gazdasági ellenállóképességét a vizsgált térségekben. A pontosabb célmeghatározást lásd az 1.2. fejezetben.

ARCCHAD

1.1. A helyi élelmiszerrendszer, mint a klímaadaptáció eszköze: irodalmi áttekintés

1.1.1. A helyi élelmiszerrendszerek és rövid ellátási láncok termelési és értékesítési vonatkozásai

A helyi élelmiszerrendszerek és rövid ellátási láncok előnyei termelési és értékesítési oldalon egyaránt megragadhatóak. Ami a termelési oldalt illeti, az egyik legfontosabb mechanizmus a biodiverzitás védelme és erősítése, ami különösen hatékony lehet kis léptékben. Az agroökológiai diverzifikáció, a polikultúrák és az agrárerdészeti rendszerek hozzájárulnak a genetikai és fajsztípus sokféleség megőrzéséhez, ami stabilabb hozamokat eredményez változó időjárási körülmények között, és segíti a gazdaságok talpra állását szélsőséges eseményeket követően (Heckelman et al., 2022). Ezzel párhuzamosan a helyi szintű erőforrás-gazdálkodás (például a talajminőség javítása, a vízvisszatartás vagy a táji mozaikosság fenntartása) olyan ökoszisztéma-szolgáltatásokat aktivál, mint a beporzás, a vízmegtartás vagy a mikroklima szabályozása, amelyek különösen fontosak a klímaváltozás által fokozottan veszélyeztetett térségekben (Kruger et al., 2022).

A termelési oldalt tekintve a helyi beágyazottság, a közvetlen kapcsolatokra és az együttműködésre épülő gyakorlatok (pl. termelői csoportok, beszerzési és termelési közösségek) további előnye, hogy növelheti a termelők alkupozícióját a beszerzések és kapacitáskihasználás során (Lutz et al., 2017). Emellett a kisebb léptékű gazdaságok gyakran alacsonyabb belépési küszöbvel rendelkeznek, ami a fiatal vagy hátrányos helyzetű gazdák számára is lehetőséget teremt a mezőgazdasági tevékenység megkezdésére (Žmija et al., 2020). A helyi gazdaságba való beágyazódás nemcsak az értékesítést segíti, hanem kapcsolati és bizalmi erőforrásokat is teremt, amelyek válsághelyzetekben megkönnyítik az alkalmazkodást (Benedek et al., 2022). Összességében a helyi termelésre és kapcsolatokra épülő hálózatok válsághelyzetek után gyorsabban képesek élelmiszert biztosítani, amit több, természeti katasztrófákat követő közösségi megosztási és helyi piaci reakciót elemző tanulmány is alátámaszt (Smith et al., 2016; Marrero et al., 2022).

A kis léptékű gazdálkodók számára mind a helyi élelmiszerrendszerek, mind a rövid ellátási láncok igazán értékesítési szempontból stratégiai jelentőségűek: lehetővé teszik számukra, hogy közvetlenebb kapcsolatot építsenek ki fogyasztóikkal, növeljék hozzáadott értéküket, csökkentsék a piaci kitettséget a globális ellátási ingadozásokkal szemben, és integrálódjanak a helyi gazdasági-társadalmi hálózatokba, amelyek a gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatósági célokat egyszerre szolgálhatják.

Számos értékesítési modell részvételi és értékalapú működésen alapul, ami a szervezeti formát és a gazdasági logikát is meghatározza. Ezek az értékesítési csatornák az informális

ARCCHAD

árusítóhelyektől a szervezett elosztóközpontokig terjednek, más-más költség-haszon profillal és eltérő termelői és fogyasztói elköteleződési igénnyel (Benedek és Balázs, 2014; Mengoni et al., 2025). Néhány gyakoribb megvalósulási formát az 1. táblázat ismertet.

1. táblázat. Néhány gyakoribb rövid ellátási lánc főbb jellemzője

Értékesítési forma	Működési jellemzők	Fő gazdasági előny	Fő kihívás
Termelői piac	Rendszeres, személyes értékesítés helyi vásárlóknak	Közvetítők elkerülésével magasabb árres	Idő- és munkaigény, kereslet ingadozása (Chiffolleau et al., 2019)
Közösség által támogatott mezőgazdaság (közösségi gazdaság)	Előfizetési modell	Stabil pénzáramlás, kiszámítható kereslet (dos Santos Figueiredo et al., 2022)	Bizalomépítés és munkafolyamatok összehangolása
Intézményi értékesítés (iskola, étterem)	Szerződéses beszállítás, közbeszerzési együttműködés	Stabil kereslet, esetenként árprémium (Olagunju et al., 2025)	Intézményi elvárások, mennyiségi és minőségi követelmények
Bevásárlóközösségek, élelmiszer-elosztó központok	Termékek gyűjtése, csomagolása és kiszállítása	Hozzáférés nagyobb piaci térségekhez, kiszámíthatóság, logisztikai háttér (Huang és Chen, 2025)	Koordinációs költségek (Benedek, 2023)

Forrás: saját szerkesztés

A REL-ek dokumentált gazdasági előnyei közé tartozik az ellátási láncokba történő integráció, pontosabban a magasabb árbevétel és a lehetőség a kapcsolatépítésre, valamint arra, hogy a termelők a minőség, származás és előállítási mód alapján differenciálják termékeiket (Chiffolleau et al., 2019). A résziaci modellek (például biotermékek vagy földrajzi eredetmegjelöléssel ellátott áruk) alkalmasak prémium árak elérésére és a formális piacok részleges pótlására, főleg akkor, ha az alternatív rendszerek bizalmi és intézményi kapcsolatokkal is kiegészülnek (Kamm, 2019; Campos et al., 2021).

A REL-ekkel kapcsolatos kihívások gyakran a tranzakciós költségekhez, időráfordításhoz és az infrastrukturális beruházásokhoz (csomagoláshoz, szállításhoz, tanúsításhoz)

ARCCHAD

kapcsolódnak (Mengoni et al., 2025; Huang és Chen, 2025; Kamm, 2019). Esettanulmányok szerint speciális termékek bevonása a REL-ekbe prémium árazást eredményezhet, de ezzel párhuzamosan növekednek az infrastruktúra-fenntartási költségek is (Duncan et al., 2018, Aguiar et al., 2018). Az elérhető gazdasági eredmények a működési méret, a szervezeti kapacitás, az infrastruktúra költségei, valamint a támogató intézményi és piaci környezet függvényei (Mengoni et al., 2025).

A belépési akadályok leküzdésére a szakirodalom együttműködésen alapuló aggregációt, célzott képzést és közpolitikai támogatást javasol (Duncan et al., 2018, Aguiar et al., 2018, Nicol és Taherzadeh, 2020). A gazdák közötti együttműködés az informális tudásmegosztástól a formális szövetkezeti és termelői szervezeteken át a közös értékesítési platformokig terjed. Ezek az együttműködési formák erősítik a piacra jutást, növelik az alkuerőt, és hatékonyabb erőforrás-felhasználást tesznek lehetővé, beleértve a minőségi és mennyiségi elvárások teljesítését is (Nicol és Taherzadeh, 2020; Kamm, 2019). A közös fellépés előnyei között szerepel továbbá a marketing és tanúsítási költségek megosztása, jobb tárgyalási pozíciók kialakítása és az egyéni tranzakciós költségek csökkentése (Huang és Chen, 2025; Kamm, 2019).

A helyi élelmiszerrendszerek adaptív potenciálja abból fakad, hogy a termelést, az elosztást és a döntéshozatalt azon a léptéken szervezik meg, ahol a kistermelők ténylegesen működnek. Az alkalmazkodás általában többféle, egymást kiegészítő megoldás kombinációjára épül (például növénytársítások, vetésforgó, talajkímélő gyakorlatok együttes alkalmazása), ami a tapasztalatok révén tökéletesen igazítható a helyi sajátosságokhoz. A zöldség-és gyümölcstermesztés halászzal, állattartással vagy erdőgazdálkodással történő kombinálása többféle élelmiszer- és jövedelemforrást hoz létre, ezáltal csökkenti a termelési kockázatot (Mpanga et al., 2021; Chao, 2024). Ezek a diverzifikált rendszerek sokhelyzetben (például aszály vagy áradás idején) is képesek fenntartani a háztartások alapvető élelmiszerellátását és jövedelmét, miközben az ökológiai funkciók sem sérülnek jelentősen (Kerr et al., 2019).

1.1.2. Diverzifikáció kis léptékben

A továbbiakban röviden áttekintjük a specializáció-diverzifikáció szakirodalmát a kisléptékű gazdaságok szemszögéből. A gazdaságok diverzifikációja gyakran a multifunkcionális mezőgazdaság keretében kerül szóba. Ilyenkor arról beszélünk, hogy a gazdaságok nemcsak élelmiszert és rosnövényeket termelhetnek, hanem másfajta termékeket és szolgáltatásokat is előállíthatnak (Renting et al., 2009). Salvioni és munkatársai (Salvioni et al., 2013) egy olyan felosztást javasoltak, amely különbséget tesz a gazdaságon belüli („on-farm”) és a gazdaságon kívüli („off-farm”) diverzifikáció között. Az „off-farm” diverzifikáció azt jelenti, hogy

ARCCHAD

a gazdaság tagjai a mezőgazdaságon kívüli területeken keresnek jövedelmet (Bład, 2010). A gazdaságon belüli diverzifikáció három fő formája különíthető el (Salvioni et al., 2013):

- a) többféle mezőgazdasági termék előállítása (pl. különböző terméktípusok értékesítése);
- b) a termékek megkülönböztetése (pl. ökológiai termelés vagy eredetvédelemmel ellátott termékek előállítása); és
- c) nem mezőgazdasági tevékenységek bevonása (pl. falusi turizmus, természetkezelés stb.).

A többféle mezőgazdasági termék előállítása, illetve a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek kombinálása tipikus alkalmazkodási stratégia a kis európai gazdaságok körében (Czekaj et al., 2020). A termék típusa (Rivera et al., 2020), valamint a tevékenységek sokfélesége (Guarín et al., 2020) bizonyos mértékig meghatározza, hogy a kisgazdaságok hogyan és hol értékesítik termékeiket (például a feldolgozott termékek gyakran a nagyobb, vertikálisan integrált láncokon keresztül jutnak piacra, míg a rövid ellátási láncokban eltérő csatornákat választanak a diverzifikált és a specializált gazdaságok). Ugyanakkor a marketingcsatornák diverzifikációjáról még mindig keveset tudunk, bár úgy tűnik, hogy ez a tudás fontos lenne a helyi és regionális élelmiszerrendszerek jobb megértéséhez és támogatásához (Hunt és Matteson, 2012).

A diverzifikáció erősítése fontos cél az Európai Unió közös agrárpolitikájában (Kirylyuk-Dryjska és Więckowska, 2020; Mastronardi et al., 2020). Sok esetben azonban inkább a mezőgazdaságon kívüli vagy nem mezőgazdasági tevékenységek bővítésére koncentrálnak. Emiatt még mindig jelentős tudáshiány van a szűken vett mezőgazdasági tevékenységek és az értékesítési csatornák diverzifikációjával kapcsolatban.

A gazdák diverzifikációs döntései általában összetett okokra vezethetők vissza (Hansson et al., 2013). A diverzifikáció fontos eszköz lehet a kockázatok kezelésében bizonytalan körülmények között (De Roest et al., 2018; Mastronardi et al., 2020; Ullah et al., 2016), hiszen az „on-farm” és „off-farm” tevékenységek kombinálása segíthet a bevételek stabilizálásában (Ullah et al., 2014). Emellett szerepet játszhat az is, hogy bizonyos erőforrásokat (pl. munkaerő, gépek, épületek) egyszerre több tevékenységhez is fel lehet használni (Chavas és Falco, 2012; Kim et al., 2012). Panzar és Willing (1981) szerint ilyenkor két vagy több tevékenység együtt olcsóbban működtethető, mintha külön-külön folytatnák őket. Klasszikus példa erre, amikor egy gazdaság egyszerre termel pl. tejet és húst, tojást és baromfit, vagy birkahúst és gyapjút (De Roest et al., 2018). A diverzifikáció abban is segíthet, hogy a gazdaság jobban elossa a munkaerőigényt az év során (Hoagland et al., 2010), és hatékonyabban használja ki a rendelkezésre álló erőforrásokat (Agnete Alsos et al., 2003). Mindez végső soron a termelékenységét és a fenntarthatóságát is növelheti, gazdasági és

ARCCHAD

társadalmi értelemben egyaránt (Hoagland et al., 2010; Navarrete et al., 2015). Az értékesítési csatornák diverzifikációja pedig abban segít, hogy a gazdák többféle piacot érhessenek el, jobb árakat kapjanak, csökkentsék a kockázatokat, és jobban alkalmazkodjanak a szezonális ingadozásokhoz (Hardesty és Leff, 2010).

Logikusan adódik a kérdés: a gazdaságok számára vajon a specializáció vagy inkább a diverzifikáció jelenti a jobb utat? A korábbi kutatások szerint ez nagyrészt a gazdaság méretétől függ. A nagyobb gazdaságok gyakrabban specializálódnak és intenzívebb termelésre váltanak a méretgazdaságosság elérése érdekében (Mishra et al., 2004), míg a kisebbek körében gyakoribb a diverzifikáció (De Roest et al., 2018). A biogazdaságoknál is hasonló mintázat figyelhető meg: a nagyobb, specializált gazdaságok inkább a hosszú, nemzetközi ellátási láncokon keresztül értékesítenek (Navarrete, 2009). Ugyanakkor számos kivétel is létezik. Norvégiában (Culas és Mahendrarajah, 2005), Ausztriában (McNamara és Weiss, 2005) és Hollandiában (Meraner et al., 2015) például éppen a nagyobb gazdaságok diverzifikáltabbak, míg Koreában a kis rizstermelő gazdaságok nagyon erősen specializáltak (Kim et al., 2012). Egyes tanulmányok arra is utalnak, hogy a diverzifikáció a gazdaság méretével együtt növekedhet, mert a nagyobb gazdaságok könnyebben tudják hatékonyan felhasználni erőforrásaikat (Ilbery, 1991; McNally, 2001). Összességében tehát nem teljesen egyértelmű, hogy a gazdaság mérete miként befolyásolja a specializáció és diverzifikáció közötti egyensúlyt. Ezért a jelen tanulmányban nem teszünk előzetes feltételezéseket: abból indultunk ki, hogy a kisgazdaságok diverzifikációs szintje sokféle lehet.

1.1.3. Az adaptáció társadalmi-intézményi vonatkozásai

Az adaptáció nem pusztán technikai kérdés, hanem erősen társadalmi beágyazottságú, intézményi környezetben zajló folyamat is. A hagyományos tudásrendszerek, a termelői hálózatok és a közösségi döntéshozatal az alkalmazkodás alapvető erőforrásai. A vetőmag-megtartás, az őshonos és tájfajták használata, az agrárerdészeti fajválasztás és a helyi naptárakhoz igazított gazdálkodás mind olyan adaptációs válaszok, amelyek mélyen a helyi tudásrendszerekben gyökereznek (Tirado et al., 2033). A gazdaságokban végül alkalmazásra kerülő megoldások gyakran részvételi tanulási formák, helyi együttműködésekben alapuló tapasztalattmegosztás és gazdaságon belüli kísérletezések eredményei, és a kollektív kísérletezés növeli a helyben alkalmazható gyakorlatok terjedését (Ahmed et al., 2014; de Souza Gabriel, és de Souza-Esquerdo, 2024). A decentralizált, termelő-vezérelt intézményi struktúrák lehetővé teszik, hogy a helyi szereplők nagyobb kontrollt gyakoroljanak erőforrásaik felett, és igazságosabb hozzáférést biztosítsanak a diverz agroökológiai megoldásokhoz (Altieri et al., 2015). A kollektív cselekvési formák (például közösségi magbankok, szövetkezetek) tovább erősítik az alkalmazkodóképességet azáltal, hogy megkönnyítik a munkamegosztást, a hitelhez jutást, és egy válság (például egy időjárási anomália) utáni élelmiszer-elosztást (de Souza Gabriel, és de Souza-Esquerdo, 2024; Kerr et al., 2019).

ARCCHAD

A kis léptékű helyi rendszerek pozitív hatásait, illetve adaptációs potenciálját ugyanakkor az intézményi, piaci és finanszírozási korlátok jelentősen csökkenthetik (Duncan et al., 2018; Pinchot, 2014; Nicol és Taherzadeh, 2020). A szakirodalomban élénk vita zajlik arról, miként lehet a közösségi megközelítéseket intézményesíteni és finanszírozni anélkül, hogy aláásnák a helyi autonómiát (Altieri et al., 2015; Recha et al., 2017). Az elemzések szerint a szélesebb körű reziliencia csak magas termelői részvétel és összehangolt szakpolitikai és gazdasági irányítás mellett érhető el, amely egyszerre kezeli a technikai támogatást, a szociális védőhálókat, a piacokat és a döntéshozatali-kormányzási struktúrákat. A célzott pénzügyi eszközök (támogatások, ösztönzők, klímabiztosítási megoldások és szociális biztonsági hálók) javíthatják a különféle megoldások megvalósíthatóságát, ugyanakkor gyakran gazdasági és intézményi akadályokba ütköznek, amelyek ágazatközi koordinációt tesznek szükségessé (Landicho et al., 2016; Yusriadi et al., 2024). Az adaptációs politikáknak össze kell kapcsolniuk az élelmezésbiztonság, az egészség, a vízgazdálkodás és a nemek közötti egyenlőség szempontjait ahhoz, hogy valóban hatékonyak és méltányosak legyenek (Steiner et al., 2020). Az agroökológiai megközelítések kutatásban, szaktanácsadásban és piacfejlesztésben való következetes támogatása bizonyítottan növeli a rezilienciát, és helyet kaphat a klímaadaptációs tervezésben (Heckelman et al., 2022; Larsson, 2016). A helyi értékláncok, piacok és közbeszerzési rendszerek megerősítése növeli a termelői jövedelmeket, és ösztönzi a klímareziliens gyakorlatok elterjedését (Rufo et al., 2022). Ugyanilyen fontos a termelői hálózatok és a gazdaságon belüli kísérletezés intézményes elismerése és finanszírozása, mivel ezek biztosítják a helyben releváns adaptációs utak fennmaradását (de Souza Gabriel és de Souza-Esquerdo, 2024; Altieri et al., 2015).

A kutatási eredmények ellenére több jelentős hiányosság is fennmarad. Kevés a hosszú távú, összehasonlító vizsgálat, amely megmutatná, miként működnek a lokálisan sikeres gyakorlatok eltérő társadalmi-ökológiai kontextusokban, illetve nagyobb léptékben (Larsson, 2016). További empirikus munkára van szükség a diverz és az input-intenzív rendszerek közötti termelékenység, táplálkozási és megélhetési kompromisszumok számszerűsítésére, különösen jövőbeli klímaszcenáriók mellett (Heckelman et al., 2022; Campbell és Lester, 2023). Emellett kulcskérdés marad, hogyan alakíthatók ki olyan finanszírozási és piaci mechanizmusok, amelyek hosszú távon is fenntartják a termelő-vezérelt adaptációt anélkül, hogy kiszorítanák a helyi kormányzási formákat (Landicho et al., 2016; Yusriadi et al., 2024.) Több tanulmány arra is figyelmeztet, hogy a helyi gyakorlatok önmagukban nem jelentenek univerzális megoldást; hosszú távú életképességüket az egyre erősödő klímastressz és a társadalmi-gazdasági átalakulások fényében is értékelni kell (Bulla és Steelman, 2016).

Összefoglalásként elmondható, hogy a szakirodalom alapján a helyben kormányzott, diverz élelmiszerrendszerek jelentős adaptációs kapacitást hordoznak. Ugyanakkor a bennük rejlő lehetőségek csak akkor aknázhatók ki szélesebb körben, ha a szakpolitikai, piaci és

ARCCHAD

intézményi kihívások kezelésére több ágazatú kutatási és befektetési megközelítések társulnak.

1.2. A tanulmány célkitűzése

A tanulmány célja annak elemzése, hogy az ARCCHAD projekt mintaterületén (Magyarországon Kecel és Nemesnádudvar térségében, Szerbiában pedig Zenta és Magyarkanizsa térségében) működő gazdálkodók hogyan csatlakozhatnak vagy hozhatnak létre új piacokat saját üzleti tevékenységük fejlesztése érdekében. A tanulmány elsődleges és másodlagos adatok felhasználásával feltérképezi azokat a jelenlegi megoldásokat, amelyeket a termelők alkalmaznak az éghajlat által okozott károk mérséklésére, és megoldásokat javasol piaci versenyképességük és rugalmasságuk megőrzésére, valamint növelésére, figyelembe véve a régió sajátosságait.

2. Jó gyakorlatok

A szakirodalmi áttekintésben bemutatott elméleti és empirikus megállapítások mellett fontos képet kapni arról is, hogy a gyakorlatban milyen konkrét megoldások segíthetik a kistermelők alkalmazkodását és piaci beágyazódását. A következő fejezet olyan példákat mutat be, amelyek különböző társadalmi-gazdasági és intézményi környezetben sikerrel támogatták a helyi élelmiszerrendszerek működését, és ezáltal hozzájárultak a termelők rezilienciájának erősítéséhez. A példák jellemzően nem ültethetőek át a helyi gyakorlatba egy az egyben, ugyanakkor cél a tanulási lehetőségek és adaptálható elemek azonosítása, bemutatása.

2.1. Magyarországi jó gyakorlatok

Magyarországon is több olyan modell létezik, amely sikeresen állítja a rövid ellátási láncokat a kistermelők segítése és a tágabb értelemben véve a klímaadaptáció szolgálatába. Ezek az alulról szerveződő vagy térségi szereplők által kezdeményezett programok különféle területi és intézményi kontextusban működnek, de közös bennük a helyi termékek, szolgáltatások és közösségek megerősítése. A következőkben négy jelentős hazai jó gyakorlatot mutatunk be részletesebben, majd összehasonlítjuk őket az együttműködés, a helyi beágyazottság és a klímaadaptációs potenciál szempontjából.

1. A Zala-völgyi Nyitott Porták

A Zala Termálvölgye Egyesület által koordinált hálózat célja a helyi termékek és szolgáltatások közös megjelenítése és értékesítése. A hálózat közös szabályokon és önkéntes részvételen alapul, tagjai rendszeresen szerveznek nyitott napokat és közös programokat. A működést LEADER források, valamint közös marketing tevékenység

ARCCHAD

támogatja. A tagok egymás termékeit is forgalmazzák, és közösen használják a hálózati arculatot, kiadványokat, online platformokat. A hálózat erős közösségi munkára épül, a gazdák rendszeres műhelymunkákon és tanulmányutakon vesznek részt. A program hangsúlyt fektet a fenntarthatóságra, a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatokra és a klímabarát szemléletformálásra.

2. A „Helyben vagyunk” védjegy

A „Helyben vagyunk” védjegy célja a REL csatornák azonosíthatóvá tétele a fogyasztók számára, nem termékeket, hanem értékesítési pontokat jelölve. A rendszer működtetője a Pannon Helyi Termék Nkft., a szakmai háttér biztosításában a Kislépték Egyesület is részt vesz. A védjegyhasználók vállalják a rendszeres nyílt napokat, közös marketing kampányokat és online jelenlétet. A védjegy az országos lefedettség kiépítését célozza, és elősegíti a tudatos vásárlói döntéseket, a fenntartható fogyasztást és a helyi identitás erősítését. A modell kifejezetten támogatja a közösségi kapcsolódásokat és az élményalapú értékesítést.

3. A MyFarm hálózat

A MyFarm közösségi gazdálkodásra épülő, franchise jellegű modell, amelyben a központ arculatot, marketing támogatást és szakmai know-how-t biztosít a gazdaságoknak. A fogyasztók előre fizetnek a szezonális kosarakért, és közvetlen kapcsolatot tartanak fenn a termelőkkel. A működés nem térségi alapon szerveződik, hanem kiszállítási körzetekhez igazodik. A modell rugalmas, jól skálázható, és jelenleg öt helyszínen működik. A részt vevő gazdaságok vegyszermentes termelést folytatnak, és a termés egy részét (10%-ot) adományként ajánlják fel a közösségi szolidaritás jegyében. A franchise keretrendszer biztosítja az átláthatóságot és az adaptációs képességet.

4. A Borsod-Torna-Gömör védjegyrendszer

A Borsod-Torna-Gömör Egyesület által működtetett helyi termék védjegyrendszer az egyik legkomplexebb hazai modell. A védjegyrendszer kategóriái kistájakhoz (Sajó-Szuha, Cserehát-Bódva, História-völgy) és terméktípusokhoz (házi remek, príma porta, kiváló tájtermék, megbízható beszállító) kötődnek. Az eljárás célja, hogy a helyi sajátosságokat és identitást a termékrendszeren keresztül jelenítsék meg. A védjegyrendszer résztvevői között szerepelnek termelők, kézművesek, vendéglátók, helyi intézmények. A hálózat közös rendezvényeken, szakmai eseményeken, marketing kampányokon keresztül működik, és elvárás a helyi termékek bemutatása, például vendégházakban kihelyezett termékpolcok formájában. A rendszer különös jelentőséggel bír a térség gazdasági és társadalmi kohéziójának erősítésében.

ARCCHAD

A 2. táblázat összehasonlítja a fenti jó gyakorlatokat az együttműködés (hálózatosodás), helyi beágyazottság és klímaadaptációs potenciál szempontjából.

2. táblázat. Néhány magyarországi jó gyakorlat összehasonlítása.

Kezdeményezés	Együttműködés, hálózatosodás	Helyi beágyazottság	Klímaadaptációs potenciál
Zala-völgyi Nyitott Porták	Erős közösségi alapok, közös marketing, arculat, önkéntes szabályozás, horizontális hálózati működés	Magas, közösségi részvétel, helyi identitásra épül, térségi erőforrásokat mozgósít	Helyi termékek, szezonális fogyasztás, biodiverzitás megőrzése, szemléletformálás
Helyben vagyunk védjegy	Közös arculati rendszer, promóciós eszközök, országos hálózatépítés, egységes kommunikáció	Közepes, inkább értékesítési pontokra fókuszál, személyes kapcsolat erősítése a cél	Rövid láncok, fenntartható fogyasztás ösztönzése, tudatformálás
MyFarm hálózat	Franchise-szerű működés, központi támogatás, termelők közötti tudásmegosztás, rugalmas skálázhatóság	Alacsonyabb térségi kötődés, de erős gazda-fogyasztó kapcsolat, országos lefedettség a cél	Vegyszermentes termelés, szállítási optimalizálás, szaktanácsadás, adaptív technológiák
Borsod-Torna-Gömör védjegy	Helyi szereplők széles köre (önkormányzat, turizmus, termelők), intézményi beágyazottság, közös fellépés	Nagyon magas, térségi identitás közvetlen megjelenítése, elismert helyi vezetők, kistáji logikák	Rövid ellátási lánc, közvetlen értékesítés, helyi erőforrás-használat, környezeti tudatosság egyes szereplőknél

Forrás: saját szerkesztés.

A négy bemutatott példa eltérő szervezeti modelleken keresztül valósítja meg a helyi élelmiszerrendszerek fejlesztését, de közös bennük a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolat

ARCCHAD

erősítése, az együttműködés ösztönzése és a fenntarthatóság iránti elkötelezettség. Míg a Zala-völgyi Nyitott Porták és a Borsod-Torna-Gömör védjegyrendszer lokális beágyazottságukkal és közösség-szervező erejükkel tűnnek ki, addig a MyFarm modell rugalmas, skálázható megközelítést kínál, amely innovatív elemekkel (franchise, online kommunikáció, adományozás) is kiegészül. A „Helyben vagyunk” védjegy inkább kommunikációs és marketingeszközként funkcionál, ami hatékonyan támogatja a helyi rövid ellátási láncok láthatóságát és hitelességét. Együttesen ezek a modellek hasznos példaként szolgálnak az output-oldali intézményi beavatkozások lehetőségeire a klímaadaptációt támogató élelmiszerrendszerekben.

A klímaadaptációs potenciál kapcsán kiemelendő, hogy a helyi termék, mint központi szervezőelv, mind a négy modellben megjelenik, növelve az alkalmazkodóképességet az élelmiszerrendszer egésze szempontjából. A kis léptékű, gyakran vegyszermentes termelés, a szezonális, a csomagolásmentesség, a helyi tájfajta használata, valamint a mozaikos tájszerkezet ugyanis a biodiverzitás maximalizálása mellett általában is csökkenti a mezőgazdaság ökológiai lábnyomát - ha a termelési és logisztikai rendszerek hatékonyak, és alkalmazkodnak a helyi adottságokhoz, mint a fenti négy jó gyakorlat esetében is. Az egyes modellek ugyanakkor a termelők és egyéb partnerek szintjén is hordoznak adaptív potenciált. Az új vagy stabilabb piaci csatornákhöz való hozzáférés révén a gazdák jövedelmi kiszolgáltatottsága csökken. A Nyitott Porták eseményei, a MyFarm előfizetési modellje vagy a védjegyes promóciók új fogyasztói rétegeket tudnak elérni. A közösségi tanulás, az egymás közötti tudásmegosztás és a közös fellépés lehetősége csökkenti az egyéni szereplők tranzakciós költségeit és kiszolgáltatottságát. A turizmusba integrált porták (Zala, Borsod) vagy az arculati egységet teremtő marketing (Helyben vagyunk) multiplikátorhatással járulnak hozzá a térségi gazdaság ellenállóbbá tételéhez, a turizmus fejlesztéséhez. Egyes modellek továbbá explicite foglalkoznak a szemléletformálással is: a nyílt napok, fogyasztói edukáció, termelő-fogyasztó találkozók vagy online tartalmak révén a vásárlói oldal alkalmazkodóképessége (például a szezonális választék elfogadása, a helyi élelmiszerek preferálása) is erősödhet.

2.2. Nemzetközi jó gyakorlatok

A helyi élelmiszerrendszerek erősítése Európa-szerte fontos stratégiai célként jelenik meg, különös tekintettel a fenntarthatóságra, a rövid ellátási láncokra, valamint a közösségi és gazdasági reziliencia növelésére. Az alábbi nemzetközi példák jól szemléltetik, hogyan tudnak különböző szervezeti modellek (legyen szó szövetkezetéről, tematikus településfejlesztésről vagy technológia-alapú bolthálózatokról) válaszul szolgálni ezekre a kihívásokra. A példák különböző kontextusokból származnak, de mindegyik közös vonása a helyi termelés és fogyasztás előmozdítása, valamint az, hogy valamilyen formában hozzájárulnak a klímaváltozáshoz való alkalmazkodáshoz.

ARCCHAD

1. A Landwege szövetség (Németország)

A Landwege egy termelői-fogyasztói szövetség Lübeck régiójában, amely regionális biotermékeket kínál saját bolthálózatán keresztül. Demokratikus irányítási struktúrája lehetővé teszi a termelők és fogyasztók közös döntéshozatalát, miközben az oktatási és környezeti nevelési tevékenységek is szerves részét képezik a működésének. A helyi biogazdaságokat stabil piac és magasabb haszonkulcs segíti, a fogyasztók pedig transzparens módon kapcsolódhatnak a termeléshez.

2. Tematikus falvak (Ausztria, Franciaország, Németország)

A tematikus falvak egyedi arculatra, helyi termékekre és hagyományokra építkező fejlesztési modellként jelennek meg. Armschlag a mák, Ybbsitz a kovácsolás, Venasque pedig a cseresznye köré építette fel gazdasági és turisztikai stratégiáját. A lakosság bevonása és a koherens arculat biztosítja a közösségi identitás megerősítését. A modell elsődleges célja a gazdasági diverzifikáció, de a rövid ellátási láncok és a fenntartható termesztési technikák révén klímaadaptációs potenciált is hordoz.

3. Automata vidéki konténerboltok (Ausztria, Németország)

Az önkiszolgáló konténerboltok – mint a Kastl Greissler vagy a DorfladenBox – a technológia és a helyi élelmiszerrendszerek összekapcsolásának innovatív példái. Automatizált, digitálisan működő boltok, amelyek kizárólag vagy túlnyomórészt helyi termelők termékeit forgalmazzák. A rendszer rugalmasságot kínál a termelőknek, csökkenti a szállításból eredő környezeti terhelést, és ösztönzi a tudatos fogyasztást. A működésük rugalmas, skálázható, a fenntarthatósági szempontokat technológiai megoldásokkal integrálják.

4. Le Local de Saint Félicien (Franciaország)

Egy kis francia település gazdáinak és kézműveseinek közös boltja, amely egy átvételpontként működő értékesítési modellre épül. Az üzlet jogilag nem vásárolja fel a termékeket, hanem a vásárlás pillanatáig a termelők tulajdonában maradnak. A termelők maguk osztják be, ki mikor árusít, és a termékek mellett a termelők története is megjelenik. Ez a személyes kapcsolat, a kizárólag helyi termelésre és rövid szállítási láncra épülő modell komoly társadalmi és környezeti fenntarthatósági előnyökkel jár.

A 3. táblázat összehasonlítja a nemzetközi jó gyakorlatokat az együttműködés (hálózatosodás), helyi beágyazottság és klímaadaptációs potenciál szempontjából.

ARCCHAD

3. táblázat. Néhány nemzetközi jó gyakorlat összehasonlítása.

Kezdeményezés	Együttműködés, hálózatosodás	Helyi beágyazottság	Klímaadaptációs potenciál
Landwege szövetkezet	Erős szövetkezeti struktúra, közös döntéshozatal	Mély regionális jelenlét, saját boltok	Biatermelés, szemléletformálás, rövid láncok
Tematikus falvak	Közösségi tervezés, erős lakossági részvétel	Lokális identitásra épülő koherens fejlesztések	Rövid láncok, kis lépték, fenntartható módszerek
Automata konténerboltok	Technológia-alapú termelő–fogyasztó kapcsolat	Helyi termelők integrálása, rugalmas működés	Szállítás csökkentése, energiahatékony működés
Le Local de Saint Félicien termelői bolt	Közös működtetés, decentralizált felelősség	Csak 20 km-en belüli termelők, közösségi identitás	Rövid lánc, kisléptékű termelés, vásárlói tudatosság

Forrás: saját szerkesztés.

A négy nemzetközi gyakorlat különböző szervezeti modellek mentén valósítja meg a helyi élelmiszerrendszerek erősítését, ugyanakkor közös vonásuk a helyi termelés előtérbe helyezése, a közvetlen értékesítés, valamint az együttműködésen alapuló működés. A Landwege szövetkezet komplex, közösségi és gazdasági szempontból is fenntartható struktúrát képvisel, amely hosszú távú intézményes beágyazottságot biztosít. A tematikus falvak ugyan kevésbé hangsúlyozzák közvetlenül a környezeti szempontokat, de erős helyi identitással és gazdasági diverzifikációval támogatják a társadalmi rezilienciát. A konténerboltok innovatív példái annak, hogyan ötvözhető a fenntartható helyi termékértékesítés a digitalizációval, míg a Le Local de Saint Félicien a termelők szoros együttműködésére építő, kifejezetten klímabarát működést tesz lehetővé. Mindezen modellek, különböző intenzitással és fókuszokkal olyan klímaadaptációs potenciált hordoznak, amely nem csupán a termelési oldal fenntarthatóságát, hanem a résztvevők gazdasági rugalmasságát, piacelérését és közösségi beágyazottságát is növeli.

ARCCHAD

3. Anyag és módszer

3.1. Területi lehatárolás

3.1.1. A területi lehatárolás módszere Magyarországon

A területi lehatárolás alapja a Kecel és Nemesnádudvar mintafarmok kijelölése volt, amelyek Bács-Kiskun vármegyében találhatók. Az elemzésből kizárásra került az INTERREG projekterülethez tartozó Csongrád-Csanád vármegye. Bács-Kiskun vármegyében összesen 119 település található, ezek közül 67 tanyás település. A két mintafarm eltérő járásokhoz tartozik: Kecel a Kiskőrösi, míg Nemesnádudvar a Bajai járás része. A Kiskőrösi járásban 15, a Bajai járásban 17 település található, amelyek listáját összeállítottuk (4. táblázat).

4. táblázat. A települések hovatartozása

	Kiskőrösi járás	Bajai járás	Felső Bácska LEADER	KDMFÜ (Bács- Kiskun)
Akasztó	X			X
Bácsalmás			X	
Bácsbokod			X	
Bácsborsód			X	
Bácsszentgyörgy		X	X	
Bácsszőlős			X	
Baja		X	X	
Balotaszállás			X	
Bátmonostor		X	X	
Bátya				X
Bócsa	X			
Borota			X	
Császártöltés	X		X	X
Csátalja		X	X	
Csávoly		X	X	
Csengőd	X			
Csikéria			X	
Dávod		X	X	
Dunaegyháza				X
Dunafalva		X	X	
Dunapataj				X
Dunaszentbenedek				X
Dunatetétlen				X
Dusnok			X	X

ARCCHAD

	Kiskőrösi járás	Bajai járás	Felső Bácska LEADER	KDMFÜ (Bács- Kiskun)
Érsekcsanád		X	X	
Érsekhalma		X	X	
Fajsz			X	X
Felsőszentiván		X	X	
Foktő				X
Fülöpszállás	X			
Gara		X	X	
Géderlak				X
Hajós			X	X
Harkakötöny			X	
Harta				X
Hercegszántó		X	X	
Homokmégy				X
Imrehegy	X			
Izsák	X			
Jánoshalma			X	
Kalocsa				X
Kaskantyú	X			
Katymár			X	
Kecel	X		X	X
Kelebia			X	
Kéleshalom			X	
Kiskőrös	X			X
Kiskunhalas			X	
Kisszállás			X	
Kunbaja			X	
Kunfehértó			X	
Madaras			X	
Mátételke			X	
Mélykút			X	
Miske				X
Nagybaracska		X	X	
Nemesnádudvar		X	X	X
Ordas				X
Öregcsertő				X
Páhi	X			
Pirtó			X	
Rém			X	

ARCCHAD

	Kiskőrösi járás	Bajai járás	Felső Bácska LEADER	KDMFÜ (Bács- Kiskun)
Solt				X
Soltszentimre	X			
Soltvadkert	X			X
Sükösd		X	X	X
Szakmár				X
Szeremle		X	X	
Tabdi	X			
Tataháza			X	
Tázlár	X			
Tompa			X	
Uszód				X
Újsolt				X
Újtelek				X
Vaskút		X	X	
Zsana			X	
Érintett települések száma	15	17	46	28

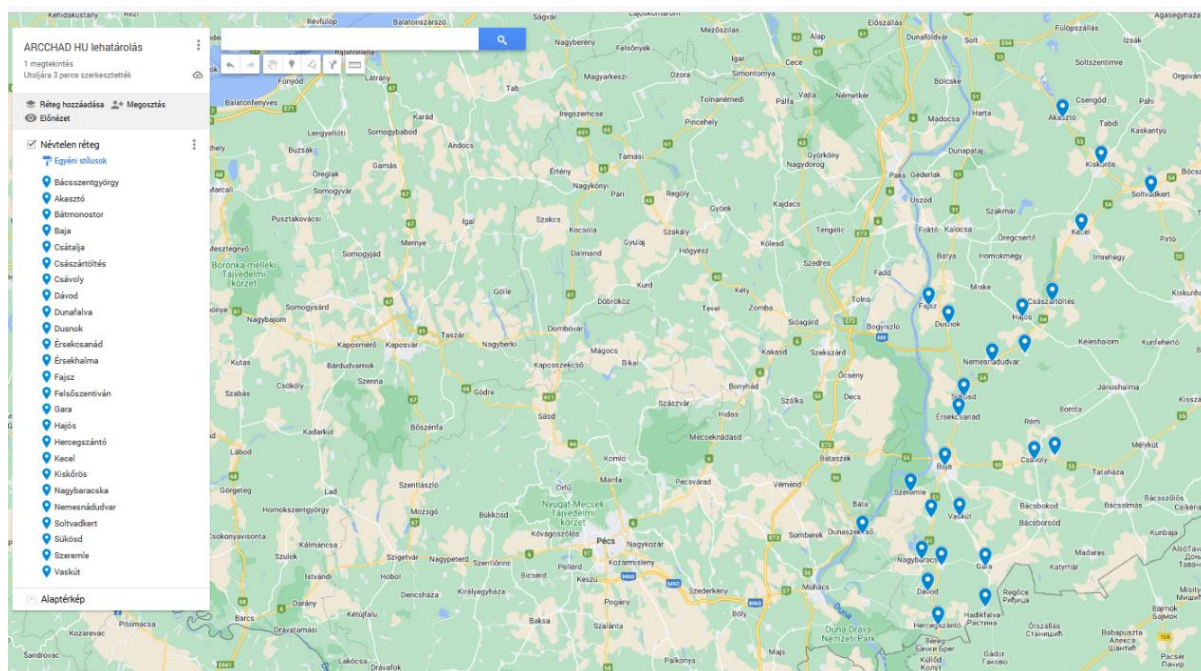
Megjegyzés: A félkövéren szedett 25 település legalább kétféle csoportosításban érintett.
Forrás: saját szerkesztés.

Mindkét mintafarm része a Felső-Bácska LEADER térség 46 településének. Ez kiemelt jelentőségű, mivel a LEADER keretében a fejlesztési források összehangoltan, a Helyi Fejlesztési Stratégia mentén kerülnek felhasználásra. A fejlesztések összehangolását a Közép-Duna Menti Fejlesztési Ügynökség (KDMFÜ) koordinálja, amelynek fejlesztési területe három megyét fed le, és ebből Bács-Kiskun vármegyében 28 települést érint. A járások településeinek listáját ezek alapján tovább szűkítettük, figyelembe véve a Felső-Bácska LEADER és a KDMFÜ területei közötti átfedéseket. Azokat a településeket, amelyek egyik közös halmazban sem szerepeltek, kizártuk a vizsgálatból.

A szűrés eredményeként 25 települést azonosítottunk, amelyek a két járás, valamint a Felső-Bácska LEADER, és a KDMFÜ fejlesztési területeinek átfedésében helyezkednek el. További finomítással, térképi elemzés alapján, az 54-es főút mentén lévő településekre szűkítettük a vizsgálati területet (1. ábra), kizárva Akasztó, Fajsz, Dusnok, Csávoly, Kiskőrös, Felsőszentiván, Dunafalva településeket.

1. ábra. Az azonosított 25 település földrajzi elhelyezkedése.

ARCCHAD



Forrás: Google Maps. Megjegyzés: Kizárásra került az a hét település, amelyek nem az 54-es főút mentén helyezkednek el.

A területi lehatárolás eredményeképpen a kiindulási vizsgálati terület a következő 18 települést foglalja magában: **Bácsszentgyörgy, Baja, Bátmonostor, Császártöltés, Csátalja, Dávod, Érsekcsanád, Érsekhalma, Gara, Hajós, Hercegszántó, Kecel, Kiskőrös, Nagybaracsk, Nemesnádudvar, Soltvadkert, Sükösd, Szeremle, Vaskút.**

A kutatás első lépéseként a két mintagazdaságra, illetve a vizsgálatba bevont 18 település szereplőire fókuszáltunk, és feltérképeztük, hogy hová értékesítenek, valamint mely településeken található azok a termelők, akikkel kapcsolatban állnak. Azonban hamar kiderült, hogy az alacsony válaszadási hajlandóság miatt a megcélzott elemszámok elérése érdekében a mintaterület bővítése szükséges, így a termelők esetében a vizsgálatot a minél kisebb társadalmi és földrajzi távolság elvét figyelembe véve kiterjesztettük Bács-Kiskun vármegyére.

3.1.2. A területi lehatárolás módszere Szerbiában

A szerbiai mintaterület lehatárolásakor a közigazgatási, földrajzi és funkcionális szempontok együttes figyelembevételére került sor, összhangban a projekt határon átnyúló (Interreg) jellegével és a magyarországi esettanulmányban alkalmazott területi logikával. A vizsgálat alapegysége a szerb közigazgatási rendszer legalsó, önálló önkormányzattal rendelkező

ARCCHAD

szintje, az ún. *opština* (magyarul község) volt. Ezek a területi egységek jellemzően egy központi városból vagy nagyközségből és a hozzá tartozó kisebb falvakból állnak, közös közigazgatással, intézményrendszerrel és fejlesztéspolitikai kompetenciákkal. Területi kiterjedésük és népességük alapján funkcionálisan leginkább a magyarországi járásokkal (a korábbi kistérségekkel) vethetők össze, így a rövid ellátási láncok és a helyi élelmiszerrendszerek intézményi és térbeli szerveződésének vizsgálatára megfelelő léptéket jelentenek.

A mintaterület kijelölése egyrészt a projekt szakmai beágyazottságához, másrészt a földrajzi-táji és piaci kapcsolatrendszerhez igazodott. A kutatás egyik szerbiai partnere a Zentai Kertészek Egyesülete, amelynek működési tere elsősorban a Tisza menti és az észak-bácskai térségre koncentrálódik. A projektben részletesen vizsgált két szerbiai mintagazdaság Magyarkanizsa község területén található (Magyarkanizsán és Kispiacon), ezért ez a két község, vagyis Zenta és Magyarkanizsa a vizsgálati terület magját képezi.

2. ábra. A szerbiai mintaterület a Vajdaság északi részén.



Megjegyzés: Az alaptérkép forrása: ELTE TK Kisebbségkutató Intézet: Vajdaság közigazgatási változásai.

ARCCHAD

A térségi összefüggések és az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében a mintaterületet további, földrajzilag és funkcionálisan szorosan kapcsolódó községekkel egészítettük ki: Szabadkával és Zomborral. A vizsgált községek településszáma jelentősen eltér: Magyarkanizsa község 13, Zenta község 5, Szabadka község 19, míg Zombor község 16 települést foglal magában. A négy község együttesen a Vajdaság északi részének összefüggő, mezőgazdasági szempontból meghatározó térségét alkotja, amit a 2. ábrán piros vonallal határolva jelöltünk.

A lehatárolás egyik kulcsfontosságú szempontja a határ menti elhelyezkedés volt. Az Interreg projekt keretében a magyar oldalon Baja és tágabb térsége képezi a vizsgálat tárgyát, így indokolt volt olyan szerbiai községek bevonása, amelyek közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódnak a magyar–szerb határtérség gazdasági és intézményi folyamataihoz. E szempontból Magyarkanizsa és Szabadka közvetlen határ menti fekvésűek, míg Zombor a nyugat-bácskai határszakasz legfontosabb városi központja, amely térségi csomóponti szerepet tölt be a mezőgazdasági termelés, a feldolgozás és a kereskedelem szervezésében. Zombor bevonása ezért nemcsak földrajzi, hanem funkcionális értelemben is indokolt, hiszen a nyugat-bácskai rövid ellátási láncok és intézményi hálózatok megértése nélkülözhetetlen a teljes észak-vajdasági piacra jutási tér értelmezéséhez.

A másik meghatározó térszerkezeti elem a Tisza folyó, amely nemcsak természeti-táji határvonal, hanem történetileg és jelenleg is fontos gazdasági, kulturális és identitásképző tengely. A folyó menti községek (például Zenta és Magyarkanizsa) erős agrár hagyományokkal, öntözési potenciállal, valamint a helyi termékekhez és a „tiszai” identitáshoz kapcsolódó piaci narratívákkal rendelkeznek. A Tisza egyben természetes kelet–nyugati tagoltságot is ad a térségnek, ami a termelési szerkezetek, a településhálózat és a piaci orientáció eltéréseiben is megjelenik.

3.2. Adatgyűjtés és adatforrások

3.2.1. Szekunder adatgyűjtés: a helyi kontextus elemzésének kerete

A helyi élelmiszerrendszerek térségi kontextusának bemutatását olyan elemzési keretben végezzük, amely a szakirodalomban alkalmazott, helyi élelmiszerrendszerekre kidolgozott diagnosztikai megközelítésekre épül (pl. DEFRA, 2013; Gineste és Clara, 2014; Kujáni és Szabadkai, 2015). Ezek közös kiindulópontja, hogy a helyi élelmiszerrendszereket nem pusztán termelési vagy piaci szegmensként, hanem egymással összefonódó ökológiai, gazdasági, intézményi és kulturális alrendszerek összességeként értelmezik. A szekunder adatok feldolgozását ezért négy, egymásra épülő dimenzió mentén strukturáljuk, amelyek együttesen adják a terroir-alapú értelmezés és a későbbi empirikus elemzések kontextuális hátterét.

ARCCHAD

1. Természeti és agroökológiai keretek

Ide tartoznak az éghajlati adottságok, a talajtani és vízgazdálkodási viszonyok, a földhasználati szerkezet, valamint a főbb termelési irányok térbeli eloszlása. Ez a dimenzió határozza meg azokat a biogeofizikai korlátokat és lehetőségeket, amelyek a klímaadaptáció és a termelési specializáció alapját képezik.

2. Mezőgazdasági és piaci szerkezet

Itt vizsgáljuk a termelési struktúrát (kisüzem–nagyüzem arány, ágazati koncentráció), a feldolgozási kapacitásokat, valamint a felvásárlási és értékesítési csatornákat, ideértve a térségi piacok és felvevő központok szerepét. Emellett elemezzük, hogy a termékek elsősorban helyben, a régión belül vagy távolabbi piacokon találhatnak-e vevőre, és ez miként hat az értékláncok szerveződésére, illetve a helyi hozzáadott érték térségen belüli megtartására.

3. Intézményi és szervezeti beágyazottság

Ebben a blokkban a támogatási rendszerek, szaktanácsadási hálózatok, kerülnek a fókuszba, mint a koordináció, a tanulás és az alkalmazkodás strukturális feltételei.

4. Kulturális és identitásalapú dimenziók (terroir, gasztronómiai örökség)

A hagyományos termékek, a gasztronómiai örökség, az etnikai sokszínűséghez kötődő ételkultúrák, valamint a fesztivál- és rendezvénykultúra elemzése révén ragadjuk meg azt, hogy a „hely” miként válik szimbolikus és gazdasági erőforrássá, és hogyan kapcsolódik a piaci megjelenéshez, az élményszervezéshez és a közösségi identitáshoz.

E négy dimenzió mentén strukturált szekunder kontextuselemzés egyrészt összehasonlítható keretet biztosít a magyarországi és a vajdasági esettanulmány számára, másrészt megalapozza a primer adatfelvételek (interjúk, kérdőívek, fókuszcsoportok) értelmezését. A cél nem teljes körű regionális monográfia készítése, hanem azoknak a strukturális adottságoknak és korlátoknak az azonosítása, amelyek befolyásolják a rövid ellátási láncok, az együttműködések, a klímaadaptáció és a terroir-alapú értékteremtés mozgásterét.

3.2.2. A primer adatgyűjtés

A kutatás következő lépéseként meghatároztuk a vizsgálni kívánt szereplők körét. Bár a fő cél a termelők piacra jutási és piacbővítési lehetőségeinek feltárása volt, ehhez fontos azt látni, hogy milyen az a fogyasztói környezet, ami végső soron kijelöli a termelők mozgásterét. Ezért a primer kutatás első pillérét a fogyasztói igények feltérképezése jelentette. Ezt követően

ARCCHAD

feltártuk a termelők elképzeléseit, attitűdjeit, együttműködési hajlandóságát, végül (hogyan kilépünk a közvetlen kapcsolatok hálójából, és a beszállítási lehetőségeket is figyelembe tudjuk venni) feltérképeztük a térségi REL-közvetítők attitűdjét is a helyi termékekkel és a helyi termelőkkel kapcsolatban. A kutatásban REL-közvetítőnek neveztünk minden olyan érintettet, aki ténylegesen vagy potenciálisan érdekelt a helyi termékek hivatásszerű használatában, forgalmazásában, továbbértékesítésében, a helyi agroturisztikai kínálat bővítésében (pl. boltosok, szállásadók, vendéglátóegységek üzemeltetői, séfek, cukrászok, pékek, stb.).

Az adatgyűjtést megelőzően etikai engedélyt kértünk és kaptunk az ELTE (korábban HUN-REN) Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatásetikai Bizottságától (a határozat száma: 1-FOIG/6-11/2025). Az adatgyűjtés a 2025. januárjában Baján tartott tematikus nappal indult, és 2025 szeptember végével fejeződött be.

Az 5. táblázat bemutatja, hogy mely érintett-csoport esetében mely adatfelvételi módszerek kombinációját alkalmaztuk.

5. táblázat. A vizsgált érintett-csoportok és az adatfelvétel módszerei.

Vizsgált csoport	Az adatfelvétel módszere Magyarországon	Az adatfelvétel módszere Szerbiában
Fogyasztók	1. Fogyasztói kérdőív lekérdezése Facebook csoportokban	Fogyasztói kérdőív lekérdezése térségi fesztiválokon
	2. Fogyasztói kérdőív lekérdezése a bevont kulcs-érintettek ismeretségi körében	
Termelők	1. Mélyinterjúk a mintagazdaságok vezetőivel	1. Mélyinterjúk a mintagazdaságok vezetőivel
	2. Csoportos interjú közösen a közvetítőkkel egy tematikus napon 3 témában	2. Mélyinterjú egy falugazdással a Vajdaságban elérhető támogatásokról
	3. Termelői kérdőív lekérdezése a tematikus napon	3. Termelői kérdőív lekérdezése szakértői mintavételt követően (térségi falugazdászok, közösségsszervezők, önkormányzati dolgozók javaslatai alapján)

ARCCHAD

Vizsgált csoport	Az adatfelvétel módszere Magyarországon	Az adatfelvétel módszere Szerbiában
	4. Termelői kérdőív lekérdezése hólabda módszerrel és internetes kereséssel összeállított adatbázis felhasználásával	4. A projekt más munkacsomagjában készült fesztivál-előkészítő dokumentumok elemzése
	5. Termelői kérdőív lekérdezése ARCCHAD-os rendezvényeken	
Tényleges és potenciális REL-közvetítők (boltosok, vendéglátósok, közétkeztetők, stb.)	1. Csoportos interjú a tematikus napon közösen a termelőkkel 3 témában 2. Közvetítői kérdőív lekérdezése hólabda módszerrel és internetes kereséssel összeállított adatbázis felhasználásával	Közvetítői kérdőív lekérdezése szakértői mintavételt követően (térsgégi falugazdászok, közösségsszervezők, önkormányzati dolgozók javaslatai alapján)

Forrás: saját szerkesztés

A fogyasztói szempontok megismerésére kérdőíves lekérdezést terveztünk. Fogyasztói kérdőívünket a 7.1. melléklet ismerteti. A magyarországi esettanulmányhoz a kérdőív linkjét csatlakozást követően terjesztettük 59 helyi Facebook csoportban, amely csoportok listáját és a megosztások dátumait a 7.2. melléklet tartalmazza. Emellett megkértük a projekt bizonyos érintettjeit (a Bács-Kiskun vármegyében élő vagy dolgozó kollégáinkat, illetve az egyik mintagazdaság vezetőjét, aki REL-szervező feladatkört is betölt), hogy terjesszék a kérdőívet az ismeretségi körükben. A szerbiai fogyasztók megkérdezése térségi fesztiválokra zajlott, véletlenszerű mintavétellel.

A fogyasztói kérdőív szerkezete több, jól elkülöníthető blokkra tagolódik, amelyek különböző szempontok mentén vizsgálják a válaszadók attitűdjeit, szokásait és identitását. Az első blokk szocioökonómiai háttérváltozókat térképez fel, például nemzet, születési évet, iskolai végzettséget, szubjektív jövedelmi szintet. Egy következő blokk a fogyasztói attitűdöket és preferenciákat vizsgálja, különösen a helyi termékekhez kapcsolódó értékeket illetően. Ezt követi a szabadidős tevékenységekre, természetjárásra, helyi termékes rendezvényeken való részvételre vonatkozó kérdéssor.

A kérdőív egyik kulcseleme a helyi identitással kapcsolatos attitűdök feltérképezése, amely Raymond és munkatársai (Brown és Raymond, 2007; Raymond et al., 2010) „place attachment” koncepciójára épül. Ez a megközelítés azt vizsgálja, hogy a válaszadók milyen

ARCCHAD

mértékben érzik a lakóhelyük természeti és kulturális környezetét identitásuk részének, illetve mennyire kötődnek érzelmileg ehhez a tájhoz. A helyhez való kötődés, az önazonosság térbeli vetülete kulcsfontosságú, ha a helyi élelmiszerrendszerek elfogadottságát és társadalmi beágyazottságát szeretnénk érteni. Ezzel szorosan összefügg a terroir-koncepció, amely eredetileg a szőlő- és bortermelésből indult ki, de ma már szélesebb vidékfejlesztési megközelítésként is értelmezhető (Aurier et al., 2005; Bérard, 2016; Gyimóthy, 2018). A terroir a termőhely természetföldrajzi (pl. talaj, klíma, domborzat) és emberi (pl. hagyományok, tudás, technológia) tényezőinek szinergiájából fakadó egyedi minőség, amely a terméken keresztül válik érzékelhetővé és értékke. A terroir-alapú fejlesztések nemcsak a helyi gazdaság diverzifikációját és munkahelyteremtését támogatják, hanem hozzájárulnak a helyi identitás értékke tételéhez is: a közösség büszkeséget érez a saját tájhoz kötődő, kivételes minőségű termék iránt. A kérdőívben mért helyi identitás tehát nemcsak kulturális és szociálpszichológiai jelentőségű, hanem közvetve befolyásolhatja az alternatív, rövid ellátási láncokra és helyi termékekre épülő élelmiszerrendszerek elfogadottságát is. Jó példát szolgáltatnak a terroir vidékfejlesztési lehetőségeire az olyan európai tematikus régiók, mint a Provence-i cseresznyetermő vidék vagy a jó gyakorlatok között is ismertetett osztrák „máxfalu”, ahol az adott agrártermék köré szerveződő gazdasági, turisztikai és vizuális identitás (pl. fesztiválok, dekoráció, branding) a helyi közösség önképének és gazdasági stratégiájának integrált részévé vált.

A kérdőívben alkalmazott Raymond-féle Helyi kötődés index az eredeti skálához képest minimálisan módosított formában került operacionalizálásra. A módosítás célja nem új konstrukció létrehozása volt, hanem az, hogy a mérőeszköz jobban illeszkedjen a vizsgált helyi élelmiszerrendszer és terroir-központú értelmezési kerethez. Ennek megfelelően az index hat alszkalát foglal magában: (i) helyidentitás, (ii) természeti kötődés, (iii) kulturális kötődés, (iv) helyfüggőség, (v) családi kötődés, valamint (vi) baráti kötődés. A kulturális kötődés önálló alszkalaként való kezelése a vizsgálat koncepcionális fókuszából következik. Míg a Raymond et al. (2010) által javasolt modellben a társas kötődések elsősorban a családi és baráti kapcsolatok mentén jelennek meg, jelen kutatásban indokoltnak tartottuk a helyhez kapcsolódó kulturális jelentések (pl. hagyományok, közös emlékezet, helyi szimbolika) elkülönített mérését, tekintettel arra, hogy a terroir-alapú megközelítésekben ezek a tényezők a termékekhez és fogyasztási döntésekhez kapcsolódó értékteremtés kulcselemei.

A termelői oldal szempontjait kvalitatív és kvantitatív módszerek ötvöztetésével térképeztük fel. Első lépésben mindkét mintaterületen a projektben részt vevő mintagazdaságok vezetőivel mélyinterjút készítettünk, amelynek interjúfónala a 7.3. mellékletben található. Az alanyok beleegyezésével az interjút (beleértve az adatgyűjtés során készült további interjút is) rögzítettük. A termelői oldal további megismeréséhez térségspecifikus stratégiát választottunk. A szerbiai esettanulmány elkészítésekor a helyi finanszírozási-intézményi kontextus feltárása érdekében egy további interjút készítettünk egy falugazdással a

ARCCHAD

vajdasági mezőgazdasági támogatási lehetőségekről. A kapcsolódó interjúfonalat a 7.4. melléklet ismerteti. A szerbiai eset kapcsán emellett a projekt más munkacsomagjában készült helyi fesztiválokat előkészítő dokumentumok elemzését is elvégeztük.

A magyarországi esettanulmány készítése során tematikus napot szerveztünk termelők és REL-közvetítők számára, ahol más programpontok mellett csoportos interjúzásra került sor. A tematikus napon 11 térségbeli termelő és 4 REL-közvetítő vett részt. A kiválasztás elsődleges szempontja a sokféleség volt: lehetőség szerint minél több vizsgálandó településről minél többféle terméktípust előállító termelő, illetve minél többféle értékesítési ponttípust üzemeltető közvetítő legyen jelen. A kiválasztás a hólabda-índítók javaslatai alapján történt. A csoportos interjúkon három témát érintettünk: Értékesítési csatornák, terroir és klímaadaptáció. A csoportos interjúk vázlatait a 7.5. melléklet tartalmazza. A tematikus napon részt vett termelőket felkértük a termelői kérdőív kitöltésére is.

A termelői kérdőívhez az érintettek azonosítását Magyarországon internetes keresésekkel végeztük (pl. értékesítő pontok Google map-es azonosítása településenként, LEADER-csoportok, helyi szövetkezetek, termelői boltok, stb. honlapjainak áttanulmányozása, Facebook oldalak, Facebook csoportok, egyéb források átvizsgálása, stb.) Ezen túl a mintagazdaságok vezetői által biztosított kontaktlistáról véletlenszerű kiválasztással további termelőket kerestünk meg telefonon. A kérdőív kitöltésére felkértük továbbá az ARCCHAD projekt keretében tartott további szakmai programokon részt vett termelőket is. A szerbiai esettanulmány készítéséhez az érintettek bevonása szakértői mintavétellel történt: térségi falugazdászok, közösségsszervezők és önkormányzati dolgozók javaslata alapján kértük fel az érintetteket a kérdőívek kitöltésére. A termelői kérdőívet a 7.6. melléklet mutatja be.

A termelői kérdőív első része demográfiai adatokat, majd a gazdaságok alapvető jellemzőit rögzíti. Ezt követik a szubjektív jólétre, a támogatások igénybevételére, a tanúsítványokhoz és védjegyekhez való viszonyra, valamint az értékesítési csatornák jelentőségére vonatkozó kérdések. A következő blokk az együttműködési formák (pl. közös géphasználat, értékesítés, helyi védjegy) jelenlétét, az ezekben való részvétel akadályait és a jövőbeni együttműködési hajlandóságot vizsgálja. A kérdőív felépítése illeszkedik a terroir koncepciójához, amely a helyi gazdasági, ökológiai és kulturális sajátosságokra épülő minőségi termelést, valamint a koordinációt és a közösségi együttműködést hangsúlyozza. Ennek megfelelően az eszköz nemcsak a fenntartható termelési gyakorlatokra, hanem a helyi védjegyek használatára és a termelők közötti együttműködésekre is részletesen rákérdez.

A közvetítői oldal szempontjait (hasonlóan a termelőkéhez) kvalitatív és kvantitatív módszerek ötvöztetésével térképeztük fel. A magyarországi tematikus napon részt vett közvetítőket felkértük a csoportos interjúra (értékesítési csatornák, terroir és klímaadaptáció témában), illetve a közvetítői kérdőív kitöltésére. Emellett a hólabda-módszerrel és internetes

ARCCHAD

keresésekkel létrehozott kontaklistából kértünk fel közvetítőket a kérdőív kitöltésére. Szerbiában a közvetítői kérdőív lekérdezése szakértői mintavételt követően (térsgyi falugazdászok, közösségszervezők, önkormányzati dolgozók javaslatai alapján) történt. A közvetítői kérdőívet a 7.7. melléklet tartalmazza.

A kérdőív első blokkja demográfiai háttérváltozókat tartalmaz: nem, életkor, iskolai végzettség, lakó- és vállalkozás helye, valamint a vállalkozás típusa, indulásának éve és a tevékenység jellege (fő- vagy melléktevékenység). A második rész a jelenlegi helyi termékértékesítésre, valamint a termelőkkel való kapcsolatfelvétel módjára vonatkozó kérdéseket tartalmazza. Ezt követi egy rész a meglévő és tervezett helyi termékes, agroturisztikai és élményalapú szolgáltatásokról, valamint az ezek bővítésével kapcsolatos attitűdökről. A kérdőív egy további blokkjában arra kérdeztünk rá, hogy a közvetítők milyen típusú termékeket értékesítenének, ha az megfelelő minőségben elérhető lenne a térségben. Vizsgáltuk a termelői termékek beszerzésével és továbbértékesítésével kapcsolatos akadályokat is. Végül arra kértük a válaszadókat, hogy értékeljék, mennyire tartanak fontosnak különböző térségi együttműködésekhez való csatlakozást, mint például helyi termék polc, közös bolt, logisztikai központ vagy közös marketing.

A magyarországi adatgyűjtést kiegészítettük a projekt egy másik munkacsomagjában készült kvalitatív anyag feldolgozásával is. 2025 januárjában Baján hat térségi REL-szervező (piacok, fesztiválok, kosárközösségek szervezői, városmarketingben, település-és vidékfejlesztésben jártas szakemberek, stb.) részvételével fókuszcsoportos beszélgetés zajlott a helyi együttműködések tapasztalatairól és kihívásairól. Az elemzéshez a fókuszcsoport hangfelvételének átíratát használtuk fel. A fókuszcsoport vezérfonalát az 7.8. melléklet ismerteti.

3.3. Az elemzés módszerei

3.3.1. Kvantitatív módszerek

A fogyasztók esetében számított Helyi kötődés index számításakor a hiányzó válaszok kezelésére minimumkitöltési szabályt alkalmaztunk: a 6-tételes alskálák esetében legalább 4, a 4-tételesnél legalább 3, a 3-tételesnél legalább 2 válasz megléte volt szükséges az alskála-pontszám képzéséhez; a 2-tételes alskálák esetében mindkét tétel megválaszolása feltétel volt. Ez az eljárás lehetővé tette az adatok érdemi megtartását anélkül, hogy a mérés megbízhatósága sérült volna. Az alskála-pontszámokat a megválaszolt tételek átlagaként képeztük. Az alskálák belső megbízhatóságát Cronbach-féle α mutatóval becsültük, az adott alskálára vonatkozó teljes eseteken. Ez a mutató azt jelzi, hogy az alskálán belüli állítások mennyire alkotnak egységes, belsőleg konzisztens mérőeszközt, vagyis az egyes tételek

ARCCHAD

ennyire mérik következetesen az adott kötődési dimenziót. Az α értékek értelmezését az átlagos tétel-tétel korrelációval (MIIC), illetve a két tétel közötti korrelációval egészítettük ki.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a válaszadók milyen kötődési mintázatokat mutatnak, azaz léteznek-e jól elkülöníthető fogyasztói csoportok aszerint, hogy hogyan viszonyulnak lakóhelyükhöz, annak természeti és kulturális környezetéhez, valamint a helyi közösségekhez. Ennek feltárására klaszterelemzést alkalmaztunk. A klaszterezés alapjául a helyi kötődés hat alszála szolgált. Mivel az egyes alszála szórása eltérő lehet (vagyis egyes dimenziókban a válaszadók erősebben, másokban kevésbé különböznek egymástól), a klaszterezés előtt az alszála standardizáltuk, így egyik dimenzió sem befolyásolhatta aránytalanul a csoportképzést pusztán technikai okokból. Ennek eredményeként a klaszterezés során minden kötődési dimenzió azonos súllyal vett részt a csoportok kialakításában. A klaszterelemzést azon válaszadók körében végeztük el, akiknél a helyi kötődés mind a hat dimenziója értelmezhető volt. Ez biztosította, hogy a csoportképzés teljes, összehasonlítható kötődési profilok alapján történjen, és az azonosított klaszterek valódi különbségeket tükrözzenek, ne pedig hiányos adatokból adódó torzulásokat.

A klaszterszáma meghatározásakor a célunk jól értelmezhető csoportok azonosítása volt, amelyek megragadják a helyi kötődés alapvető mintázatait. A minta elemszáma és az elemzés alkalmazott jellegére tekintettel a kétklaszteres megoldás bizonyult a leginkább stabilnak és értelmezhetőnek. A helyi kötődés dimenziói egy folytonos jelenség különböző aspektusait írják le, ezért a kétklaszteres megoldás a válaszadók közötti különbségeket egy „erősebb” és egy „gyengébb” kötődési pólus mentén foglalja össze. Ez a felosztás jól illeszkedik a place attachment szakirodalom elméleti keretéhez, és lehetővé teszi a fogyasztói csoportok közötti különbségek egyértelmű bemutatását a további elemzésekben.

Ezt követően k-középpontú (k-means) klaszterezést végeztünk. Ez egy népszerű, nem hierarchikus adatelemzési módszer, amely egy adathalmazt k számú csoportra (klaszterre) oszt, azzal a céllal, hogy minden pont a legközelebb eső klaszter középpontjához kerüljön, így minimalizálva a klasztereken belüli távolságok négyzetösszegét. Az algoritmus iteratív választja szét a pontokat az alapján, hogy melyik k véletlenszerűen vagy stratégiailag kiválasztott középponthoz (centroidhoz) állnak a legközelebb, majd újra kiszámolja a középpontokat, amíg a klaszterek nem stabilizálódnak. A két klaszter értékei közti különbséget Mann-Whitney-Wilcoxon próbával teszteltük. Ez az eljárás a csoportok rangsorolt eloszlásainak összehasonlításán alapul, és nem feltételezi a változók normál eloszlását, így alkalmas kis minták és ferde eloszlások esetén is a két csoport közti különbségek feltárására.

A kvantitatív termelői adatok elemzésekor bevezettünk egy REL-orientációt mérő REL-indexet, amit a fontosabbnak ítélt rövid értékesítési csatornák fontosságának átlagaként számítottunk. A csatornák fontosságát ötfokozatú Likert-skálán mértük, és azokat a

ARCCHAD

csatornákat szerepeltettük az indexben, ahol az átlagos fontosság 2-nél nagyobbak bizonyult. A belső konzisztenciát Cronbach-féle α mutatóval jellemeztük. Ezt követően bináris logit modellek és nemparaméteres összehasonlító tesztek (Mann-Whitney-Wilcoxon próbák) segítségével vizsgáltuk, hogy a REL-orientáció, a gazdasági helyzet (jövedelmi kategóriák), valamint a feldolgozás jelentősége magyarázza-e azt, hogy a termelők részt vesznek-e bármilyen együttműködésben.

Egy további lépésben foglalkoztunk a diverzifikáció kérdéskörével is. A gazdaságok sokoldalúságát két, egymástól elkülönített szempont szerint vizsgáltuk. Egyrészt leíró jelleggel számszerűsítettük, hogy az egyes válaszadók hány különböző szektorban tevékenykednek, másrészt azt, hogy a termelésen túl hányféle, eltérő funkciójú tevékenységet végeznek (például feldolgozás, közvetlen értékesítés, vendégfogadás, oktatási vagy közösségi jellegű tevékenységek). Mindkét esetben egyszerű összegző mutatókat képeztünk, amelyek az adott termelő által megjelölt kategóriák számát fejezik ki. A sokoldalúság és a gazdasági helyzet kapcsolatát a termelők szubjektív jövedelmi besorolása alapján vizsgáltuk. Tekintettel a minta korlátozott elemszámára és a változók ordinális mérési szintjére, az összefüggések feltárására elsősorban nemparaméteres eljárásokat alkalmaztunk: a jövedelmi kategóriák közötti különbségeket Mann-Whitney-Wilcoxon próbákkal elemeztük.

3.3.2. Kvalitatív módszerek

A rögzített hanganyagokat mesterséges intelligencián alapuló megoldással (Microsoft 365 programcsomaggal, illetve TurboScribe appal) átírtuk, az átiratokat tisztítottuk, majd tematikus elemzésnek vetettük alá. A mintázatok azonosítására induktív tematikus elemzést alkalmaztunk (Byrne, 2022). A tematikus kategóriák az átiratok ismételt átolvasása és a kategóriarendszer folyamatos pontosítása révén alakultak ki (Thomas, 2006).

A terroir-fókuszú csoportos termelő-közvetítő interjúk esetében az azonosított kódok és témák kapcsolatrendszerének feltárásával tematikus térképet alakítottunk ki, amit összevetettünk a kvantitatív módszerekkel feltárt fogyasztói preferenciákkal. Mivel a szerbiai esettanulmányban nem álltak rendelkezésre termelő-közvetítő csoportos interjúk, a terroir-konceptió megjelenését egyéni termelői és közvetítői interjúk, a REL-szervezőkkel készült fókuszcsoport, valamint a projekt más munkacsomagja keretében készített rendezvény- és fesztivál-előkészítő dokumentumok együttes elemzésével vizsgáltuk. A különböző forrástípusok triangulációjára építve dokumentumelemzést és induktív tematikus kódolást alkalmaztunk, amelynek során az átiratokat és szöveges anyagokat többszöri, összehasonlító olvasás alapján kódoltuk, majd a kódok közötti kapcsolatok feltárásával tematikus dimenziókat azonosítottunk. Az elemzés célja nem egy módszertanilag azonos, hanem egy értelmezésében ekvivalens „tematikus térkép” rekonstruálása volt: annak bemutatása, hogy a terroir mint értelmezési keret miként strukturálja a termelők és szervezők gondolkodását a

ARCCHAD

térsgéi identitásról, a gasztronómiáról, az élményalapú megjelenésről és az intézményi feltételekről. A magyarországi tematikus térkép dimenziói így analitikus referenciaként szolgáltak, amelyekhez viszonyítva tártuk fel a szerbiai diskurzusokban megjelenő hasonlóságokat, hangsúlyeltolódásokat és kontextusspecifikus sajátosságokat.

Az éghajlati kockázatok és károk mérséklésére irányuló, jelenleg alkalmazott termelői gyakorlatok feltárására a klímaadaptációs csoportos interjúk, illetve a mintagazdaságok gazdáival készült egyéni mélyinterjúk anyagát használtuk. A vajdasági esettanulmányhoz felhasználtuk a vajdasági mezőgazdasági támogatásokról szóló falugazdász-interjú átíratát is. A kezdeti kódolást követően a kódokat tartalmuk alapján szűrtük, és elkülönítettük a konkrét cselekvésekhez, döntésekhez és működő megoldásokhoz kapcsolódó elemeket a kontextuális, attitűdbeli vagy korlátokat leíró kódoktól. A megmaradó megoldás-kódokat funkcionális szempontok szerint csoportosítottuk, annak alapján, hogy milyen típusú éghajlati kockázat kezelésére szolgálnak (pl. vízhiány, hőstressz, termelési ingadozás), illetve hogyan járulnak hozzá a technológiai adaptációhoz, vagyis hogy az adott tevékenységek hogyan járulnak hozzá a gazdaságok működőképességének, piaci versenyképességének és rugalmasságának fenntartásához a vizsgált régió sajátosságai tükrében.

4. Eredmények

4.1. A magyarországi eredmények

4.1.1. A helyi kontextus

Baja és vonzáskörzete a Pannon-medence középső részén, a Duna–Tisza közti Homokhátság déli peremén helyezkedik el, földtani, talajtani és éghajlati adottságai alapján klasszikus alföldi agrártáj. A döntően síkvidéki domborzat, kis szintkülönbségekkel tagolt felszín kedvez a nagy táblás, gépesített szántóföldi művelésnek. A Duna mentén és az egykori ártéri zónákban löszös és folyóvízi üledékeken kialakult csernozjom, réti csernozjom és öntéstalajok dominálnak, míg az ettől távolabbi területeken a laza szerkezetű, gyengébb víztartó képességű homoktalajok is jelentős kiterjedésben vannak jelen (FAO, 2012; Hiederer, 2013). A csernozjom és öntéstalaj foltok magas humusztartalmuk és kedvező fizikai tulajdonságaik révén eredendően az ország legjobb termőképességű talajai közé tartoznak, ugyanakkor az intenzív, inputigényes szántóföldi gazdálkodás következtében több térségben megfigyelhető a talajok fizikai és biológiai állapotának romlása (Birkás és Dekemati, 2023). A homoktalajok alacsonyabb szervesanyag-tartalmuk és vízmegtartó képességük miatt különösen sérülékenyek az aszályal és a klímaváltozás hatásaival szemben.

Éghajlati szempontból a térséget mérsékelt kontinentális klíma jellemzi, meleg, gyakran aszályos nyarakkal és viszonylag hideg telekkel. A sokévi átlagos éves középhőmérséklet 11–

ARCCHAD

12 °C, az éves csapadékösszeg jellemzően 550–600 mm, jelentős tér- és időbeli ingadozással (KSH, 2025a). Baja az ország napfényben leggazdagabb térségei közé tartozik. A vegetációs időszak csapadékeloszlása egyre szélsőséesebb: a tavaszi és nyár eleji csapadékhányt gyakran hosszan tartó száraz periódusok, majd rövid idejű, nagy intenzitású záporok követik (Lakatos et al., 2021). A Dél-Alföld egészéhez hasonlóan a térség különösen érzékeny a nyári hőhullámokra és az aszályos évek gyakoribbá válására, ami a hozamstabilitást, a talajnedvesség-gazdálkodást és a vízigényesebb kultúrák termésbiztonságát egyaránt korlátozza (Lennert et al., 2024).

A vízgazdálkodási adottságokat a Duna közelsége és a Homokhátság sajátos hidrológiai szerkezete együttesen alakítja. A Duna ártéri rendszerein keresztül jelentős felszíni vízkészletek érhetők el, ugyanakkor az ártéri-öntési zónák nagy része ma már mesterséges csatornahálózattal tagolt, és a természetes vízjárás részben elszakadt a mezőgazdasági térhasználatától (Országos Vízügyi Főigazgatóság, 2022). A Homokhátság laza szerkezetű homoktalajai, alacsony vízvisszatartó képessége és a talajvízszint tartós süllyedése vízhiányos hidrológiai helyzetet eredményez, amelyet a regionális beruházási és vízrendszer-fejlesztési késések tovább erősítenek (Kovács et al., 2024). Ennek következtében (a jelentős felszíni vízkészletek ellenére) a mezőgazdaság döntően csapadékfüggő: az öntözött területek aránya a hasznosított mezőgazdasági területen belül mindössze mintegy 3% (KSH, 2026a), ami különösen a nyári aszályos időszakokban növeli a termelési kockázatokat.

A földhasználati szerkezetet Baja térségében és tágabban Bács-Kiskun megyében a szántóföldi művelés túlsúlya jellemzi: a hasznosított mezőgazdasági terület döntő hányadát a szántók teszik ki, míg a gyepterületek, a gyümölcsösök és a szőlők aránya kisebb, térben erősen tagolt, mozaikos eloszlást mutat (KSH, 2026b; KSH, 2024). A kertészeti és zöldségtermesztési kultúrák elsősorban a Duna menti öntéstalajokon és a városkörnyéki zónákban koncentrálódnak, ahol a kedvezőbb mikroklima, az öntözési lehetőségek és a közeli felvevőpiacok támogatják az intenzívebb, munkaigényesebb termelést (Farkas et al., 2023). Baja városi és kistérségi szinten fontos begyűjtési, feldolgozási és logisztikai csomópont: a gabona-, olajosmag- és állati termékpályák jelentős része a városhoz kötődő malomipari, takarmányipari, hús- és tejfeldolgozó kapacitásokon, valamint a dunai kikötőhöz és a fő közlekedési tengelyekhez kapcsolódó infrastruktúrán keresztül kapcsolódik az országos és nemzetközi piacokhoz (Laki, 2015).

A mintaterület településhálózata hierarchikusan tagolt és többközpontú. Baja Bács-Kiskun vármegye második legnépesebb települése, 2022 óta megyei jogú város, és a Bajai járás központja, ahol a térség számára meghatározó közigazgatási, egészségügyi, oktatási, kulturális, kereskedelmi és gazdasági szolgáltatások koncentrálódnak (Baja FVS, 2021–2027, 2.1.1.; KSH). A város vonzáskörzete elsősorban a Bajai járás településeire terjed ki: a foglalkoztatási és szolgáltatási adatok alapján különösen a városhoz közeli községek

ARCCHAD

(Szeremle, Érsekcsanád, Bátmonostor, Vaskút, Csátalja, Bácsszentgyörgy, Nagybaracska) mutatnak erős funkcionális integrációt, ahol a foglalkoztatottak 25–40%-a Bajára jár dolgozni. A mintaterület északi és keleti részén elhelyezkedő kisebb városi alközpontok (Kiskőrös, Soltvadkert, Kecel) saját mikrovonzáskörzettel rendelkeznek, különösen a kertészeti, szőlészeti és borászati termelés, valamint a helyi feldolgozás és piacra jutás szervezésében, illetve ebben a térségben már érvényesül más regionális központok (Kecskemét, Kalocsa) hatása is. E többközpontú, de hierarchikusan rendezett struktúra lehetővé teszi, hogy a termelő–fogyasztó kapcsolatok nem egyetlen nagyvárosi pólus felé, hanem rövid, térben sűrű város–vidék tengelyek mentén szerveződjenek. A mintaterület délnyugati részén külön mikrotérségként rajzolódik ki az ún. „Sváb sarok”, amelynek magját Császártöltés, Érsekhalma, Hajós és Nemesnádudvar alkotja (Borbagoly, 2024). A sváb betelepüléshez kötődő szőlészeti–borászati és kertészeti hagyomány, a kis- és középbirtokos gazdálkodási szerkezet, valamint a helyi feldolgozás és a közvetlen piaci kapcsolatok történeti beágyazottsága e településeken ma is érzékelhető, és a térség gazdasági–kulturális kohézióját erősíti.

A 2020. évi Agrárcenzus adatai szerint a Bács-Kiskun vármegyében több mint 24 ezer regisztrált mezőgazdasági gazdaság működik, döntő többségük egyéni, családi üzem (KSH, 2021a). A gazdaságok jelentős része 5–20 hektár közötti birtokméret-kategóriába tartozik, ugyanakkor a térségben számottevő arányban vannak jelen 50 hektár feletti, közepes és nagyobb árutermelő gazdaságok is, különösen a gabona- és olajosmag-termelésben. A termelési szerkezet társadalmi háttérét tekintve a gazdaságvezetők elöregedése és a generációváltás kérdése Magyarországon is meghatározó strukturális kihívás. A 2020. évi Agrárcenzus szerint a gazdaságvezetők több mint 35%-a 65 év feletti, míg a 40 év alattiak aránya országosan is 10% körül alakul, és a fiatal gazdák térnyerése különösen a családi gazdaságokra épülő térségekben lassú (KSH, 2021b).

A mintaterület társadalmi-demográfiai háttérét tágabb értelemben a Dél-Alföld, illetve Bács-Kiskun vármegye hosszabb távú folyamatai keretezik: a népesség összességében csökkenő pályán van, az elöregedés pedig az országos trendekkel összhangban érvényesül (KSH, 2026c). Mindez a fogyasztói oldalon a kereslet szerkezetét és a beszerzési mintákat is befolyásolja: a kisebb háztartások, az erősebb árérzékenység és a helyi, személyes kapcsolatokon alapuló ellátási csatornák felértékelődése irányába hat.

A térségben a háztartások jövedelmi mozgástere korlátozott. A Dél-Alföldi régióban az átlagos nettó jövedelem (154.375 Ft/fő) alig haladja meg a szűkösség megélhetési szinthez tartozó jövedelemösszeget (KSH, 2025b). A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya az előzetes adatok szerint 25.2% volt 2024-ben, ami országos szinten a legnagyobb növekedést jelenti (KSH, 2025c). Káposzta és Lőrinc (2025) megállapítása szerint Magyarországon a gazdasági fejlődés térben erősen koncentrált, és a

ARCCHAD

centrum–periféria különbségek erősödnek: a nagyvárosi és ipari központok gyorsabban növekednek, míg a vidéki, agrárjellegű térségek relatív pozíciója romlik. Ez a Baja környéki térségben tartósan szerényebb jövedelmi és foglalkoztatási feltételeket, és ennek következtében olyan fogyasztói keresletet jelent, amelyben a helyi piacok és közvetlen értékesítési csatornák iránti érdeklődés nem elsősorban életmód- vagy identitásalapú, hanem a háztartások költségvetési ciklusaihoz és a megfizethetőség szempontjaihoz igazodik.

A vásárlóerő és az érzékenység értelmezéséhez releváns, hogy a Dél-Alföld régiós nettó átlagkereseti idősorai a KSH STADAT-ban követhetők, és jellemzően alacsonyabb szintet jeleznek a legerősebb régiókhoz képest. A jövedelmi helyzet és a társadalmi sérülékenység uniós összehasonlításban a Eurostat SILC/AROE indikátoraival (országos és NUTS2 bontás) írható le; ezek a térségi fogyasztás és a helyi termékek iránti fizetőképes kereslet potenciális korlátait is keretezik. A 2020-as évek elején a fogyasztói döntéseket Magyarországon általánosan erősen befolyásolta az infláció és különösen az élelmiszerárak volatilitása; a KSH fogyasztóiár-statisztikai és gyorsjelentései rendszeresen közölnek élelmiszerár-változásokat, amelyek a háztartási költségvetésen belüli élelmiszer-kiadások tervezhetőségét és a „megfizethetőség” kérdését a helyi piacokon is felértékelhetik. Végül, a fogyasztási szerkezet leírásához a KSH „Jövedelem és fogyasztás” tematikus felülete és kapcsolódó adatfelvételei (háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvétel) adnak módszertani és tartalmi keretet ahhoz, hogy később – ha szükséges – konkrét élelmiszer-kiadási szerkezetet vagy regionális különbségeket is be lehessen emelni.

A magyar agrár-tudásátadási és szaktanácsadási rendszer az Agrártudás és Innovációs Rendszer logikája szerint szerveződik, amelyben az állami és kamarai tanácsadói hálózat, a kutató- és felsőoktatási intézmények, valamint a piaci szereplők egyaránt részt vesznek a gazdálkodók információellátásában (Jakab és Dunay, 2023). A vizsgált szakirodalom egybehangzóan arra utal, hogy a tanácsadási tevékenység súlypontja elsősorban a termelési technológiákra, a jogszabályi megfelelésre és a támogatási rendszerekhez kapcsolódó ismeretekre irányul, míg az értékesítés szervezéséhez, az együttműködésekhez és a piaci kapcsolatok fejlesztéséhez kötődő kompetenciák kevésbé jelennek meg intézményesült formában (Baltás, 2024; Jakab és Dunay, 2023, Mihálka et al., 2023). A tudásátadás ezért döntően termelésorientált, és csak korlátozott mértékben foglalkozik a rövid ellátási láncokhoz, a közös fellépéshez és a termelő-fogyasztó kapcsolatok szervezéséhez szükséges szervezeti és piaci ismeretekkel.

A helyi élelmiszer-rendszerek kollektív szerveződésének legstabilabb intézményi keretét Baja térségében a borászathoz kötődő együttműködések adják. A mintaterület északi és északnyugati részén elhelyezkedő Hajós–Bajai borvidék a hegyközségi törvény alapján kötelező tagságú, köztestületi jellegű szervezetként működik, amely a szőlő- és bortermelők számára egységes szabályozási, nyilvántartási és minőségbiztosítási keretet biztosít (2012).

ARCCHAD

évi CCXIX. törvény). A hegyközségek feladatai közé tartozik az eredetvédelem érvényesítése, a termelési és forgalmazási szabályok betartatása, valamint a közös szakmai és piaci érdekek képviselése. A Hajós–Bajai borok oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel rendelkeznek, amely az Európai Unió földrajzi árujelző rendszerébe illeszkedik, és kollektív minőség- és származásgaranciát jelent a termelők számára (2020/C 186/05). Ez az intézményesült együttműködési forma egyszerre szabályozási és piacszervezési funkciót lát el, és a térségben az egyik legmarkánsabb példája a közös fellépésnek.

A borvidéki struktúra mellett a mezőgazdasági termelők együttműködésének általánosabb jogi kereteit a szövetkezetek, termelői csoportok és termelői szervezetek adják. A KSH Agrárcenzus adatai szerint Bács-Kiskun vármegyében is jelen vannak ezek a szervezeti formák, elsősorban a közös beszerzés, értékesítés és feldolgozás szervezésére, ugyanakkor számuk és gazdasági súlyuk a családi egyéni gazdaságokhoz képest mérsékelt (KSH, Agrárcenzus 2021a). A szakpolitikai dokumentumok (KAP Stratégiai Terv 2023–2027) alapján a termelői együttműködések támogatása deklarált cél, különösen a rövid ellátási láncok, a helyi piacra jutás és a kisüzemi feldolgozás fejlesztése érdekében, a gyakorlati megvalósulás azonban jellemzően projektalapú, időszakos konzorciumokra és pályázati együttműködésekre épül (Jakab és Dunay, 2023).

A térségi védjegyek és minőségjelölések közül kiemelkedik a Bács-Kiskun Vármegyei Kereskedelmi és Iparkamara által évente meghirdetett „Kiváló Bácskai Termék” díj, amelyet a Bácskai Nap rendezvény keretében adnak át a helyi termelőknek. A kezdeményezés célja a helyi termékek, tradicionális ízek és térségi értékek bemutatása, valamint a termelők üzleti kapcsolatrendszerének erősítése, miközben a nevezés ingyenes és a díjazott termékeket a rendezvényeken kóstolni és vásárolni is lehet.

Baja térségében a gasztronómia és a turizmus a helyi identitás és a térségi láthatóság egyik fő hordozója. A város országosan is egyedülálló módon egyetlen ételhez, a bajai halászléhez kötődő gasztronómiai márkával rendelkezik, amely a Bajai Halfőző Fesztivál intézményesült keretében jelenik meg. A szakirodalom és a városi stratégiai dokumentumok a fesztivált olyan kulturális-turisztikai csomópontként értelmezik, amely egyszerre szolgál városimázs-építő, közösségi identitáserősítő és látogatóvonzó funkciókat, és a helyi gasztronómiai örökséget országos szinten is láthatóvá teszi (Laki, 2010; Baja Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2021-2027; Bádi, 2024).

A térség gasztroturisztikai kínálata ugyanakkor nem egyetlen eseményre épül, hanem sűrű, egymást kiegészítő rendezvényhálózat formájában szerveződik. A Hajós–Bajai borvidékhez kapcsolódó nyitott pincék, borfesztiválok és a hajósi pincefalu tematikus rendezvényei (pl. Orbán-nap, Szüreti Napok), valamint a Sváb sarok településein (Hajós, Nemesnádudvar, Császártöltés, Érsekhalma) megrendezett sváb gasztronómiai és hagyományőrző fesztiválok

ARCCHAD

a borászati és konyhakulturális örökséget élményalapú turisztikai termékként jelenítik meg (Baja Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2021-2027; Vörös és Yimeng, 2024). Ezekhez társulnak a városi és kistérségi gasztronómiai rendezvények (pl. KulinART, BeerBQ, VINALIA, hal- és borünnepek, kézműves és helyi termék vásárok), amelyek a helyi és térségi termelők számára bemutatkozási és közvetlen értékesítési alkalmakat is biztosítanak (Baja helyi termék koncepció, 2023).

REL-szempontról mindez arra utal, hogy a gasztronómia és a turizmus a térségben erős kulturális és élményalapú legitimitást ad a helyi termékeknek, és sűrű alkalmi találkozási tereket hoz létre termelők és fogyasztók között. Ugyanakkor ezek a csatornák döntően rendezvényekhez és szezonokhoz kötődnek: a fesztiválok és tematikus napok inkább identitás- és élményközpontú platformok, mintsem stabil, mindennapi működésű rövid ellátási láncok. A helyi élelmiszerek piaci jelenléte így jellemzően időszakos és eseményvezérelt, ami erősíti a térségi láthatóságot és a kulturális beágyazottságot, de önmagában nem váltja ki az intézményesült, folyamatos REL-struktúrákat.

A fesztiválokon túl Baja térségében a helyi élelmiszerek értékesítésének legfontosabb, rendszeres csatornáit a városi és környékbeli piacok, a borvidékhez kapcsolódó pince- és gazdasági értékesítés, valamint a helyi vendéglátás adják. A bajai piac a környező falvak kistermelőinek is stabil felvevőhelye, és a városi stratégiák kifejezetten a rövid ellátási láncok infrastrukturális bázisaként tekintenek rá (Baja Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2021-2027; Baja helyi termék koncepció, 2023). A Hajós–Bajai borvidéken a közvetlen pinceértékesítés és a borturizmushoz kapcsolódó kóstolók a bor és egyes kézműves termékek fontos, bár erősen szezonális csatornái (Laki, 2010). Ezt egészítik ki a térségi vendéglátóhelyek (halászcárdák, borászatokhoz kötődő éttermek), ahol a helyi alapanyagok és termékek folyamatos, de többnyire informális, személyes kapcsolatokon alapuló beszerzési hálózatokon keresztül jelennek meg (Helyi Termék Koncepció; Vörös és Yimeng, 2024). Összességében a térségben a REL-ek keresleti oldala nem egyetlen intézményesült csatornára, hanem piacokhoz, pinceértékesítéshez, vendéglátáshoz és turisztikai szezonokhoz kötődő, többcsatornás, rugalmas értékesítési struktúrára épül.

A fenti természeti, intézményi és társadalmi-gazdasági kontextus bemutatását követően a következők fejezetek a primer empirikus vizsgálat eredményeit tárgyalják, amelyeket e strukturális keretek és adottságok tükrében értelmezünk.

4.1.2. A fogyasztói oldal vizsgálatával kapott eredmények

A kérdőívre 61 értelmezhető válasz érkezett. A minta leíró statisztikáját a 6. táblázat ismerteti.

6. táblázat. A fogyasztói minta leíró statisztikái.

ARCCHAD

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
Nem	Férfi	6
	Nő	54
	Összesen	60
Életkor (év)	19-30	8
	31-40	21
	41-50	10
	51-60	14
	60+	5
	Összesen	58
Végzettség	Alapfok	4
	Középfok	26
	Felsőfok	31
	Összesen	61
Szubjektív jövedelmi helyzet	„Nehezen élünk"	21
	„Kényelmesen élünk"	33
	„Jelentős megtakarítással rendelkezünk"	6
	Összesen	60

Megjegyzés: Az egyes változók esetében az elemszám eltérhet a hiányzó válaszok miatt; a táblázat az adott kérdésre érvényes válaszok számát mutatja.

A minta összetétele összhangban áll a helyi, rövid ellátási láncokban aktív fogyasztók tipikus társadalmi profiljával: ezekben a rendszerekben jellemzően nők, középkorú és idősebb korosztályok, valamint magasabb iskolai végzettségű csoportok jelennek meg meghatározó vásárlóként. Ennek megfelelően a minta nem tekinthető reprezentatívnak a teljes lakosságra, ugyanakkor megfelelően tükrözi a vizsgált élelmiszer-rendszerek tényleges fogyasztói bázisát, így alkalmas a kutatási kérdések érdemi vizsgálatára.

ARCCHAD

Az elemzés első állomása a Helyi kötődési index kiszámolása volt. Az alskálák első megbízhatóságával kapcsolatos eredményeket a 7. táblázat mutatja be.

7. táblázat. Megbízhatóság a Helyi kötődés index alskálái esetében.

Alskála	Tételek száma	N	Cronbach- α	Átlagos tétel-tétel korreláció (MIIC)	Megjegyzés
Hely-identitás	6	54	0,9214	0,6614	kiváló
Természeti kötődés	3	52	0,8175	0,5990	jó
Kulturális kötődés	3	49	0,8027	0,5756	jó
Helyfüggőség	4	52	0,8953	0,6813	kiváló
Családi kötődés	3	51	0,7984	0,5690	jó
Baráti kötődés	2	53	0,7030	Spearman rho=0,5232 (p=0,001)	2 tételnél elfogadható

Az eredmények alapján valamennyi alskála megbízhatósága jó vagy kiváló tartományba esett; a rövid alskálák esetében kapott értékek a szakirodalomban elfogadott határokon belül maradtak. A kulturális kötődés alskála esetében megvizsgáltuk a további tételredukció lehetőségét, azonban a két-tételes változatok nem biztosítottak jobb megbízhatóságot ($\alpha \approx 0.54-0.62$; MIIC $\approx 0.37-0.45$), ezért a háromtételes forma megtartása mellett döntöttünk a tartalmi érvényesség megőrzése érdekében. A további elemzések során az alskálák 1-5 tartományban értelmezett átlagpontoszámaikat használtuk. Ez a megközelítés lehetővé tette egyrészt a helyi kötődés különböző dimenzióinak elkülönített vizsgálatát, másrészt azok kombinált alkalmazását a fogyasztói szegmensek és a helyi élelmiszer-rendszerekhez kapcsolódó attitűdök elemzésében. Ezt követően két klasztert különítettünk el, az 8. táblázat könnyebb interpretálhatóság érdekében nem a standardizált, hanem a nyers, ötfokozatú Likert-skálás változókon kapott eredményeket mutatja be.

8. táblázat. A Helyi kötődés index alskálái alapján végzett k-közép klaszterezés eredményei.

Klaszter	Hely-identitás	Természeti kötődés	Kulturális kötődés	Hely-függőség	Családi kötődés	Baráti kötődés
1: Kevésbé kötődő (N=30)	2,98	2,88	2,96	2,42	3,50	2,92
2: Szorosan kötődő (N=22)	4,17	4,05	3,86	3,59	3,82	3,64
Teljes minta	3,49	3,38	3,34	2,91	3,63	3,22
Wilcoxon p	***	***	***	***	n.s.	***

Megjegyzés: n.s.: nem szignifikáns; ***: 1%-on szignifikáns

ARCCHAD

A k-közép klaszterezéssel azonosított két fogyasztói csoport helyi kötődési profiljai a Mann–Whitney–Wilcoxon próba alapján több dimenzió mentén szignifikánsan eltérnek egymástól. A különbségek elsősorban a helyhez való személyes és funkcionális viszonyulást leíró dimenziókban jelennek meg. A két csoport nem értékítéletet, hanem eltérő kötődési mintázatokat jelez. A helyidentitás, a természeti kötődés, a kulturális kötődés és a helyfüggőség esetében a két klaszter közötti eltérések minden esetben statisztikailag szignifikánsak ($p < 0,001$). A második klaszterbe tartozó „Szorosan kötődő” válaszadók ezekben a dimenziókban következetesen magasabb átlagértékeket mutatnak, ami erősebb érzelmi, identitásbeli és funkcionális kötődést jelez a lakóhelyhez és annak természeti–kulturális környezetéhez. A baráti kötődés dimenziójában szintén kimutatható szignifikáns különbség a klaszterek között ($p = 0,0021$), bár ennek mértéke mérsékeltebb. Ezzel szemben a családi kötődés esetében nem mutatható ki szignifikáns eltérés ($p = 0,283$), ami arra utal, hogy a családi kapcsolatok helyhez kötődő szerepe mindkét csoportban hasonló. Ez a dimenzió így nem szegmentáló tényező, hanem közös alapot jelent.

Összességében a megbízható, belsőleg konzisztens alsókálákra építve két markáns fogyasztói profilt azonosítottunk. Az egyik csoport széles spektrumban erős helyi kötődést és érdemi helyfüggést mutat; körükben a terroir-alapú üzenetek, a helyi természeti és kulturális narratívák, valamint a helyi élménykomponensek várhatóan jól rezonálnak. A másik csoport általánosan gyengébb helyi kötődést jelez, különösen a helyfüggőség dimenziójában; esetükben inkább a praktikus előnyökre (elérhetőség, kényelem, ár–érték arány) építő megközelítések lehetnek hatékonyak.

3. ábra. A fontosnak tartott kulturális értékek

ARCCHAD



Megjegyzés: Az ábra a jelölések %-át mutatja. N=52.

A 3. ábra bemutatja, hogy a válaszadók hány százaléka tart fontosnak bizonyos kulturális értékeket, amelyek akár a terroir-konceptiót figyelembe vevő vidékfejlesztési stratégia kidolgozásához is felhasználhatóak. Az ábra alapján a válaszadók körében elsősorban azok a kulturális értékek bizonyultak fontosnak, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tájhoz, az agrártermeléshez és az étel-miszer-fogyasztás mindennapi gyakorlataihoz. A legnagyobb arányban a hagyományos gyümölcsfajtákat, a népi gasztronómiát és az őshonos állatokat jelölték fontosnak, amelyek a helyi erőforrások használatához és a termelés–fogyasztás kapcsolatának megéléséhez kötődnek. Ezen elemek közös jellemzője, hogy nem pusztán reprezentálják a helyet, hanem abból származnak, illetve a tájhoz kötődő gazdálkodási és feldolgozási gyakorlatok révén jönnek létre. A tájfajták és az őshonos állatok a helyspecifikus ökológiai adottságokhoz és hagyományos tudásformákhoz kapcsolódnak, míg a népi gasztronómia ezek „fordítónyelveként” értelmezhető, amely a táj sajátosságait a fogyasztás szintjén, élményként és használati módokként teszi hozzáférhetővé. E három elem együttese arra utal, hogy a válaszadók számára a kulturális értékek akkor válnak relevánssá, ha azok beágyazódnak a mindennapi életbe és az étel-miszer-rendszer működésébe. Ezek az elemek a terroir-konceptió „kemény magját” alkotják: olyan jól megragadható, élő kulturális összetevők, amelyek egyszerre hordoznak természeti, történelmi és gazdasági jelentést, és amelyek a terméken keresztül közvetlenül érzékelhetővé válnak a fogyasztók számára.

ARCCHAD

A kulturális értékekkel kapcsolatos attitűdök feltérképezése mellett lényeges kérdés, hogy ezek az értékek mennyiben jelennek meg a fogyasztók konkrét cselekvési és részvételi hajlandóságában. A következőkben ezért azt vizsgáljuk, hogy a válaszadók milyen valószínűséggel vennének részt, illetve fizetnének be a lakóhelyük közelében (legfeljebb egyórás utazással elérhető) szabadidős tevékenységekre (4. ábra). Ez az elemzés lehetőséget ad annak megértésére, hogy a fontosnak tartott kulturális értékek milyen mértékben fordíthatók le megélhető, mindennapi gyakorlatokká.

4. ábra. Részvételi hajlandóság különböző szabadidős tevékenységek kapcsán



Megjegyzés: Az ábra az ötfokozatú skálán adott válaszok átlagait mutatja. N=52. A mintában azon fogyasztók szerepelnek, akik esetében értelmezhető a Helyi kötődés index mind a hat dimenziója.

Az 4. ábra alapján a különböző szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó részvételi hajlandóság nem rajzol ki élesen elkülönülő preferenciamintázatot: az egyes aktivitások átlagértékei viszonylag szűk tartományban helyezkednek el, és egyik tevékenység sem emelkedik ki egyértelműen domináns formaként. A felsorolt tevékenységek közös jellemzője, hogy mindegyik közvetlen kapcsolatot teremt az élelmiszerrel, a termeléssel vagy azok feldolgozásával, vagyis a terroir konkrét tapasztalatként válhat értelmezhetővé. A vizsgált aktivitások ugyanakkor eltérő tapasztalati dimenziókra építenek: egyesek elsősorban az

ARCCHAD

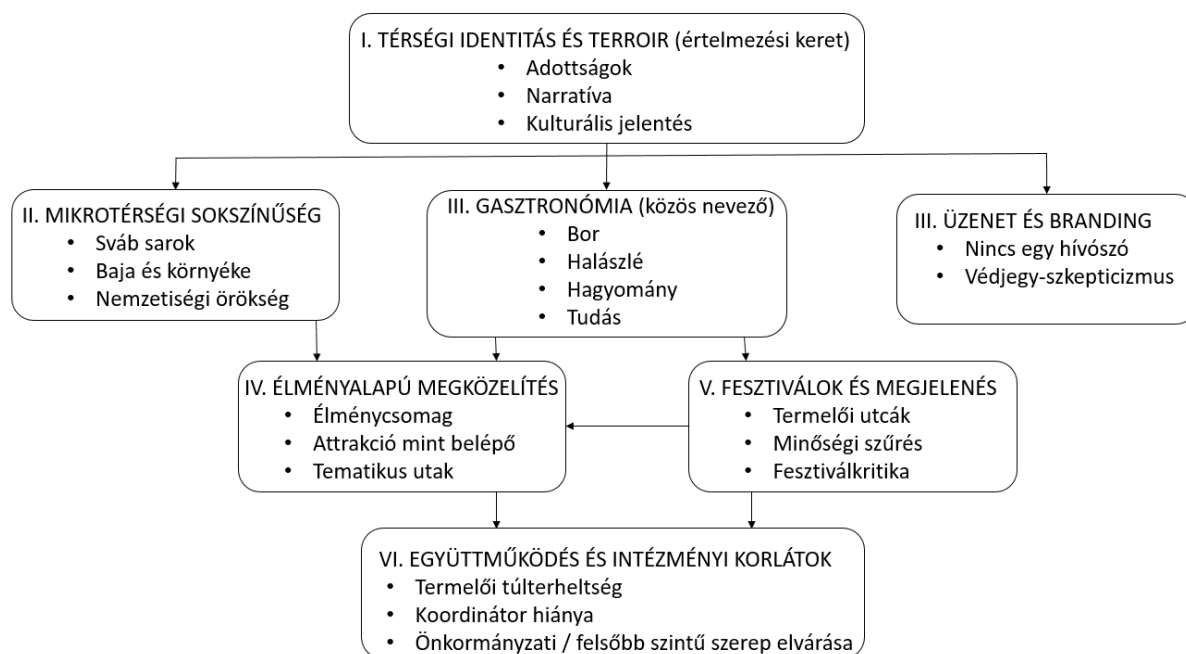
érzékszervi élményt (kóstolók, vendégasztal), mások a megismerést (tematikus túrák, tanyalátogatás), illetve a részvételen alapuló cselekvést (főzőkurzusok, workshopok) helyezik előtérbe. Ez arra utal, hogy a helyi élelmiszerrendszerekhez kapcsolódó élményformák széles körben elfogadottak, és többféle módon teszik hozzáférhetővé a helyi sajátosságokat. Fontos továbbá, hogy a fenti élményformák mind lokálisan értelmezettek: nem igényelnek speciális infrastruktúrát vagy elkülönült turisztikai keretrendszert, hanem a helyi élelmiszerrendszer meglévő elemeire épülnek.

4.1.3. A termelői oldal vizsgálatával kapott eredmények

4.1.3.1. Terroir-koncepció a termelők szemszögéből

A termelő-közvetítő csoportos interjúk eredményeit először a terroir koncepció tükrében és a fogyasztói eredményekkel összevetve mutatjuk be. A csoportos interjúkon összesen 15 fő, 11 termelő és 4 közvetítő vett részt. Az átiratok ismételt, összehasonlító olvasása során azonosított kódok és témák kapcsolatrendszerének feltárásával tematikus térképet alakítottunk ki (5. ábra). A térkép nem hierarchikus kategóriarendszert, hanem a térség vonzóvá tételéről folytatott diskurzusokban megjelenő értelmezési keretek, tartalmi elemek és megvalósítási korlátok egymásra hatását szemlélteti.

5. ábra. A csoportos interjútémák kapcsolatrendszere



ARCCHAD

Az induktív tematikus elemzés során kirajzolódó tematikus térkép azt mutatja, hogy a térség vonzóvá tételéről szóló gondolkodás nem egyetlen domináns narratíva köré szerveződik, hanem több, egymással kölcsönhatásban álló értelmezési és cselekvési dimenzió metszetében helyezkedik el. A résztvevők diskurzusaiban a terroir nem önálló témaként, hanem átfogó értelmezési keretként jelenik meg, amelyen keresztül a térségi identitás, a gasztronómia, a kulturális sokszínűség és a turisztikai megjelenés kérdései értelmeződnek. A talaj, a víz vagy az éghajlat nem objektív „jó” vagy „rossz” kategóriák mentén értékelődik, hanem annak függvényében, hogy milyen termelési, gasztronómiai vagy narratív lehetőségeket nyit meg. A résztvevők hangsúlyozzák, hogy a helyi adottságok értékévé tétele elsősorban történetmesélésen és kulturális jelentésadáson keresztül történik, amelyben a személyes, családi és helyi tudásnak kiemelt szerepe van.

A terroir jelentette kereten belül jelenik meg hangsúlyosan a mikrotérségi sokszínűség témája. A résztvevők következetesen utalnak a térségen belüli markáns kulturális és gasztronómiai egységekre (pl. „Sváb sarok”, Baja környéke), és egyértelműen elutasítják ezek homogenizálását. A tematikus térkép ezen pontja feszültséget jelez: miközben a térség egészének láthatóvá tétele szükségesnek tűnik, a megszólalók szerint ez csak úgy képzelhető el, ha a belső különbségek megmaradnak és értékévé jelennek meg. A mikrotérségek közötti kapcsolat ezért nem egységesítésként, hanem összekapcsolásként értelmeződik, amely analógiaként gyakran a tájszólások különbözőségéhez hasonló módon kerül leírásra.

A térkép központi tartalmi eleme a gasztronómia mint közös nevező. A diskurzusok alapján a gasztronómia, különösen a bor tölti be azt a közvetítő szerepet, amely képes hidat képezni a különböző mikrotérségi identitások között. A bor mellett a hagyományos ételek (például a halászlé) szintén közös referenciapontként jelennek meg, ugyanakkor nem egységes formában, hanem lokális és családi variációk sokaságaként. Ez a kettősség (közös alap és egyéni megvalósítás) jól illeszkedik a terroir kulturális értelmezéséhez, és erősíti azt a narratívát, amely szerint az egyediség nem gyengíti, hanem gazdagítja a térségi kínálatot.

A gasztronómiai és kulturális értékek gyakorlati megjelenítésének terepeként a tematikus térkép alsó-középső szintjén az élményalapú megközelítés és a turizmus jelenik meg. A résztvevők egyetértenek abban, hogy a helyi termékek önmagukban nem elegendők a térség vonzóvá tételéhez; ehhez élménycsomagokra, tematikus utakra, nyitott portákra és komplex látogatói élményekre van szükség. A diskurzusokban visszatérő elem az „ attrakció mint belépési pont” gondolata: egy erős, figyelemfelkeltő esemény vagy rendezvény képes lehet arra, hogy a látogatót a térségbe vonzza, ahol aztán fokozatosan tárulnak fel előtte a finomabb, kevésbé látványos helyi értékek. Ezzel szoros kapcsolatban áll a fesztiválok és megjelenési formák tematikája. A fesztiválok a résztvevők szerint egyszerre kínálnak lehetőséget és hordoznak kockázatot. Lehetőséget jelentenek a láthatóságra és a közönség elérésére, ugyanakkor több megszólalás kritizálja a fesztiválok „kiüresedését”, a vásári jelleg

ARCCHAD

túlsúlyát és a gasztronómiai tartalom háttérbe szorulását. E kritika szorosan összekapcsolódik a minőségi szűrés igényével, amelyet a résztvevők a hitelesség és a fogyasztói bizalom alapfeltételeként értelmeznek.

A tematikus térkép legalján jelennek meg az együttműködési és intézményi korlátok, amelyek a fenti elképzelések megvalósítását alapvetően behatárolják. A megszólalások szerint a legnagyobb akadály nem az ötletek vagy a helyi értékek hiánya, hanem a koordinációs és kapacitásbeli problémák: a termelők túlterheltsége, a közvetítő szereplők hiánya, valamint az önkormányzati vagy térségi szintű szervezés korlátozott működése. Ez a strukturális szint erősen visszahat a brandinggel és az üzenetalkotással kapcsolatos dilemmákra is, hiszen a résztvevők szkeptikusan viszonyulnak a formális védjegyekhez és címkékhez, amennyiben azok mögött nem áll működő intézményi és szervezeti háttér.

A tematikus térkép összességében azt mutatja, hogy a térség vonzóvá tétele nem egyetlen központi identitás megalkotásán, hanem a sokszínű mikrotérségi értékek élményalapú összekapcsolásán múlik. Ebben a gasztronómia (elsősorban a bor) kulcsszerepet játszik mint közvetítő elem, ugyanakkor a hosszú távú működőképesség feltétele a koordinációs és intézményi hiányok kezelése.

A tematikus térképben kirajzolódó termelői–közvetítői gondolkodás több ponton érdemben reflektál a fogyasztói oldalon feltárt értékpreferenciákra és részvételi hajlandóságokra. A diskurzusok középpontjában álló elemek: a gasztronómia, a helyi alapanyagokhoz és hagyományokhoz kötődő tudás, valamint ezek élményalapú megjelenítése egybeesnek azokkal a kulturális értékekkel, amelyeket a fogyasztók a legnagyobb arányban tartanak fontosnak. Hasonló összhang figyelhető meg az élményformák szintjén is. A termelők által javasolt megoldások (kóstolók, tematikus túrák, nyitott porták, komplex látogatói élmények) nem egyetlen domináns programtípusra épülnek, hanem több, egymással párhuzamosan működő lehetőséget kínálnak. Ez összhangban áll a fogyasztói eredményekkel, amelyek szerint a terroirhoz kapcsolódó szabadidős tevékenységek esetében nem rajzolódik ki éles preferenciarangsor, hanem többféle élményforma válik elfogadottá és elképzelhetővé. A termelői diskurzusokban megjelenő óvatosság az egységesítő brandinggel, a kiüresedett fesztiválformákkal és a „vásári” jelleggel szemben szintén jól illeszkedik ehhez a mintázathoz. A hangsúly nem egyetlen hívószó vagy központi narratíva kialakításán, hanem a sokszínű, helyspecifikus elemek összehangolt megjelenítésén van, ami a fogyasztói oldalon tapasztalt értékluralizmussal és élménybeli nyitottsággal is összecseng.

4.1.3.2. A klímaadaptáció jelenlegi gyakorlatai

A következőkben a csoportos interjúkat (kiegészítve az indító mélyinterjúk anyagaival) klímaadaptációs szempontból elemezzük, megvizsgálva, hogy a termelők jelenleg milyen

ARCCHAD

megoldásokat használnak az alkalmazkodás érdekében, a vizsgált régió sajátos természeti és gazdasági feltételei között. A 9. táblázat a termelők jelenleg is alkalmazott klímaadaptációs megoldásait foglalja össze.

9. táblázat. A termelők által jelenleg alkalmazott klímaadaptációs megoldások

Megoldáscsoport (funkció)	Konkrét gyakorlat	Kezelt éghajlati kockázat	Fő korlát / sebezhetőség
Vízhiány és hőstressz közvetlen mérséklése	Csepegtető öntözés alkalmazása	Aszály, vízhiány	Korlátozott vízhozzáférés; magas beruházási és üzemeltetési költség
	Víz kihordása tartálykocsival	Extrém száraz időszakok, növényállomány pusztulása	Krízisjellegű, nem fenntartható hosszú távon
	Természetes árnyékolás (fásítás, mikroklíma kialakítása)	Hőstressz, napégés	Hosszú időigény; területvesztés rövid távon
Talajnedvesség- megőrzés és mikroklíma-javítás	Talajtakarás, mulcsozás (szalma, növényi maradványok)	Talaj kiszáradása, párolgási veszteség	Munkaigényes; korlátozott hatás szélsőséges aszály esetén
Termelési szerkezet és területhasználat átalakítása	Klímakitetttség szerinti területi szelekció	Ismétlődő terméskiesés adott területeken	Korlátozott választási lehetőség; földhasználati kötöttségek
	Rosszul teljesítő területek feladása / más hasznosítás (pl. erdősítés)	Tartós klímakár, gazdaságtalan termelés	Jövedelemkiesés rövid- középtávon
Fajta- és technológiaválasztás az ellenállóképesség növelésére	Rezisztens vagy közel rezisztens fajták alkalmazása	Betegségek, hő- és vízstressz	Piaci elfogadottság; szaporítóanyag elérhetősége
	Biológiai, „lágyabb” növényvédelmi megoldások	Stressz miatti kórokozó-nyomás	Hatékonyság időjárásfüggő; magasabb tudásigény
Feldolgozás és időbeli rugalmasság növelése	Gyümölcsfeldolgozás, aszalás	Termésingadozás, érési csúcsok összeesése	Feldolgozókapacitás, munkaerő- és energiaigény
	Feldolgozási időszak kiterjesztése (hűtés, tárolás)	Hirtelen túlermelés, minőségromlás	Beruházási költség; energiafüggőség
Kockázatkiegyenlítés együttműködéssel	Termékcseré más társégekkel hiány esetén	Lokális terméskiesés miatti kínálathiány	Informális jelleg; kiszámíthatóság hiánya
	Informális termelői együttműködések	Piaci jelenlét fenntartása klímakár esetén	Intézményesítés hiánya; bizalomfüggőség

ARCCHAD

Az interjúk alapján az alkalmazott megoldások több, funkcionálisan jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. A leggyakrabban említett válaszok a vízhiány és a hőstressz közvetlen mérséklését célzó beavatkozásokhoz kapcsolódnak, ami összhangban áll a vizsgált térség aszályérzékeny, vízhiányos adottságaival és a csapadék térbeli és időbeli szélsőségesse válásával. Ide tartozik az öntözés különböző formáinak alkalmazása, elsősorban csepegtető rendszerek használata, valamint szélsőséges esetekben akár a víz tartálykocsival történő kihordása. Ez utóbbi megoldásokat a termelők kifejezetten túlélési stratégiaként írják le, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy alkalmazásuk erősen korlátozott a rendelkezésre álló vízkészletek, illetve a beruházási és működtetési költségek miatt, különösen egy olyan térségben, ahol az öntözési infrastruktúra fejletlen, és a vízvisszatartás rendszerszintű megoldásai hiányoznak. A közvetlen vízpótlást több esetben egészítik ki természetes árnyékolási megoldásokkal, például fásítás vagy mikroklíma-kialakítás révén, amelyek célja a hőterhelés csökkentése és a növényállomány védelme a szélsőséges nyári hőmérsékletekkel szemben.

A közvetlen beavatkozások mellett hangsúlyosan megjelennek a talajnedvesség megőrzésére és a mikroklíma javítására irányuló, alacsony technológiai igényű megoldások. A talajtakarás és mulcsozás szalma vagy növényi maradványok visszahagyásával több termelő gyakorlatában is visszatérő elemként jelenik meg. Ezeket a megoldásokat a résztvevők olyan, viszonylag kis beruházási igényű eszközökként értelmezik, amelyek jól illeszkednek a térségre jellemző kisüzemi gazdaságszerkezethez és korlátozott tőkeellátottsághoz, és hozzájárulhatnak a párolgási veszteségek mérsékléséhez és a talaj vízháztartásának stabilizálásához, ugyanakkor önmagukban nem képesek ellensúlyozni a tartós és extrém aszályos időszakok hatásait.

Az interjúk tanúsága szerint a klímaadaptáció nem csupán technikai finomhangolásokban, hanem a termelési szerkezet és a területhasználat átalakításában is megjelenik. Több termelő beszámolt arról, hogy a klímakitettség figyelembevételével tudatosan választ termőterületet, illetve egyes, tartósan rosszul teljesítő parcellák esetében a termelés feladásáról vagy alternatív hasznosításáról (például erdősítésről) döntött. Ezek a lépések már hosszabb távú, strukturális alkalmazkodási döntéseknek tekinthetők, amelyek célja a gazdaság egészének kockázati kitettségének csökkentése, ugyanakkor különösen érzékenyek egy olyan térségben, ahol a földhasználati lehetőségek korlátozottak, és az alternatív jövedelemforrások szűkösek, így rövid és középtávon jövedelemkieséssel járhatnak.

A fajta- és technológiaválasztás szintjén szintén megjelennek alkalmazkodási megoldások. A termelők egy része rezisztens vagy közel rezisztens fajták alkalmazásával, illetve biológiai, „lágyabb” növényvédelmi módszerek használatával igyekszik mérsékelni a klímaváltozással összefüggő stresszhatások és kórokozói nyomás következményeit. Ezeket a megoldásokat jellemzően fokozatos, inkrementális alkalmazkodásként írják le, amelyek nem igényelnek

ARCCHAD

teljes technológiaváltást, de illeszkednek a térségben jellemző tudásalapú, tapasztalati tanulásra épülő gazdálkodási gyakorlatokhoz, és hozzájárulhatnak a termelés stabilitásához.

Kiemelt szerepet kapnak továbbá a feldolgozáshoz és az időbeli rugalmasság növeléséhez kapcsolódó megoldások, amelyek a termelők beszámolói alapján közvetetten, de jelentősen erősítik az alkalmazkodóképességet. A gyümölcsfeldolgozás, az aszalás, illetve a hűtési és tárolási kapacitások fejlesztése lehetővé teszi az érési csúcsok kezelését, a minőségi romlás mérséklését és a termelésből fakadó veszteségek csökkentését. Ezek a megoldások különösen relevánsak egy olyan térségben, ahol a friss termékek piaca erősen szezonális és érzékeny, miközben a feldolgozott termékek nagyobb rugalmasságot kínálnak az értékesítés időzítésében és az árképzésben.

Végül az interjúk alapján az alkalmazkodási megoldások között megjelennek a szervezeti és együttműködésen alapuló stratégiák is. Ide tartozik a termékcseré más térségekkel hiány esetén, illetve az informális termelői együttműködések fenntartása a piaci jelenlét stabilizálása érdekében. Ezek a megoldások elsősorban a kínálat kiegyenlítését és a vevői kapcsolat megőrzését szolgálják klímakár esetén, ugyanakkor erősen informális jellegűek, és kiszámíthatóságukat az intézményes keretek hiánya korlátozza, ami összefügg a térség periférikus helyzetével és a formális együttműködési struktúrák gyenge jelenlétével.

Összefoglalva az eddigieket elmondható, hogy a kérdezett termelők klímaadaptációs gyakorlata elsősorban kis léptékű, alacsony technológiai igényű és egyéni szinten megvalósított megoldásokra épül, amelyek szorosan illeszkednek a vizsgált régió természeti adottságaihoz, gazdaság szerkezetéhez és intézményi környezetéhez. Bár az interjúk alapján azonosíthatók olyan alkalmazkodási megoldások, amelyek közvetetten a piaci stabilitást is szolgálják, ezek többsége nem tudatos piaci stratégiaként, hanem elsősorban kockázatkezelési vagy túlélési megoldásként jelenik meg a termelők gyakorlatában. Ez arra utal, hogy a vizsgált térségben a klímaadaptáció és a piaci alkalmazkodás közötti kapcsolat csak részben kihasznált, és jelentős potenciál rejlik azokban a megoldásokban, amelyek a termelési oldal kockázatkezelésén túl az értékesítés szintjén is hozzáadott értéket teremthetnének.

4.1.3.3. Az együttműködések szerepe és lehetőségei

A termelői eredmények harmadik nagy tematikus egysége az együttműködések szerepére fókuszál. Az együttműködés kérdése az előző alfejezetekben is több ponton megjelent: a klímaadaptációs gyakorlatok, a piaci stabilitás fenntartása, valamint a feldolgozáshoz és értékesítéshez kapcsolódó megoldások kapcsán. Ebben az alfejezetben önálló elemzési szempontként vizsgáljuk, hogy milyen formában, milyen korlátok között és milyen fejlesztési potenciállal vannak jelen a térségben a termelők közötti, illetve a termelőket közvetítőkkal és

ARCCHAD

intézményekkel összekapcsoló együttműködések. Az elemzés két kvalitatív forrásra épül: egyrészt a termelőkkel készült csoportos és egyéni interjúkra, másrészt egy térségi REL-szervezőkkel, piacszervezőkkel és civil szereplőkkel folytatott fókuszcsoportos beszélgetésre. Ez utóbbi intézményi és szervezési nézőpontból világít rá a helyi élelmiszerrendszer működésére, kiegészítve a termelői tapasztalatokat.

A kvalitatív anyag alapján az együttműködés elsődlegesen informális, alkalmi és személyes kapcsolatokon alapuló gyakorlatként jelenik meg. Jellemzően konkrét helyzetekhez, például áruhiányhoz, piaci megjelenéshez, rendezvényekhez vagy logisztikai problémákhoz kötődik, és nem épül tartós szervezeti struktúrákra. A termelők beszámolóí szerint az együttműködés működése gyakran egy-egy kulcsszereplőhöz, szervező személyhez vagy ideiglenes kezdeményezéshez kapcsolódik; amennyiben ez a koordináló szerep megszűnik, az együttműködés is visszaesik eseti szintre. Ebben a formában az együttműködés képes bizonyos klímakockázatok és piaci bizonytalanságok rövid távú kezelésére (például kínálatcsere, kölcsönös kisegítés, közös megjelenés egy-egy eseményen), ugyanakkor nem jár együtt közös tervezéssel, kapacitásépítéssel vagy hosszabb távú stratégiai koordinációval. A fókuszcsoport résztvevői ezt a mintázatot tágabb térségi kontextusban is megerősítették, „mindenki a maga útját járja” attitűdként jellemezve a jelenlegi együttműködési kultúrát.

A második, markánsan kirajzolódó tengely az együttműködések formalizálásával kapcsolatos bizonytalanságokhoz és kockázatokhoz kötődik. A közös értékesítés, feldolgozás, logisztika vagy márkáépítés lehetősége elvben vonzó, a termelők és a térségi szervezők azonban egyaránt hangsúlyozták az elszámolás, a felelősségmegosztás, a minőségbiztosítás és a jogi megfelelés nehézségeit. A korábbi negatív tapasztalatok, például megghiúsult közös értékesítési kezdeményezések, bizalmi konfliktusok, kifizetési problémák tartósan visszafogják a formalizált kooperáció iránti nyitottságot. Az intézményi oldalról ehhez társul a szabályozási és ellenőrzési környezet kritikája. A fókuszcsoport résztvevői szerint a jelenlegi rendszer aránytalan terheket ró a kisüzemi, jogkövető termelőkre, miközben nem képes hatékonyan kiszűrni a „kvázi helyi” (vagyis a nagybani piacról származó) termékek piacra jutását. Ez torzítja a versenyt, gyengíti a valódi helyi termelők pozícióját, és aláássa a terroiralapú hitelességet is. A közös minőségvédelem, a védjegyhasználat, az ellenőrzött termelői kör és a koordinált kommunikáció iránt ugyanakkor egyértelmű igény fogalmazódik meg.

A fenti két tengelyhez kapcsolódó fő kódokat, szó szerinti idézeteket és azok értelmezését a 10. táblázat rendszerezi:

10. táblázat. Az együttműködések szerepe a klímaadaptációban: kódok, idézetek és értelmezés.

ARCCHAD

Kód (téma)	Idézet	Forrás	Értelmezés
Koordináció személyfüggő, eseti	„Mindig van valaki, aki összefogja egy időre, de amikor elfárad vagy dolga lesz, akkor az egész szétesik.”	Fókuszcsoport, szervező 2	Az együttműködés nem intézményesült, a kulcsszereplők kiesésével megszűnik.
Bizalom és elszámolás kockázata	„Elkezdett működtetni egy termelői webshopot... mindenre volt pénze, csak éppen arra nem, hogy minket kifizessen, és el is tűnt a föld színéről.”	Csoportos interjú 6 (Terroir 3), termelő 2	A formalizált közös értékesítés pénzügyi kockázata aláássa a bizalmat.
Szövetkezeti forma instabilitása	„Nagyon nehéz a szövetkezet is... a harmadik ülést élte meg az egész, és utána elengedtük a történetet.”	Csoportos interjú 6 (Terroir 3), termelő 4	A szervezeti fenntarthatóság és elköteleződés hiánya.
Informális csere, kínálat-kiegénylés	„Elfogyott a sárgabarack és 100 km-rel arrébb volt, elcseréltük málnára.”	Csoportos interjú 7 (Klíma-adaptáció 1), termelő 5	Funkcionális, de nem strukturált együttműködés a klímakockázat kezelésére.
Szabályozás torzító hatása	„A szabályok nem a biztonságot, hanem a kontrollt szolgálják, és aránytalanul sújtják azokat, akik szabályosan működnek.”	Fókuszcsoport, szervező 5	Intézményi környezet fékezi a kollektív piacépítést.
Helyi piac hitelességének hiánya	„A helyi piacokon ugyanaz az áru van, mint a multiban, csak más környezetben.”	Fókuszcsoport, szervező 4	Az együttműködés hiánya a terroir-alapú közös minőségvédelemben.
Koordináló szereplő hiánya	„Egy valaki kell, aki ezt felvállalja a hátára... anyagilag, fizikailag is.”	Fókuszcsoport, szervező 1	A koordinációs kapacitás strukturális szűk keresztmetszet.
Érdekképviselő és közös márka igénye	„Legyen egy nyilvános lista, hogy ők az igazolt helyi termelők... a nagybanit ki kellene zárni.”	Fókuszcsoport, szervező 2	Kollektív minőségbiztosítás és terroir-hitelesség iránti igény.
Közös infrastruktúra szükségessége	„Egy helynek kell bérelni a konténert... tíz cég nem fog tíz konténert.”	Egyéni interjú 1	Kooperáció gazdasági racionalitása, de szervezeti hiány.

ARCCHAD

Kód (téma)	Idézet	Forrás	Értelmezés
Együttműködés nélkül romló versenyképesség	„Ha nem jön létre a helyi együttműködés, akkor csak nagyon drága árak és folyamatos küzdelem lesz a piacért.”	Egyéni interjú 1	A piacépítés stratégiai feltétele az intézményesült együttműködés.

A táblázatban szereplő idézetek dokumentálják (i) az együttműködés személyfüggő, eseti jellegét, (ii) a közös piacra lépéshez kapcsolódó pénzügyi és jogi kockázatokat, (iii) a szabályozási környezet torzító hatását, valamint (iv) az intézményesített minőségvédelem és koordináció iránti, egyelőre kielégítetlen igényt. Az interjúk és a fókuszcsoport együttesen azt mutatják, hogy a térségben az együttműködés egyszerre van jelen szükségmegoldásként és kiaknázatlan stratégiai erőforrásként. A jelenlegi formák elsősorban az egyéni gazdaságok működőképességének fenntartását szolgálják, és csak korlátozott mértékben járulnak hozzá olyan kollektív kapacitások kialakulásához, amelyek a klímaváltozásból fakadó kockázatok kezelését, a piacra jutást és a terroir-alapú értékteremtést hosszabb távon is erősíthetnék. A termelői és intézményi megszólalások alapján a legfontosabb szűk keresztmetszetek a koordinációs kapacitás hiánya, a formalizációval járó tranzakciós kockázatok, valamint a szabályozási környezethez való alkalmazkodás nehézségei. Ugyanakkor az is egyértelműen kirajzolódik, hogy léteznek olyan működő együttműködési csírák (közös rendezvények, cserekapcsolatok, informális hálózatok), amelyek megfelelő szervezeti és intézményi támogatással a piacépítés, a feldolgozás és a közös márkáépítés alapjaivá válhatnak.

A fejezet következő részében a termelői kérdőív eredményeire támaszkodva kvantitatív módon vizsgáljuk meg, hogy a különböző együttműködési formák mennyire elterjedtek, és milyen tényezők befolyásolják a termelők együttműködését és jövőbeli együttműködési hajlandóságát. A kérdőívet összesen 48 termelő töltötte ki. Az elemzésből kizártuk a nagy, 50 hektár feletti léptékben gazdálkodó üzemeket (a mintában ez 85,5-1500 hektár közötti birtokméretet jelentett), így a továbbiakban 41 válaszadó adatai kerültek feldolgozásra. A mintát a 11. táblázat mutatja be.

11. táblázat. A termelői minta jellemzése.

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
Nem	Férfi	21
	Nő	20
	Összesen	41
Életkor (év)	<40	8

ARCCHAD

Változó	Változó-kategória	Elemzés (fő)
	41-50	15
	51-60	12
	60+	5
	Összesen	40
Végzettség	Középfok	18
	Felsőfok	23
	Összesen	41
Szektor	Zöldség-gyümölcs	15
	Méhészet	6
	Tojás-baromfi	5
	Tej-tejtermék	5
	Hústermékek	5
	Szőlő-bor	12
	Lekvár-szörp-fűszer-gyógynövény	13
	Szántóföldi kultúrák	7
	Egyéb	8
Főállású gazdálkodó	Nem	20
	Igen	20
	Összesen	20
Szubjektív jövedelmi helyzet (a gazdaságból származó megélhetési viszonyok)	Alacsony jövedelmű	28
	Magas jövedelmű	10
	Összesen	38

Megjegyzés: az egyes szektoroknál az említések száma szerepel, így a diverzifikáló termelők miatt az összesített szám jóval meghaladja a mintaméretet.

ARCCHAD

A lekérdezés során törekedtünk a szektorális sokféleségre. A 11. táblázatban az egyes ágazatoknál az említések száma szerepel, mivel több termelő párhuzamosan több tevékenységet is folytat; ezért ebben a blokkban összesített elemszám nem értelmezhető. „Magas jövedelműnek” azokat a termelőket tekintettük, akik saját megítélésük szerint a gazdálkodásból származó jövedelemmel képesek voltak legalább fenntartani jelenlegi életkörülményeiket és gazdasági eszközeik állapotát, illetve ennél kedvezőbb anyagi helyzetet értek el. Az üzemméretet illetően a növénytermesztők körében a válaszadók mintegy fele legfeljebb 5 hektáros területen gazdálkodik. Az állattartók esetében mindössze a válaszadók körülbelül 10%-a érte el a 8000 STÉ (Standard Termelési Érték) szerinti üzemméretet; a többség kifejezetten kis léptékű gazdálkodóként jellemezte saját gazdaságát (például 1–2 tehén, néhány méhcsalád, kisebb baromfiállomány). Összességében a minta döntő többsége kis léptékű, részben diverzifikált gazdaságot működtető termelőkből áll, akik gazdasági erőforrásaik és piaci mozgásterük tekintetében is erősen heterogén képet mutatnak. A termelők többsége (26 fő) részt vesz valamilyen típusú együttműködésben, néhányan többféleképpen is (6. ábra).

6. ábra. Részvétel különböző együttműködésekben.

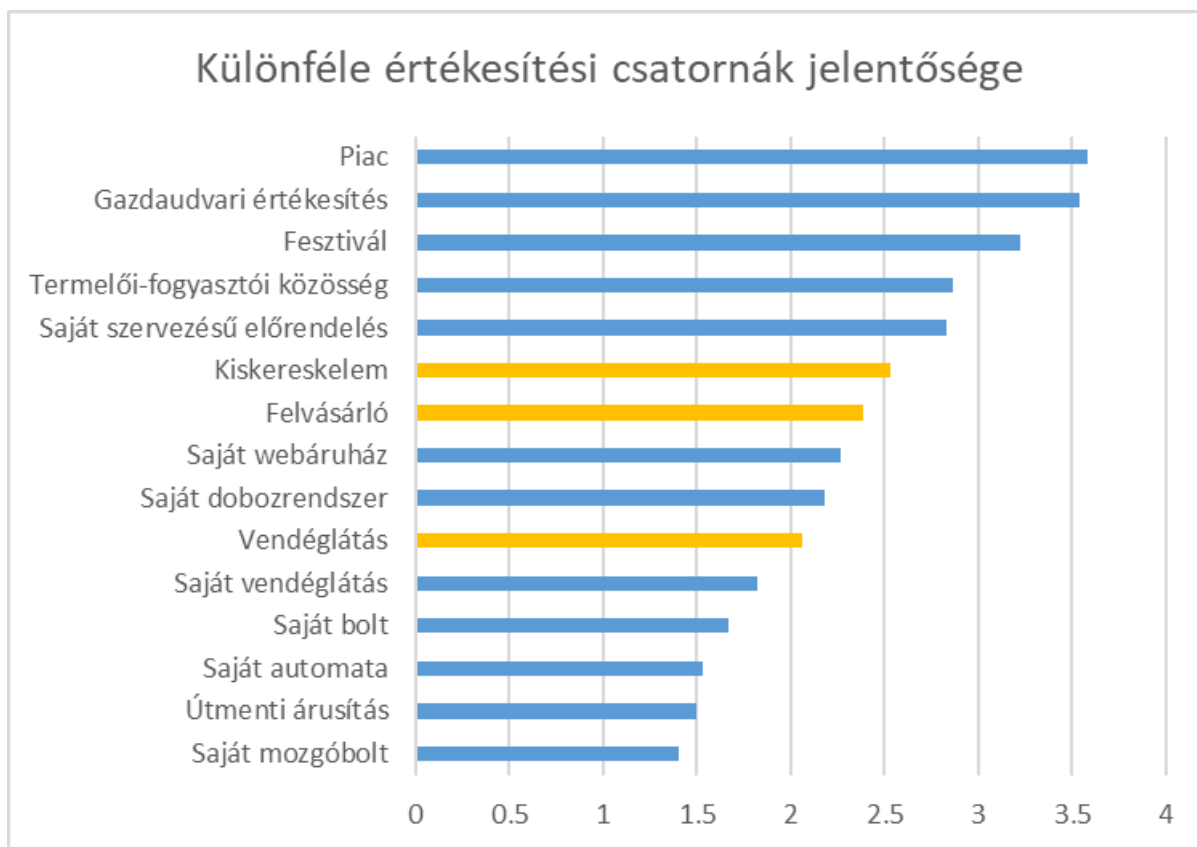


Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=41.

ARCCHAD

A legnépszerűbb együttműködési formának a közös értékesítés és a szakmai közösségben történő részvétel bizonyult. Következő lépésben azt vizsgáltuk, hogy milyen tulajdonságok befolyásolják az együttműködésben történő részvételt, illetve az ezzel kapcsolatos jövőbeli hajlandóságot. Magyarázó változóként a közvetlen értékesítési formákhoz való kapcsolódás mértékét (az általunk számolt REL-indexet), a szubjektív gazdasági helyzetet valamint a feldolgozás jelentőségét alkalmaztuk. Feldolgozással szinte valamennyi termelő foglalkozott, 22-en nagyon fontosnak ítélték eme tevékenységüket. A különféle értékesítési csatornák fontosságát a 7. ábra ismerteti.

7. ábra. A különféle értékesítési csatornák fontossága.



Megjegyzés: Az ábra az egyes csatornák átlagos fontosságát mutatja be. Kékkel a közvetlen csatornák szerepelnek. A közvetítős csatornák közül csak azokat ábrázoltuk, ahol az átlagos fontosság meghaladta a kettes értéket. N=41.

Legfontosabbnak, mint mindig, a piacok, termelői piacok bizonyultak, de a térségben kiemelkedő a gazdaudvari értékesítés szerepe is. Kettes értéket hét közvetlen (az ábrán kék

ARCCHAD

színnel jelzett) csatorna fontossága haladta meg, ezeket vontuk be a a REL-orientációt mérő REL-indexbe, amely magas belső konzisztenciát mutatott (Cronbach $\alpha \approx 0,87$). Ezt követően bináris logit modellek és nemparaméteres összehasonlító tesztek segítségével vizsgáltuk, hogy a REL-orientáció, a gazdasági helyzet (jövedelmi kategóriák), valamint a feldolgozás jelentősége magyarázza-e azt, hogy a termelők részt vesznek-e bármilyen együttműködésben. Sem a többváltozós logit modellben, sem a Mann–Whitney-tesztekben nem mutatkozott szignifikáns különbség az együttműködők és a nem együttműködők REL-indexe között. Egy következő lépésben a függő változót szűkítettük, és kifejezetten a közös értékesítésre mint piacépítő legfontosabb és együttműködésre koncentráltunk. A REL-orientáció ebben az esetben sem különbözött szignifikánsan az ilyen típusú együttműködésekben részt vevők körében. Hasonló eredményre jutottunk akkor is, amikor nem a tényleges részvételt, hanem az együttműködési hajlandóságot vizsgáltuk: a Kruskal–Wallis-teszt nem jelzett szignifikáns különbséget a vizsgált csoportok REL-orientációja között.

Kérdeztük a termelőket arról is, hogy milyen tényezők csökkentik a (további) együttműködési hajlandóságukat. Az előre kódolt és szabadszavas válaszok alapján kialakított csoportokat a 12. táblázat mutatja be.

12. táblázat. A jövőbeli együttműködést gátló tényezők.

Akadálytípus	Tartalom	Említések száma
Információhiány	nem tud róla, nem hívták, nem tudja mikor mi van	12
Intézményi-koordinációs korlátok	nincs együttműködés, nincs szervezet, nem működik adott volumen felett, gyenge önkormányzati háttér	9
Bizalom és személyes konfliktusok	bizalomhiány, korábbi rossz tapasztalat, személyes konfliktusok	9
Kapacitás és életciklus	még építik a gazdaságot, nincs idő/erőforrás, most nem prioritás	3
Kulturális–identitásbeli távolságtartás	„tradicionális termelő”, szervezetekkel szembeni idegenkedés	2
Nem értelmezhető / nincs indok	„nincs különösebb oka”, nem válaszolt	2

Az együttműködések hiánya nem egyetlen okra vezethető vissza, hanem egy egymásra rétegződő hármas küszöbrendszerre: az információhoz való hozzáférés, az intézményi belépési pontok és a bizalom hiányára. A három akadálytípus nem egymást kizáró okként,

ARCCHAD

hanem egymást erősítő belépési küszöbként értelmezhető, amelyek kevésbé gazdasági státusz, inkább hálózati és intézményi beágyazottság mentén működhetnek.

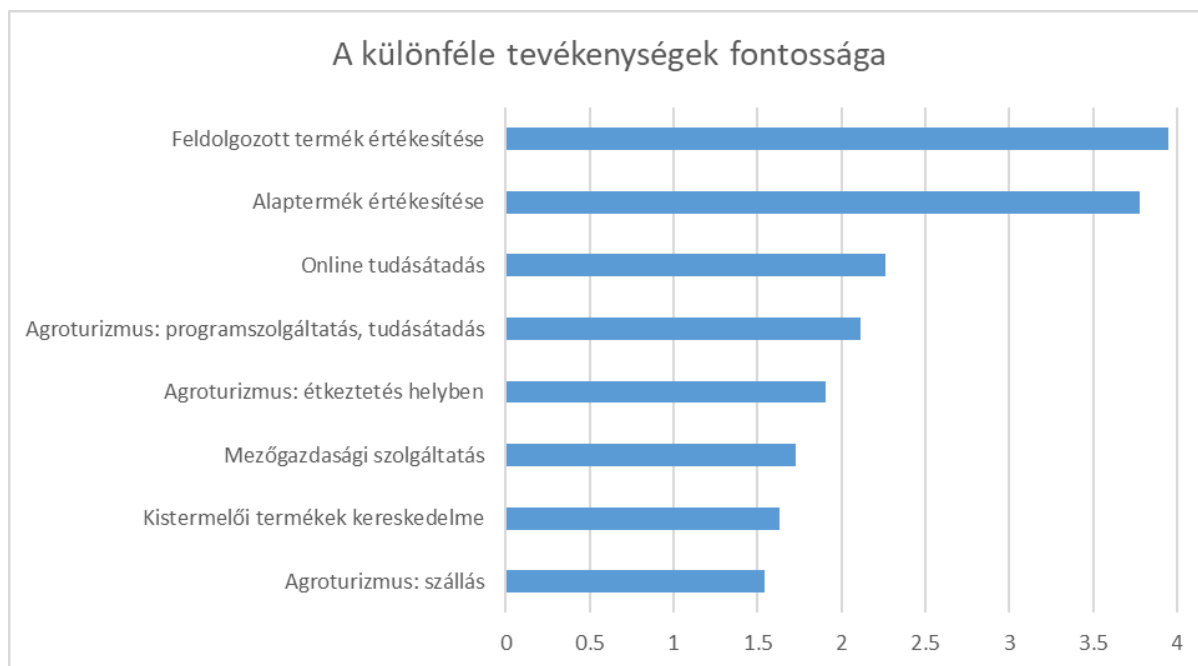
A kvalitatív és kvantitatív adatforrás együtt azt sugallja, hogy a térségben az együttműködés egyszerre létező gyakorlat és kiaknázatlan stratégiai erőforrás. Jelenlegi formájában elsősorban informális, személyfüggő és rövid távú problémamegoldásra alkalmas, miközben a terroir-alapú piacépítéshez, a klímaadaptáció kollektív kezeléséhez és a hosszabb távú versenyképességhez szükséges intézményesült, skálázható kooperáció feltételei csak részben adottak. A kvalitatív és kvantitatív eredmények konzisztensen arra mutatnak rá, hogy az együttműködés fejlesztésének kulcsa nem az egyéni attitűdök vagy piaci orientáció további erősítése, hanem a koordinációs és intézményi infrastruktúra, valamint a bizalmi és szervezeti garanciák megteremtése.

4.1.3.4. A gazdaságok sokoldalúsága: a termelés és tevékenységek diverzifikációja

Az együttműködések és az alkalmazkodási gyakorlatok bemutatása mellett a termelői kérdőív lehetőséget adott arra is, hogy megvizsgáljuk a gazdaságok sokoldalúságát, és ennek hatását a szubjektív jövedelemre. A diverzifikációt a termelési szektorok és a végzett tevékenységek számán keresztül vizsgáltuk. A sokoldalúság eme két dimenziója eltérő működési logikát feltételez: míg a termékportfólió több szektorra kiterjedő bővítése elsősorban a termelési szerkezet belső komplexitását növeli, addig a tevékenységek köre a gazdaság funkcionális beágyazottságát, piaci és társadalmi kapcsolódásait fejezi ki. A leíró eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók jelentős része nem egyetlen, hanem több párhuzamos funkcióval van jelen a helyi élelmiszerrendszerben: a termelés mellett gyakori a feldolgozás, a közvetlen értékesítés, valamint kisebb arányban a vendégfogadáshoz, oktatáshoz vagy közösségi tevékenységekhez kapcsolódó szerepvállalás is (8. ábra).

8. ábra. A különféle tevékenységek fontossága.

ARCCHAD



Megjegyzés: Az ábra az átlagos fontosságokat mutatja. N=41.

A 8. ábra alapján a termelők tevékenységi prioritásai erősen „piac- és feldolgozasközpontúak”: messze a legnagyobb súlyt a feldolgozott, illetve az alaptermékek értékesítése kapja, ami arra utal, hogy a gazdasági stabilitás elsődleges forrását a klasszikus élelmiszer-termelési és -értékesítési funkciók jelentik. Ezzel szemben az agroturizmushoz és szolgáltatásokhoz kötődő tevékenységek (szállás, helyben étkeztetés, programszervezés) jóval alacsonyabb fontossági szinten jelennek meg, ami azt jelzi, hogy ezek inkább kiegészítő, nem pedig meghatározó jövedelmi pillérként értelmeződnek. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az online tudásátadás viszonylag magas értéket kapott a többi szolgáltatási elemhez képest, ami arra utal, hogy a termelők egy része a tudás és tapasztalat piacosítását (alacsonyabb beruházási és kockázati igény mellett) realisabb diverzifikációs irányynak tekinti, mint a tőke- és munkaigényes turisztikai funkciókat.

Míg a termelés diverzifikálását a termelési szektorok számával jeleztük, addig a tevékenység diverzifikálását azon tevékenységek alapján számszerűsítettük, amelyeknek a termelő legalább kettes fontosságot tulajdonított (tehát ha minimálisan is, de foglalkozott az adott tevékenységgel). A szektorok száma és a végzett tevékenységek száma között nem rajzolódott ki egyértelmű együttjárás (Spearman $p = 0,008$, $p = 0,96$): több olyan gazdaság is van, amely viszonylag szűk termékpalettával, ugyanakkor többféle funkcióval (feldolgozás, közvetlen értékesítés, szolgáltatás) működik, míg mások szélesebb termékkörrel, de kevesebb kiegészítő tevékenységgel vannak jelen. Ez arra utal, hogy a sokoldalúság nem

ARCCHAD

egységes stratégia, hanem eltérő szerkezeti mintázatokban jelenik meg. A jövedelmi kategóriák szerinti összehasonlítás alapján a termékek (szektorok) számában és a végzett tevékenységek számában eltérő irányú mintázatok rajzolódtak ki (13. táblázat).

13. táblázat. Az alacsony és magas jövedelmű termelők közti különbségek.

Változó	Alacsony jövedelmű (N=28)		Magas jövedelmű (N=10)		Teljes minta		p
	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián	
Nem	0,5	0,5	0,4	0	0,47	0	n.s.
Kor	48,8	48,5	56,9	55	50,78	50	**
Végzettség	2,821	3	3,100	3	2,895	3	n.s.
Termékdiverzifikáció	1,964	2	1,400	1	1,816	2	*
Tevékenység-diverzifikáció	4,500	3	4,875	3	4,588	3	*
Főállású	0,571	1	0,800	1	0,632	1	n.s.
Együttműködés	0,481	0	0,600	1	0,514	1	n.s.

Megjegyzés: Az összehasonlításba azokat a termelőket vontuk be, akik válaszoltak a szubjektív jövedelmet firtató kérdése. A termékdiverzifikációt a párhuzamosan művelt termelési szektorok számával közelítettük. n.s.: nem szignifikáns; *: 10%-on szignifikáns, **: 5%-on szignifikáns. A szignifikáns különbségeket félkövér betűtípussal szedtük.

Míg a kedvezőbb jövedelmi helyzetű termelők körében a termékdiverzifikáció (szektorok száma) alacsonyabb volt, addig a tevékenységek sokfélesége (ha az átlagot tekintjük) valamivel magasabbnak bizonyult; mindkét különbség mérsékelt statisztikai erővel, a 10%-os szignifikanciaszinten jelent meg. Ez arra utal, hogy a gazdasági stabilitás nem a termékpalletta szélesítésével, hanem inkább a funkcionális bővüléssel és a különböző tevékenységek kombinálásával jár együtt. Ez a megfigyelés illeszkedik a kvalitatív elemzések tanulságaihoz, amelyek szerint a térségben a piaci stabilitás, az alkalmazkodóképesség és a láthatóság erősítésének kulcsa nem egyre több termék előállítása, hanem a gazdaságok többféle szerepben való megjelenése a helyi élelmiszerrendszerben.

ARCCHAD

4.1.4. A közvetítői oldal vizsgálatával kapott eredmények

A 7. ábrán három közvetítőre épülő értékesítési csatorna is szerepel, vagyis ez a típusú értékesítés is viszonylag fontosnak tekinthető a térségben. Éppen ezért különösen izgalmas kérdés, hogy milyen a (potenciális) REL-közvetítők attitűdje a kistermelőkkel és a termelői termékek értékesítésével kapcsolatban. A közvetítői kérdőívet 8 személy töltötte ki, a minta jellemzőit a 14. táblázat foglalja össze. Emlékeztetőül, a közvetítők olyan személyek, akik ténylegesen vagy potenciálisan érdekeltek helyi termékek forgalmazásában.

14. táblázat. A közvetítői minta leíró statisztikái

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
Nem	Nő	5
	Férfi	3
Végzettség	Középfokú	5
	Felsőfokú	3
Szakmai tapasztalat (év) (hány éve működik a vállalkozás)	1	1
	2-5	2
	10-20	2
	20+	3
Tevékenység	Szállásadás	2
	Vendéglátás	4
	Kereskedelem	3
	Rendezvényszervezés	1
Sváb sarok	Igen	5
	Nem	3
Főtevékenységként	Igen	4
	Nem	4

ARCCHAD

Megjegyzés: A tevékenység kapcsán az említések száma szerepel, és a több tevékenységet párhuzamosan végző közvetítők miatt a végzett tevékenységek összege meghaladja az elemszámot.

Két személy kétféle tevékenységet is folytatott párhuzamosan: mindketten szállásadással és vendéglátással is foglalkoztak (ráadásul mindketten főtevékenység mellett), ez az oka annak, hogy a tevékenység esetében az elemszám meghaladja a nyolcat. Öt közvetítőnek volt érdekeltsége a Sváb sarok valamely településén, bár ketten más településen, a Sváb sarkon kívül is működtették vállalkozásukat. Az alacsony elemszám miatt az eredményeket a továbbiakban is leíró statisztikák mentén mutatjuk be, és ugyanezen oknál fogva (kiegészítve a Sváb sarok relatív túlsúlyával) az eredmények csak fokozott óvatossággal értelmezhetők. A helyi termékekkel kapcsolatos szolgáltatások egyértelműen az élmények köré szerveződtek (9. ábra).

9. ábra. A helyi termékekkel összefüggő szolgáltatások



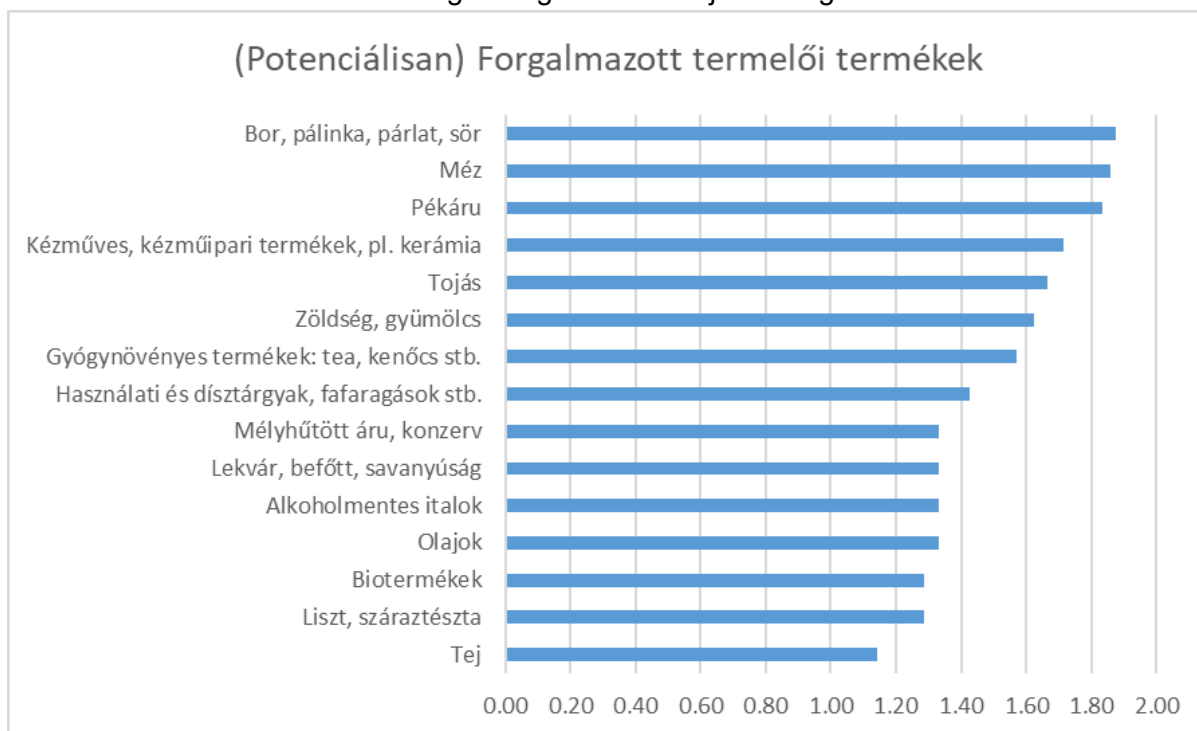
Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=8.

A közvetítők által nyújtott legnépszerűbb szolgáltatásnak a helyi termék kóstoló, borkóstoló szervezése bizonyult: heten foglalkoztak ilyesmivel, második helyen holtversenyben a tematikus napok, fesztiválok szervezése és a helyi termékek, termelők, szolgáltatások ajánlása (pl. honlapon, vagy szórólap kihelyezése, stb.) volt, öt-öt közvetítővel. A vállalkozók

ARCCHAD

fele tervezte további szolgáltatások bevezetését, míg négyen kevésbé tűntek elkötelezettnek, okként egyetlen közvetítő jelölte meg a kapacitáshiányt, más gátló tényező nem derült ki a felmérésből. Bár a kereskedelmi tevékenység, illetve a helyi termék polcok használata kevésbé jelentős a mintában, rákérdeztünk arra is, hogy kereskedelmi jellegű közvetítésben mely termékkörök tűnnek reálisan integrálhatónak. A választ négyfokozatú skálán lehetett jelölni, amely az elzárkózástól a potenciális forgalmazáson és az alkalomszerű értékelésen át a rendszeres értékesítésig terjedt. A legfontosabb termékek esetében kapott eredmények átlagát a 10. ábra szemlélteti.

10. ábra. A termelői termékek átlagos forgalmazási hajlandósága



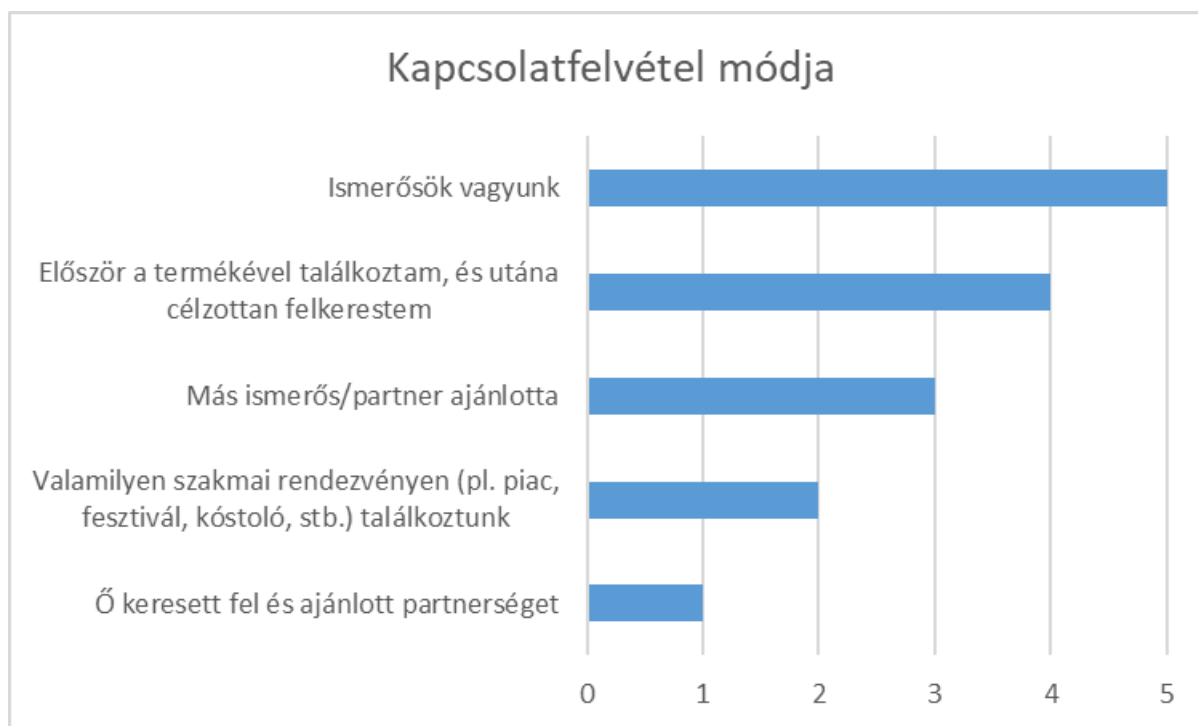
Megjegyzés: Az ábra a válaszok átlagát mutatja. Minimum érték: 0, maximum érték: 3. N=8.

Látható, hogy az alkoholos italok értékesítésével kapcsolatban a legmagasabb a forgalmazási hajlandóság, illetve pozitív tapasztalat, ami a Sváb-sarok-beli vállalkozások nagy aránya és az élményközpontú szolgáltatások túlsúlya miatt nem meglepő. Ezt követően a mézek és a pékáruk bizonyultak a legnépszerűbbnek, míg a skála másik végét a halfélék és a hagyományörző kézimunkák (pl. csipkék, hímzések) foglalták el (az ábrán ezek nincsenek feltüntetve). Az egyik közvetítő véleménye szerint a helyi termékek értékesítése a régióban nehézkes: tapasztalatai szerint a vásárlók inkább a távolabbról érkező termékeket keresik, és viszonylag kicsi az a szegmens, aki kimondottan helyi terméket igényelne.

ARCCHAD

A forgalmazott helyi termékek beszerzési forrása leggyakrabban maga a termelő (6 említés), időnként kereskedő (3 említés), olykor a piac vagy saját előállítás (2-2 említés). A kapcsolatfelvétel leggyakoribb módjait (az említések számát) a 11. ábra mutatja be.

11. ábra. Kapcsolatfelvétel értékesítendő vagy bemutatandó termelői termékek termelőivel



Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=8.

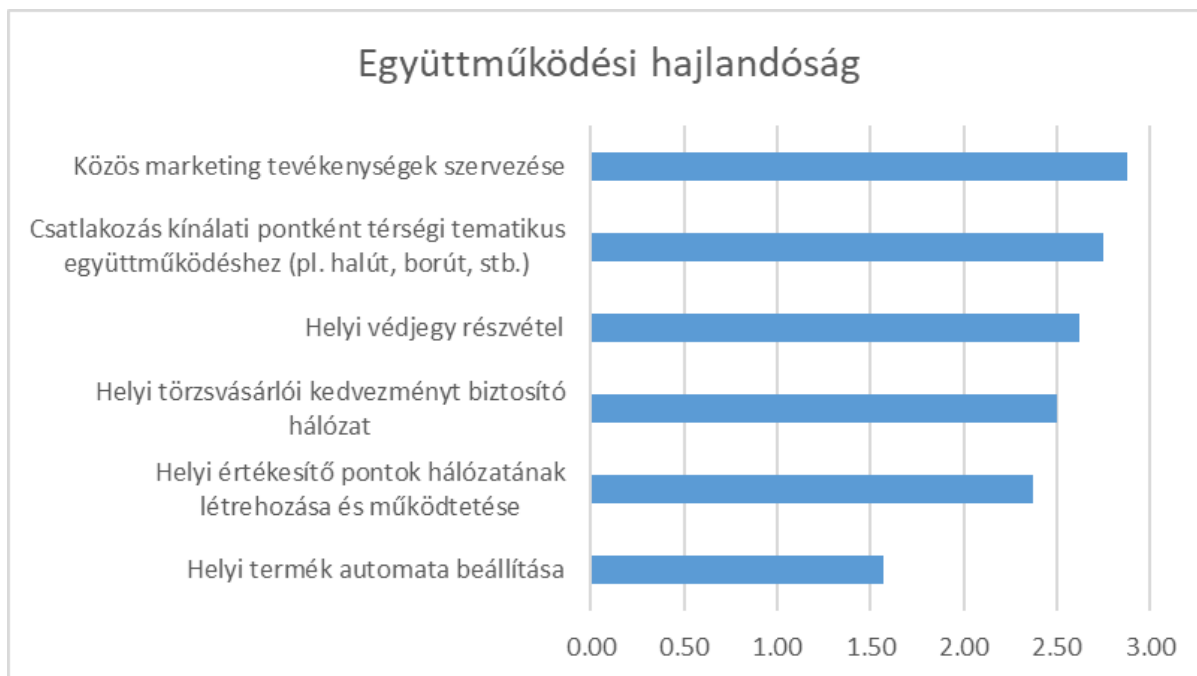
Látható, hogy a bekerülés legbiztosabb módja a korábbi ismertség, ami megerősíti, hogy a helyi termékek (tovább)értékesítése jellemzően bizalmi alapon szerveződik. Ugyanakkor a kiváló minőségű termék is jó ajánlólevél, ami megtalálja a forgalmazóját, tehát van lehetőség a körön kívüli szereplők bevonására is. Azzal kapcsolatban, hogy mely tényezők jelenthetnek problémát a termelői termékek továbbértékesítése kapcsán, a közvetítők véleménye egyöntetűen az volt, hogy nincs elég információ a termékről vagy a termelőről (7 említés), illetve hogy a termelői termékek drágábbak (3 említés). A többi esetleges akadályozó tényező (pl. termékek rövidebb eltarthatósága, időhiány a beszerzés során, csomagolás esztétikai problémái) marginálisnak bizonyult.

Az információhiány és a beszerzési kockázatok súlya alapján következő kérdésként azt vizsgáltuk, hogy a közvetítők mennyire nyitottak a koordinált, közös megoldásokra. A 12. ábra bemutatja a közvetítők körében tapasztalható együttműködési hajlandóságot. A kérdésre a

ARCCHAD

választ négyfokozatú skálán lehetett jelezni, ami a teljes elutasítástól (0) az adott tényező fontos mivoltáig és nagyfokú csatlakozási hajlandósáig (3) terjedt.

12. ábra. A közvetítők körében tapasztalható átlagos együttműködési hajlandóság.



Megjegyzés: Az ábra a válaszok átlagát mutatja. Minimum érték: 0, maximum érték: 3. N=8.

A válaszadók együttműködési készsége meglehetősen magas: a jelek szerint a térségi szereplők részéről megvan az igény a koordinált fellépésre. A közvetítők a közös marketing tevékenységre lennének a leginkább nyitottak, de a tematikus térségi együttműködés, helyi védjegy és más együttműködési formák gondolata is népszerűnek bizonyult. Ketten voltak, akik legalább egy együttműködési formával kapcsolatban kifejezetten elutasítóak voltak, a többiek minden esetben kisebb-nagyobb mértékű nyitottságot mutattak. A közvetítők legkevésbé a közös üzemeltetésű helyi termék automatában láttak fantáziát.

Összességében a közvetítői oldal szereplői fontos kapcsolati pontokat képezhetnek a termelők és fogyasztók között. A bizalom, a termékminőség és az elérhető információk szerepe kulcsfontosságú az együttműködések kialakulásához. Az eredmények alapján a helyi termékek értékesítésének fejlesztése érdekében az információáramlás javítására, a láthatóság növelésére, valamint a közös kommunikációs eszközök megerősítésére lenne érdemes fókuszálni.

ARCCHAD

A magyarországi eredményeket bemutató fejezet zárásaként röviden összefoglaljuk a főbb eredményeket. A helyi értékekre és a terroir-jellegű tartalmakra való nyitottság mindhárom vizsgált szereplőcsoportnál jelen van, ugyanakkor a rendszer működését nem elsősorban keresleti korlátok, hanem kapcsolódási és szervezési hiányok alakítják. A fogyasztók körében elkülönül egy erősebben kötődő és egy pragmatikusabb csoport, miközben a tájhoz és az élelmiszer-előállításához szorosan kötődő kulturális elemek széles körben értéként jelennek meg, de nem egyetlen kiemelt élményformában sűrűsödnek. Ez arra utal, hogy a „hely” többféle, egymással párhuzamos tapasztalati csatornán keresztül válik relevánssá, nem egyetlen domináns narratíván vagy programtípuson keresztül. A termelői oldalon a kvalitatív és kvantitatív eredmények egybehangzóan azt jelzik, hogy az együttműködés létezik, de jellemzően laza, eseti és személyfüggő formában. A résztvételt nem annyira a gazdasági pozíció vagy a rövid ellátási láncok iránti orientáció különbözteti meg, hanem sokkal inkább az, hogy ki fér hozzá információhoz, koordinációs csatornákhöz és működő kapcsolatokhoz. A diverzifikációs mintázatok is ebbe az irányba mutatnak: a kedvezőbb jövedelmi helyzet nem a többféle termékhez, hanem inkább a többféle funkció együttes jelenlétéhez kapcsolódik, vagyis ahhoz, hogy a gazdaság nemcsak termel, hanem feldolgoz, értékesít, szolgáltat, kapcsolatokat épít. A közvetítői eredmények ezt a képet erősítik meg. Az élményalapú megjelenítés iránti nyitottság összhangban áll a fogyasztói preferenciák sokszínűségével, miközben a legfontosabb akadályként az információhiány és a kapcsolatok esetlegessége jelenik meg. Ugyanakkor az együttműködés iránti nyitottság kifejezetten magas, különösen a közös kommunikáció és térségi megjelenés irányába.

A három adatforrás együtt azt sugallja, hogy a terroir-alapú értékteremtés alapfeltételei társadalmi és kulturális értelemben adottak, a szűk keresztmetszet inkább a kapcsolódások szervezetségében, az információáramlásban és a koordinációs kapacitásban van. A fő kérdés az, hogy ezek mennyire tudnak tartós, intézményesült és egymásra épülő gyakorlatokká összeállni.

4.2. A szerbiai eredmények

4.2.1. A helyi kontextus

A Vajdaság (Vojvodina) Szerbia északi részén, a Pannon-medence déli peremén elhelyezkedő, túlnyomórészt síkvidéki régió, amelynek földtani, talajtani és éghajlati adottságai hosszú távon is meghatározzák a térség mezőgazdasági specializációját és klímaérzékenységet. A tartomány területének döntő részét löszös üledékek borítják, amelyekeken kiterjedt csernozjom talajok alakultak ki. Ezek magas szervesanyag-tartalmuk, jó szerkezetük és kedvező víztartó képességük révén Európa legjobb mezőgazdasági talajai közé tartoznak, és különösen alkalmasak intenzív, gépesített szántóföldi növénytermesztésre (FAO, 2012; Hiederer, 2013). Az intenzív, nagyüzemi szántóföldi művelés következtében

ARCCHAD

ugyanakkor jellemzően leromlott a talajok szerkezeti és biológiai állapota, ami a humusztartalom és a vízmegtartó képesség csökkenésében, valamint a hő- és szárazságstresszel szembeni sérülékenység növekedésében is megmutatkozik (Todorović et al., 2024).

A térség éghajlata mérsékelt kontinentális, forró nyarakkal és viszonylag hideg telekkel. A hosszú távú éghajlati normálértékek szerint az éves középhőmérséklet 11–12 °C körül alakul, az évi csapadékösszeg átlagosan 550–650 mm, azonban jelentős az évszakos és éven belüli ingadozás (Republic Hydrometeorological Service of Serbia, 2020). A vegetációs időszakban egyre gyakoribbak a hosszan tartó száraz periódusok, miközben a csapadék nagyobb része intenzív, rövid idejű eseményekhez kötődik, ami növeli a talajvízháztartás és a hozamstabilitás bizonytalanságát (Mladenov et al., 2025; IPCC, 2021). A klímaváltozással összefüggésben a Pannon-medencében, így a Vajdaságban is statisztikailag szignifikáns melegedési trend, a hőhullámok gyakoribbá válása és az aszályos évek előfordulásának növekedése figyelhető meg (Caloiero et al., 2018; IPCC, 2021). Ezek a változások különösen érzékenyen érintik az öntözés nélküli szántóföldi kultúrákat, amelyek a régió termelési szerkezetében dominánsak.

A vízgazdálkodási feltételek kettős képet mutatnak. Bár a térséget a Duna és a Tisza, valamint azok mellékfolyói hidrológiailag kedvező helyzetbe hozzák, a mezőgazdasági öntözés tényleges kiterjedtsége alacsony. Az öntözött területek aránya a hasznosított mezőgazdasági területhez képest 10% alatti, így a termelés döntő része továbbra is csapadékfüggő (FAO, 2021; Statistical Office of the Republic of Serbia – SORS, 2024). Ez a struktúra növeli az aszályérzékenységet, különösen a nyári időszakban, amikor a hőstressz és a vízhiány együttesen korlátozza a hozamokat.

A földhasználati szerkezetet a szántóföldi művelés dominanciája jellemzi. A 2023. évi mezőgazdasági összeírás szerint Szerbiában a hasznosított mezőgazdasági terület több mint háromnegyede szántó, és ennek jelentős része a Vajdaság területén található (SORS, 2024). A vetésszerkezetben a gabonafélék (búza, kukorica), az olajosmagvak (napraforgó, szója) és az ipari növények (különösen a cukorrépa) uralkodnak, amelyek a régiót az ország egyik legfontosabb export- és alapanyag-bázisává teszik (FAO, 2022). Az állattenyésztés (elsősorban a sertés- és baromfiágazat) regionálisan továbbra is jelentős, ugyanakkor térben és gazdaságszerkezetben erősen kötődik a takarmánytermelésre épülő szántóföldi rendszerhez. A nagy tömegű begyűjtési és feldolgozási kapacitásoknak a térségi koncentrációja a mintaterületen belül elsősorban Szabadkához és Zomborhoz kötődik, amelyek a gabona-, olajosmag- és állati termékpályák legfontosabb regionális felvevő- és logisztikai központjai. A kertészeti és gyümölcstermesztési ágazatok a Vajdaságon belül mozaikos eloszlást mutatnak, elsősorban folyóvölgyi térségekhez és kedvezőbb mikroklímájú zónákhoz kötődnek. Ezek az ágazatok magasabb munka- és tőkeigényük, valamint nagyobb klímaérzékenységük miatt jóval kisebb területi súllyal jelennek meg a domináns szántóföldi

ARCCHAD

kultúrákhoz képest, és elsősorban a néhány hektáros, munkaintenzív családi gazdaságokhoz köthetők (Mladenov et al., 2025; FAO, 2022).

A mintaterület településhálózatának hierarchiájában Szabadka és Zombor regionális szintű városi központokként, míg Zenta és Magyarkanizsa kisebb, de funkcionálisan erős térségi alcentrumokként jelennek meg. Szabadka a térség legnagyobb városi és piaci csomópontja, mintegy 95–100 ezer fős városi népességgel. (A népességi adatok forrása a 2022-es szerbiai népszámlálás, SORS, 2023). A környező falvak és községek szántóföldi és kertészeti termelése jelentős részben itt koncentrálódik. Észak-Bácska körzetben (amelynek Szabadka a központja) több mint 11 ezer regisztrált mezőgazdasági gazdaság működik, ami jól jelzi a város térségi felvevő- és elosztófunkcióját. Zombor Nyugat-Bácska agrár- és feldolgozóipari központja, mintegy 45–50 ezer fős városi népességgel. A községben több mint 8 ezer regisztrált egyéni gazdálkodó működik; az átlagos birtokméret 5–15 hektár, ugyanakkor jelentős számban vannak jelen 50–200 hektáros közepes és nagyüzemek is. A gabona- és olajmag-feldolgozás, valamint a tej- és húsfeldolgozás térségi szintű felvásárlási és elsődleges feldolgozási csomóponttá teszi a várost. Zenta (kb. 18–20 ezer városi lakos) és Magyarkanizsa (kb. 8–9 ezer városi lakos) a Tisza menti tengely kisebb városi központjai, de fontos helyi és kistérségi piaci funkcióval. Az e-Agrar rendszer 2023-as regisztrációs adatai alapján Zenta községben körülbelül 1300–1500 bejegyzett mezőgazdasági gazdaság működik, Magyarkanizsa községben pedig mintegy 2000–2200, ezek többsége családi üzem. Az értékesítés részben helyi piacokon és közvetlen csatornákon, részben viszonteladók és feldolgozók révén történik; a fóliás zöldség és frissáru inkább közvetlenül, a gabona és ipari növények inkább felvásárlói csatornákon keresztül jut piacra.

A mezőgazdasági termelők korösszetétele és a generációváltás kérdése országos és vajdasági szinten egyaránt kritikus strukturális kihívást jelez. A 2023. évi mezőgazdasági összeírás előzetes eredményei szerint Szerbiában a családi gazdaságok vezetőinek közel 45%-a 65 év feletti, míg a 15–25 éves korcsoport aránya nem éri el az 1%-ot; a gazdaságvezetők átlagéletkora megközelíti a 60 évet (SORS, 2024). A 40 év alatti gazdálkodók aránya országosan is alacsony, nagyjából minden tizedik gazdaság élén áll fiatalabb vezető. Bár a részletes korcsoportos bontás tartományi szinten még feldolgozás alatt áll, a Vajdaság gazdaságszerkezete és birtokméret-eloszlása alapján a korstruktúra alapvető jellemzői várhatóan hasonló mintázatot mutatnak. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a mezőgazdasági termelés társadalmi utánpótlása és a tudás- valamint vagyonátadás intézményi és gazdasági feltételei meghatározó kérdéssé válnak a következő évtizedekben a térségben.

A tartomány demográfiai folyamatait az elmúlt évtizedekben tartós népességcsökkenés és elöregedés jellemzi. A 2022. évi népszámlálás adatai szerint a tartomány lakossága 2011 és 2022 között mintegy 1,93 millió főről 1,75 millió főre csökkent, ami közel tízszázalékos fogyást

ARCCHAD

jelent (SORS, 2023). A természetes népmozgalmi egyenleg tartósan negatív, amit csak részben ellensúlyoz a belföldi vándorlás: a Vajdaság (Belgrád régiójával együtt) azon kevés térség közé tartozik Szerbiában, amelyek az utóbbi években mérsékelt pozitív belső migrációs egyenleget mutattak. A háztartásszerkezet változása (csökkenő háztartásszám, növekvő lakásszám) szintén az előregedés, a kisebb háztartásméreték és a térségen belüli átrendeződések irányába mutat.

Az általános életszínvonal és jövedelmi viszonyok a Vajdaságban országos összehasonlításban inkább alacsony–közepes szintet képviselnek, és erősen differenciáltak a régión belül. A viszonylag kedvezőbb régiós átlagmutatókat elsősorban Újvidék és közvetlen környezete húzza fel, míg a vidéki, mezőgazdasági jellegű térségekben a jövedelmi szintek jóval alacsonyabbak. (SORS, 2026). A jövedelmi helyzet és a társadalmi sérülékenység összefüggéseit jelző SILC-felmérések alapján az országos szinten a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitett népesség aránya meghaladja a 20%-ot; a régiós bontás szerint a Vajdaság mutatói általában az országos átlag körül alakulnak (SORS, 2024; Eurostat, 2024). Ezek az indikátorok arra utalnak, hogy a térségben a mezőgazdaságból és vidéki foglalkoztatásból élő háztartások jelentős része közepes vagy alacsony jövedelmi biztonság mellett működik.

A munkaerőpiaci szerkezetet a Vajdaságban a mezőgazdaság, a feldolgozóipar és a szolgáltatások együttes jelenléte jellemzi. A Munkaerő-felmérés adatai szerint 2024-ben a foglalkoztatási ráta 51% körül alakult, a munkanélküliségi ráta pedig 8–9% között mozgott (SORS, 2024). A szektorális megoszlás alapján a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat továbbra is több tízezer főt foglalkoztat a régióban, miközben a feldolgozóipar (különösen az élelmiszeripar és a hozzá kapcsolódó ágazatok) szintén jelentős munkaadó. A foglalkoztatás szerkezete így egy olyan kettősséget mutat, ahol a primer termelés és az ipari-feldolgozó szektor térben és funkcionálisan is szorosan összekapcsolódik, kiegészülve a városi szolgáltatásokkal. A mintaterületre jellemző regionális trendek nem térnek el érdemben a Vajdaság egészétől: a városok (Szabadka, Zombor) népessége is csökkenő tendenciát mutat a 2011–2022 közti időszakban. A Zenta község munkaerőpiaci szerkezetéről elérhető 2018-as statisztika szerint a regisztrált foglalkoztatottak közül 522 fő dolgozott egyéni mezőgazdasági tevékenységben, míg a legnagyobb foglalkoztatási csoportok a feldolgozóipar (2 729 fő), kereskedelem (925 fő), közszolgáltatások (érdekes módon több mint 600 fő egészségügyi és szociális munkában), illetve oktatás és közszolgálat voltak (532 és 349 fő). Ez numerikusan is megerősíti azt, amit a régiós munkaerő-adatok sugallnak: a mezőgazdaság helyi foglalkoztatottsága nem domináns, míg a feldolgozó- és szolgáltató szektor jelentősebb munkaerőigényt vonz.

A térség társadalmi-kulturális szerkezetét a többnemzetiségű jelleg alapvetően meghatározza. Szabadka városában a lakosság mintegy 35–40%-a magyar, 30–35%-a

ARCCHAD

szerb, a fennmaradó rész pedig horvát, bunyevác és egyéb nemzetiségű. Zentán és Magyarkanizsán a magyar népesség aránya többségi: Zentán mintegy 65–70%, Magyarkanizsán 80% körüli. Zombor etnikailag vegyesebb, de itt is jelentős a magyar kisebbség (kb. 10–15%). A mintaterület településeinek etnikai szerkezete olyan jellegzetességeket mutat, amelyek piaci keresleti és közösségi sajátosságokra is hatnak. A 2022-es népszámlálási adatok alapján Vajdaságban a magyar nemzetiség a tartományban 10,5%-ot tett ki, míg a szerbek a többséget alkották.

A helyi élelmiszer-rendszerek működését és alkalmazkodóképességét nemcsak a természeti adottságok és a termelési szerkezet, hanem az intézményi és szervezeti környezet is alapvetően meghatározza. Szerbiában, így a Vajdaságban is az agrárpolitika központi intézménye a Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Minisztérium, amely az országos támogatási programokért, az élelmiszer-biztonsági szabályozásért és az európai uniós előcsatlakozási források (IPARD) végrehajtásáért felel. Az IPARD III program (2021–2027) a beruházási támogatások legfontosabb forrása. A program összesített pénzügyi kerete €377,2 millió teljes közpénz, ebből €288 millió EU-hozzájárulás és €89,2 millió nemzeti hozzájárulás. A program intézményi logikája elsősorban a termelési hatékonyság növelésére és a versenyképesség erősítésére épül, miközben a rövid ellátási láncok, a helyi piacok és a kisüzemi feldolgozás támogatása csak korlátozott súllyal jelenik meg (European Commission, 2021; Ministry of Agriculture of the Republic of Serbia, 2022). Tartományi szinten a Vajdaság Autonóm Tartomány Mezőgazdasági, Vízügyi és Erdészeti Titkársága egészíti ki az országos rendszert.

A tudásátadás és a tanulás intézményi bázisát a szerbiai agrár-szaktanácsadási rendszer (Poljoprivredna savetodavna i stručna služba, PSSS) adja, amely országos hálózatként működik, regionális irodákkal a Vajdaság egész területén. A rendszer feladata a termelők technológiai tanácsadása, a támogatási programokhoz való hozzáférés segítése, valamint a környezeti és klímaalkalmazkodási ismeretek közvetítése. A szakirodalom ugyanakkor rámutat arra, hogy a szaktanácsadás kapacitásai erősen a termelési és technológiai kérdésekre koncentrálnak, míg a piaci szerveződéshez, együttműködéshez és rövid ellátási láncok fejlesztéséhez kapcsolódó kompetenciák kevésbé intézményesültek (Petrović és Tomaš, 2010; Simonović, 2016). A Vajdaságban az állami mezőgazdasági szaktanácsadás mellett civil és termelői szervezetek is fontos közvetítő szerepet töltenek be (Simonović, 2016). Kiemelkedik közülük a Vajdasági Agráregyesületek Szövetsége (VASZ) által 2008 óta működtetett falugazdász-hálózat, amely a helyi termelők számára információs és adminisztratív támogatást nyújt (gazdaságregisztráció, pályázatok, támogatási ügyintézés,

ARCCHAD

alapvető szaktanácsadás). A hálózat 2026 elején 17 falugazdással működött¹, és elsődleges funkciója a termelők és az intézményi–szabályozási környezet közötti kapcsolattartás, valamint a támogatásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés megkönnyítése.

A Vajdaság kulturális és gasztronómiai örökségét alapvetően a történetileg kialakult többnemzetiségű társadalomszerkezet határozza meg. A tartomány területén a szerb, magyar, bunyevác, horvát, szlovák, román és más közösségek együttélése sajátos, egymásra ható ételkultúrát eredményezett, amelyek a mai napig meghatározzák a térség kulináris arculatát (Šmugović et al, 2023; Blešić et al., 2025). A hús- és fűszeralapú konyha (sertéshús, kolbász- és sonkakészítmények, pörkölték, paprikás ételek), a halételek (különösen a Tisza és a Duna mentén), valamint a tészta- és süteménykultúra (rétesek, kalácsok) etnikai hagyományokhoz kötődő, de regionálisan is azonosítható gasztronómiai repertoárt alkotnak. A hagyományos termékek „innovatív”, élményorientált, egészség- és minőségdiskurzusokkal összekapcsolt újrapozicionálása fontos szerepet játszhat a helyi élelmiszerek piaci láthatóságának növelésében, anélkül hogy azok elszakadnának kulturális és etnikai gyökereiktől (Čavić et al., 2020). A Tisza- és Duna-menti térségekben különösen erős a folyóhoz kötődő gasztronómiai narratíva (halételek, paprikaalapú fogások, vízhez kötődő ünnepi alkalmak), míg Észak-Bácska homokvidékein a szőlő- és gyümölcstermesztéshez, valamint az ezekhez kapcsolódó bor- és pálinkakultúrához kötődő helyi identitáselemek jelennek meg hangsúlyosan (Šmugović et al, 2023; FAO, 2022). A mikroregionális különbségek, például a „tiszai”, „bácskai” vagy „vajdasági” megjelölések a piaci kommunikációban és a turisztikai kínálatban is megjelennek, mint a helyi eredet és minőség szimbolikus jelölői.

A „helyhez kötöttség” intézményesült formában is megjelenik a földrajzi árujelzők és hagyományos termékek rendszerében. A Szerb Szellemi Tulajdonvédelmi Hivatal nyilvántartása szerint több vajdasági eredetű termék rendelkezik oltalommal, illetve földrajzi jelzéses eljárással, köztük a Futaki káposzta (Futoški kupus), a Szerémségi kulen (Sremski kulen), valamint egyes bor- és pálinkatípusok (Intellectual Property Office of the Republic of Serbia, 2026). Ezek a termékek nemcsak agronómiai adottságokhoz (talaj, mikroklima), hanem történeti termelési tudáshoz és helyi fogyasztási kultúrákhoz is kötődnek.

A gasztronómiai örökség gazdasági és identitásképző szerepét a rendezvény- és fesztiválkultúra is erősíti (Tózsér, 2021). A Vajdaság Turisztikai Szervezetének nyilvántartása szerint a tartományban évente több tucat, kifejezetten élelmiszerhez és italhoz kapcsolódó fesztivált rendeznek, amelyek közül kiemelkednek a halászlé-, kolbász-, bor- és pálinkafesztiválok, valamint a helyi termékeket bemutató vásárok és falunapok. Ezek az

1

https://www.google.rs/maps/@45.7123102,19.4883928,9z/data=!3m1!4b1!4m2!6m1!1s1_4xg3NuCIhmvLODfgyY-mrX9ET70_ZHB?hl=hu). Utolsó hozzáférés: 2026.01.13.

ARCCHAD

események a kulturális örökség közvetítése mellett a vidéki turizmus és a helyi gazdaság diverzifikációjának eszközei is, mivel a hagyományos élelmiszerekhez élményalapú fogyasztási formákat kapcsolnak, és a „hely ízeit” a térségi imázs és a turisztikai kínálat központi elemévé teszik (Vlahović és Užar, 2019; Vuković et al., 2020). Ugyanakkor a gasztroturizmus fejlesztési potenciálját korlátozza a kisüzemi feldolgozás, a minőségbiztosítás és a piaci szerveződés intézményi hátterének egyenetlen fejlettsége, ami a fesztiválok gazdasági hatását gyakran az alkalmi, reprezentatív és promóciós funkciókra szűkíti (Vuković et al., 2020).

A térségi adottságok és a működési környezet áttekintése után rátérünk a primer kutatás eredményeinek bemutatására.

4.2.2. A fogyasztói oldal vizsgálatával kapott eredmények

A kérdőívet 34 fogyasztó töltötte ki. A minta leíró statisztikáját a 15. táblázat ismerteti.

15. táblázat. A fogyasztói minta leíró statisztikái.

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
Nem	Férfi	15
	Nő	19
	Összesen	34
Életkor (év)	19-30	8
	31-40	6
	41-50	6
	51-60	9
	60+	4
	Összesen	33
Végzettség	Alapfok	1
	Középfok	8
	Felsőfok	24
	Összesen	33
Szubjektív jövedelmi helyzet	„Nehezen élünk”	5
	„Kényelmesen élünk”	26

ARCCHAD

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
	„Jelentős megtakarítással rendelkezünk”	3
	Összesen	34

A válaszadók szocio-demográfiai profilja (a magas iskolai végzettség, a túlnyomórészt aktív korú, illetve idősebb korosztály jelenléte, valamint a jellemzően kedvező szubjektív jövedelmi helyzet) megegyezik a helyi élelmiszer fogyasztó tipikus profiljával, bár a szerbiai mintában viszonylag kiegyensúlyozott a nemek aránya, míg a helyi élelmiszer fogyasztását általában a nőkkel hozzák összefüggésbe. Első lépésként kiszámoltuk a Helyi kötődési indexet. Az alskálák első megbízhatóságával kapcsolatos eredményeket a 16. táblázat mutatja be.

16. táblázat. Megbízhatóság a Helyi kötődés index alskálái esetében.

Alskála	Tételek száma	N	Cronbach- α	Átlagos tétel-tétel korreláció (MIIC)	Megjegyzés
Hely-identitás	6	32	0,9507	0,7625	kiváló
Természeti kötődés	3	34	0,8702	0,6908	jó
Kulturális kötődés	3	34	0,8177	0,5992	jó
Helyfüggőség	4	33	0,9451	0,8151	kiváló
Családi kötődés	3	34	0,8536	0,6602	jó
Baráti kötődés	2	34	0,8778	Spearman rho=0,7876 (p=0,000)	jó

Az alskálák belső megbízhatósága minden dimenzió esetében elérte a jó, illetve kiváló szintet, a rövid skálák értékei is a módszertanilag elfogadott tartományon belül maradtak. A kulturális kötődést mérő alskálánál itt is teszteltük a további rövidítés lehetőségét, azonban a kéttételes változat alacsonyabb belső konzisztenciát mutatott ($\alpha \approx 0.58-0.78$; MIIC $\approx 0.40-0.60$), mint az eredeti háromtételes forma ($\alpha = 0,82$; MIIC = 0,60), ezért az utóbbit a konstrukció tartalmi lefedettségének megőrzése érdekében megtartottuk. A kéttételes baráti kötődés alskála esetében a tételek közötti kapcsolat erős és szignifikáns volt (Spearman $\rho = 0,79$; $p < 0,001$),

ARCCHAD

ami megfelelő megbízhatóságra utal. A további elemzésekhez az alsókálák 1–5 skálán számított átlagértékeit használtuk, ami lehetővé tette a helyi kötődés egyes dimenzióinak külön-külön, valamint együttes vizsgálatát a fogyasztói csoportok és a helyi élelmiszer-rendszerhez kapcsolódó attitűdök elemzése során. Ezt követő meghatároztuk a két klasztert. Az 17. táblázat a könnyebb interpretálhatóság érdekében a nyers, ötfokozatú Likert-skálás változókon kapott eredményeket mutatja be.

17. táblázat. A Helyi kötődés index alsókálái alapján végzett k-közép klaszterezés eredményei.

Klaszter	Hely-identitás	Természeti kötődés	Kulturális kötődés	Hely-függőség	Családi kötődés	Baráti kötődés
1: Kevésbé kötődő (N=21)	3,90	3,30	3,22	2,87	3,00	2,83
2: Szorosan kötődő (N=13)	4,80	4,64	4,41	4,46	4,00	4,27
Teljes minta	4,25	3,81	3,68	3,48	3,63	3,38
Wilcoxon p	***	***	***	***	n.s.	***

Megjegyzés: n.s.: nem szignifikáns; ***: 1%-on szignifikáns

A mintázat alapvetően megegyezik a magyarországi mintában azonosított szerkezettel: itt is két, jól elkülönülő csoport rajzolódik ki egy „szorosan” és egy „kevésbé” kötődő klaszter formájában, és a szegmentációt elsősorban a helyidentitás, a természeti és kulturális kötődés, valamint a helyfüggőség dimenziói határozzák meg. Hasonlóan a magyarországi eredményekhez, a családi kötődés ebben az esetben sem bizonyult szegmentáló tényezőnek. A baráti kötődés a szerbiai mintában a magyarországihoz képest erőteljesebb szegmentáló szerepet tölt be, ami a vajdasági magyar közösségek sajátos társadalmi-térbeli beágyazottságával magyarázható. Ezekben a többnyire lokálisan koncentrált, kisebbségi helyzetben élő és erősen közösségi jellegű társadalmi terekben a baráti hálózatok nem csupán informális szociális kapcsolatrendszerként jelentenek, hanem identitáshordozó és gyakorlati erőforrás-funkciót is betöltenek (információáramlás, kölcsönös segítség, munkához és piachoz való hozzáférés, kulturális részvétel). A társas kapcsolatok térbeli koncentráltasága és relatív alacsony mobilitása következtében a baráti kapcsolatok szorosabban kötődnek magához a helyhez, mint a magyarországi mintában, ahol a települési és munkaerőpiaci mobilitás, valamint a térben szétagoltabb életviteli mintázatok inkább többhelyszíni, kevésbé lokalizált baráti hálózatokat eredményeznek. Ennek eredményeként a baráti kötődés nem pusztán kíséredimenzióként, hanem a helyi beágyazottság egyik fontos strukturáló tengelyeként jelenik meg, és statisztikailag is erőteljesebben járul hozzá a klaszterek elkülönítéséhez, mint a magyarországi mintában.

ARCCHAD

Az 13. ábra azt szemlélteti, hogy a válaszadók mekkora aránya tekinti meghatározónak az egyes kulturális értékeket, amelyek eredményei alapul szolgálhatnak a terroir-szemléletre építő vidékfejlesztési stratégiák megalapozásához.

13. ábra A fontosnak tartott kulturális értékek



Megjegyzés: Az ábra a jelölések %-át mutatja. N=34.

Az 13. ábra alapján a szerbiai (vajdasági) mintában a kulturális értékek fontossági sorrendje eltérő szerkezetet mutat, mint a magyarországi esetben (3. ábra), ami jól alátámasztja, hogy a terroir mint értelmezési és fejlesztési keret csak a helyi társadalmi–kulturális kontextushoz igazítva alkalmazható. A két minta top három eleme között mindössze egy közös tényező található, a népi gasztronómia, amely mindkét térségben a helyi élelmiszerrendszerekhez és a terroir-szemlélethez közvetlenül kapcsolódó, a fogyasztás szintjén is azonnal értelmezhető kulturális tartalomként, a táj természeti és kulturális sajátosságait élményszerűen közvetítő „nyelvként” jelenik meg. A történelmi hagyományok és a vallási szokások domináns szerepe a kisebbségi lét tükrében könnyen érthető.

A szerbiai mintában a kulturális értékek struktúrája kevésbé hierarchikus. A legfelső értékek után egy viszonylag széles, egymáshoz közeli fontosságú elemekből álló „második blokk” rajzolódik ki. Ide tartoznak a táji-környezeti értékek, a tájfajták, az élő népzene, a nagy múltú

ARCCHAD

helyi rendezvények, valamint a hiedelmek és népszokások ünnepei. Ez a középső sáv egyszerre foglalja magában a tájhoz és a helyi erőforrásokhoz kötődő elemeket (tájkörnyezeti értékek, tájfajták), valamint azokat a közösségi és kulturális gyakorlatokat (népzene, rendezvények, hiedelmek, ünnepek), amelyek a helyi identitás társas megélésének és reprodukciójának fontos színterei. A blokkyszerű elrendeződés arra utal, hogy a szerbiai mintában a kulturális értékek nem egy szűk, agrár-ökológiai mag köré szerveződnek (mint Magyarországon), hanem egy tágabb, közösségi és identitásalapú jelentésmezőt alkotnak, amelyben a természeti, történeti és rituális elemek egymáshoz hasonló súllyal vannak jelen.

A kulturális értékek fontosságának feltárása mellett kulcskérdés, hogy ezek miként tükröződnek a fogyasztók tényleges cselekvési és részvételi hajlandóságában. A következőkben ezért azt vizsgáljuk, hogy a válaszadók milyen valószínűséggel vennének részt, illetve fizetnének be a lakóhelyük közelében – legfeljebb egyórás utazással elérhető – szabadidős tevékenységekre (14. ábra), ami lehetővé teszi annak értelmezését, hogy a fontosnak ítélt kulturális értékek mennyiben alakíthatók át konkrét, megélhető mindennapi gyakorlatokká.

14. ábra. Részvételi hajlandóság különböző szabadidős tevékenységek kapcsán



Megjegyzés: Az ábra az ötfokozatú skálán adott válaszok átlagait mutatja. N=34.

ARCCHAD

Az 14. ábra alapján a szerbiai mintában a különböző szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó részvételi hajlandóság (a magyarországi eredményekhez hasonlóan) viszonylag szűk tartományban mozog, és egyik aktivitás sem válik egyértelműen dominánssá. A legmagasabb átlagértékeket a tematikus túrák, a főzőkurzusok és a vendégasztal érik el, amit szorosan követnek a feldolgozó workshopok és kóstolók - ezek általában azok a formák, amelyek élményszerű, közösségi és tanulási elemeket egyaránt kínálnak, miközben közvetlen kapcsolatot teremtenek a helyi élelmiszerekkel és azok kulturális jelentésével. A rangsor alsó részén – a magyarországi mintához hasonlóan – a disznóvágás jelenik meg, ami arra utal, hogy a hagyományos, munkajellegű és erősebben rituális részvételt igénylő tevékenységek a kulturális elismertségük ellenére kevésbé vonzóak szabadidős programként a válaszadók többsége számára. A két régió közti párhuzam arra enged következtetni, hogy a terroir-hoz kapcsolódó értékek mindkét térségben elsősorban közvetített, élményalapú és komfortos részvételi formákon keresztül válnak „megélhetővé”.

4.2.3. A termelői oldal vizsgálatával kapott eredmények

A következőkben a termelői oldal vizsgálatára térünk át. Először azt elemezzük, hogy a terroir mint értelmezési keret miként jelenik meg a termelők és a helyi élelmiszer-rendszer szervezőinek gondolkodásában. A magyarországi csoportos interjúk alapján rekonstruált tematikus térkép (5. ábra) analitikus referenciaként szolgál, amelyhez képest tárjuk fel a szerbiai egyéni interjúk, a REL-szervezői fókuszcsoport és a rendezvény-előkészítő anyagok diskurzusaiban megjelenő hasonlóságokat, hangsúlyeltolódásokat és sajátos kontextuális mintázatokat.

Eredményeink alapján a Vajdaságban a terroir elsősorban a „helyhez tartozás” mindennapi, történetekben és gyakorlatokban megjelenő jelentéseként jelenik meg, szemben a Baja környéki térséggel, ahol inkább a természeti és mikrotérségi különbségek váltak hangsúlyossá. A szerbiai megszólalók illetve dokumentumok a tájat, a természeti adottságokat, a gasztronómiát és a kulturális örökséget összetartozó egészként értelmezik, ahol a termékek értéke részben a természeti feltételekből, részben a hely történetéből, a családi tudásból és a közösségi emlékezetből fakad. A magyarországi tapasztalatokhoz képest a vajdaságban erősebben hangsúlyos a történelmi és multietnikus háttér, az identitás megőrzésének kérdése. A térségre való utalásokban a „rég receptek”, a „nagyszülőktől tanult” eljárások, valamint az együtt élő nemzetiségek konyhái (magyar, szerb, bunyevác, sváb) olyan kulturális sokszínűséget rajzolnak ki, amelyben a helyi termékek a közös múlt és a megmaradás jelképeiként jelennek meg. A megszólalásokban a „vajdasági íz” vagy a „helyi jelleg” a történelmi együttélésből fakadó változatosságot jelent. Ez a sokféleség határozottan erőforrásként jelenik meg, amely megkülönbözteti a térséget, és amelyre rendezvények, turisztikai programok és helyi márkázási kezdeményezések is építhetnek. Ebben a tekintetben a szerbiai mintában a terroir inkább a kulturális sokszínűséghez és a közösségi emlékezethez

ARCCHAD

kötődik, amelybe a helyi termékek, különösen a hagyományos ételek és alapanyagok a hely „kézzelfogható” megtestesítőiként illeszkednek.

A következőkben a szerbiai termelői oldal klímaadaptációs gyakorlataira térünk át. A vizsgálat célja annak feltárása, hogy a vajdasági mintaterületen működő kisléptékű gazdaságok milyen módon reagálnak az éghajlati kockázatokra, és ezek a válaszok miként illeszkednek a helyi természeti, gazdasági és intézményi környezet adottságaihoz. Elemzésünk a magyarországi esettanulmányban alkalmazott analitikus keretet veszi referenciapontként: a 4.1.3.2. alfejezetben kialakított tematikus struktúrához viszonyítva vizsgáljuk a szerbiai egyéni termelői interjúk, a REL-szervezőkkel készült fókuszcsoporthoz, valamint a kiegészítő intézményi interjúk diskurzusaiban megjelenő adaptációs stratégiákat. Ennek keretében azonosítjuk azokat a funkcionális hasonlóságokat, hangsúlyeltolódásokat és kontextusspecifikus sajátosságokat, amelyek a klímaadaptáció technikai, szerkezeti és szervezeti dimenzióiban a két térség között kirajzolódnak. A 18. táblázat ismerteti a magyarországi és szerbiai kistermelői klímaadaptáció fő különbségeit.

18. táblázat Klímaadaptáció Magyarországon és a Vajdaságban.

Adaptációs terület	Magyarországi tapasztalat (Baja és környéke)	Szerbiai tapasztalat (Vajdaság)	Értelmezés
A gazdaság szerkezetének átalakítása	Gyengén teljesítő területek feladása, egyes parcellák más hasznosítása (pl. erdősítés)	Egyes gyümölcsfajok feladása, áttérés dióra és állattartásra	Mindkét térségben változtatnak azon, mit termelnek, de Szerbiában inkább néhány, klímát jobban tűrő ágazatra szűkül a termelés.
Faj- és fajta szintű alkalmazkodás	Rezisztens vagy közel rezisztens fajták használata, biológiai növényvédelem	Klímatűrőbb növények „kiválogatódása” a gyakorlatban (pl. a dió marad meg)	Magyar oldalon megjelenik a fajta- és technológia-választás mint alkalmazkodási döntés, Szerbiában inkább az derül ki, hogy az marad fenn, ami bírja a körülményeket.
Térhasználat, terheléshez igazítás	Termőterületek közti különbségek figyelembevétele, kitéttesség szerinti szelekció	Kevesebb méhcsalád egy területen, kisebb legelők, mozgatható kaptárplatformok	A vajdasági példákban erősen látszik az eltartóképességhez való igazodás: nem többet, hanem okosabban használni a teret.

ARCCHAD

Adaptációs terület	Magyarországi tapasztalat (Baja és környéke)	Szerbiai tapasztalat (Vajdaság)	Értelmezés
Időbeli rugalmasság, feldolgozás	Hűtés, tárolás, aszalás, az érési csúcsok kezelése	Sajtkészítés, savó – a friss termék helyett tartósabb feldolgozott termék	Mindkét oldalon a feldolgozás segít áthidalni az időjárás miatti kilengéseket és a termésingadozást.
Tudás és tanulás	Fokozatos, tapasztalatra épülő alkalmazkodás	„Most ehhez a viszonyokhoz kell alkalmazkodnunk” – a változás tudatosulása	A tanulás mindkét térségben főként a mindennapi gyakorlatból jön, nem kész klímastratégiákból.
Intézményi háttér	Kevés öntözési és rendszerszintű beavatkozás	Szakmai egyesületek, aktív információcsere, falugazdász-hálózat	Szerbiában láthatóbb a szaktanácsadás szerepe az alkalmazkodás támogatásában.

A két térség összevetésénél fontos módszertani különbség, hogy a magyarországi elemzés tizenegy termelő bevonásával készült csoportos és egyéni interjúkra épül, míg a vajdasági oldal mindössze két mélyinterjú tapasztalatait tükrözi. Ennek megfelelően a magyar esettanulmány részletesebben és árnyaltabban rajzolja ki az alkalmazkodási stratégiák sokféleségét, míg a szerbiai példák inkább illusztratív jellegűek, és elsősorban a főbb adaptációs irányok és hangsúlyeltolódások megragadására alkalmasak. A táblázat célja ezért nem a két térség „szimmetrikus” összehasonlítása, hanem annak bemutatása, hogy az eltérő természeti és intézményi környezetben milyen típusú alkalmazkodási logikák rajzolódnak ki, és ezek mely pontokon mutatnak funkcionális hasonlóságot, illetve kontextusfüggő különbséget.

A termelői gyakorlatok összevetése ugyanakkor önmagában nem ad teljes magyarázatot arra, hogy a két térségben miért éppen ezek az alkalmazkodási stratégiák válnak meghatározóvá. A klímaadaptáció irányait nemcsak a természeti adottságok és a gazdaságok belső erőforrásai, hanem az intézményi és szabályozási környezet is alapvetően formálja. Ennek feltárásához a következőkben röviden áttekintjük a vajdasági támogatási és szabályozási környezet főbb jellemzőit egy falugazdással készült szakértői interjú alapján. Ez az anyag elsősorban értelmező keretként szolgál: azt mutatja meg, hogy milyen ösztönzők és korlátok között születnek meg azok a döntések, amelyek a fenti táblázatban bemutatott adaptációs pályákat kijelölik.

ARCCHAD

A falugazdász-interjú alapján a vajdasági mezőgazdaság intézményi környezetét kiterjedt és több szinten szerveződő támogatási rendszer jellemzi. A termelők községi, tartományi és állami szinten egyaránt pályázhatnak különféle forrásokra, amelyek elsősorban a termelési oldal fejlesztését célozzák: gép- és eszközbeszerzésre, öntözési rendszerek kiépítésére, állatállomány-bővítésre, valamint (a biogazdálkodók esetében) a minősítés és az átállás költségeinek részleges vagy teljes átvállalására. A támogatások jelentős része utófinanszírozásos formában működik, de kedvezményes hitelkonstrukciók is elérhetők, amelyek kifejezetten a kis- és közepes gazdaságok beruházásait hivatottak ösztönözni. Mindez összességében erősíti a technológiai korszerűsítés, a hatékonyságnövelés és a termelési kockázatok mérséklésének intézményi hátterét. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor az interjú rávilágít arra is, hogy a feldolgozás és a hozzáadott érték helyben történő előállítása jogi és adminisztratív szempontból lényegesen korlátozottabb. A kistermelők a feldolgozott termékek értékesítéséhez csak külön jogi forma létrehozásával, szigorú élelmiszer-biztonsági és adózási előírások teljesítése mellett léphetnek piacra, ami jelentős többletköltséget és kockázatot jelent. Ennek következtében a feldolgozás és a piaci diverzifikáció nem válik általános, könnyen járható adaptációs úttá, különösen a kisebb léptékű gazdaságok számára. Ez az intézményi kontextus segít értelmezni, hogy a vajdasági termelők klímaadaptációs gyakorlata miért koncentrálódik elsősorban a termelési oldal racionalizálására, a költségek csökkentésére és a technológiai hatékonyság javítására, miközben az értékesítési csatornák bővítése és a feldolgozási irányú diverzifikáció jóval szűkebb mozgástérrel rendelkezik.

A 19. táblázat a szerbiai esettanulmányban azonosított, technológiai és beruházási jellegű alkalmazkodási elemeket foglalja össze, konkrét termelői és szervezői megszólalásokra támaszkodva. Az idézetek arra világítanak rá, hogy a klímahatásokra adott válaszok nemcsak agronómiai vagy szerkezeti döntésekben, hanem az értéklánc egyes pontjain megvalósuló technológiai fejlesztésekben, illetve az ezekhez kapcsolódó intézményi támogatásokban is megjelennek.

19. táblázat. A klímaadaptáció technológiai és beruházási adaptációs elemei.

Kód (téma)	Idézet	Forrás	Értelmezés
Feldolgozóipari beruházás	<i>„2011 óta van regisztrált tejfeldolgozónk... 2016-ban fejlesztettük a tejfeldolgozó üzemet.”</i>	Termelő 1 egyéni interjú	Technológiai fejlesztés az értékláncban, amely növeli a jövedelmi és időbeli rugalmasságot.

ARCCHAD

Kód (téma)	Idézet	Forrás	Értelmezés
Technológiai átállás (bio)	<i>„2009 óta foglalkozunk biotermeléssel... most már teljes biostátusza van.”</i>	Termelő 1 egyéni interjú	Termelési technológia váltása, részben környezeti és piaci alkalmazkodásként.
Klíma miatti ágazati szelekció	<i>„...most már az utóbbi években főleg csak a biodió az, ami aktuális, mivel a többi az elfagy vagy kiszárad...”</i>	Termelő 1 egyéni interjú	Beruházási és termelési fókusz áthelyezése klímaturóbb kultúrára.
Önkormányzati támogatás (rendezvények)	<i>„...ezek a fesztiválok... az önkormányzattól indulnak, mert támogatást kapnak rá a szervezők...”</i>	REL-szervező fókuszcsoport	Közpénzből finanszírozott infrastruktúra és szervezési kapacitás a helyi élelmiszer- rendszer láthatóságához.

A példák egyfelől azt mutatják, hogy a termelők részéről létezik törekvés a feldolgozás és a termelési technológia fejlesztésére, illetve a klímának jobban ellenálló ágazatok és termékpályák felé történő elmozdulásra. Másfelől a REL-szervezői fókuszcsoport anyaga rámutat arra, hogy a helyi élelmiszer-rendszer láthatóságát és működési kereteit jelentős mértékben segítik a közpénzből finanszírozott rendezvények és szervezési infrastruktúrák. Együttesen ezek az elemek azt jelzik, hogy a vajdasági klímaadaptáció technológiai és szervezeti dimenziói szorosan összefonódnak a támogatási és intézményi környezettel, amely egyszerre teremt lehetőségeket a termelési oldal fejlesztésére, és szabja meg az értéknövelés lehetséges irányait.

A következőkben áttérünk a klímaadaptáció kapcsolati és szervezeti dimenzióira, és azt tekintjük át, hogy az együttműködések miként járulnak hozzá a kockázatok kezeléséhez és a helyi élelmiszerrendszer működőképességének fenntartásához. Az interjúk és a REL-szervezői fókuszcsoport alapján a vajdasági helyi élelmiszerrendszerben az együttműködések elsősorban nem tematikus (pl. klímaadaptáció köré szerveződő) szakmai hálózatok formájában jelennek meg, hanem eseményalapú, intézményileg közvetített kapcsolati struktúrákként. A termelők, kézművesek, civil szervezetek, falugazdászok és önkormányzatok közötti kooperáció fő terei a helyi és térségi fesztiválok, vásárok és gasztronómiai rendezvények, amelyek egyszerre szolgálják a piacra jutást, a közösségi láthatóságot és a helyi identitás megerősítését. Ezek az együttműködések a klímaadaptációhoz többnyire közvetetten kapcsolódnak, a termelési kockázatok piaci és

ARCCHAD

társadalmi mérséklésén keresztül, személyes kapcsolatokra, bizalomra és intézményi szervezőkapacitásra támaszkodva.

Elemzésünket a termelői kérdőívek kiértékelésével folytatjuk, elsőként a termelői együttműködések kérdéskörére fókuszálva. A kérdőívet összesen 30 termelő töltötte ki. Az elemzésből kizártuk a nagy léptékben (50 hektár feletti területen) gazdálkodó üzemeket, így a továbbiakban 25 válaszadó adatai kerültek feldolgozásra. A mintát a 20. táblázat mutatja be.

20. táblázat. A termelői minta jellemzése.

Változó	Változó-kategória	Elemszám (fő)
Nem	Férfi	17
	Nő	8
	Összesen	25
Életkor (év)	<30	11
	30-50	8
	51+	6
	Összesen	25
Végzettség	Középfok	16
	Felsőfok	9
	Összesen	25
Szektor	Zöldség-gyümölcs	11
	Méhészet	2
	Tojás-baromfi	3
	Tej-tejtermék	1
	Hústermékek	8
	Lekvár-szörp-fűszer-gyógynövény	3
	Szántóföldi kultúrák	14

ARCCHAD

Változó	Változó-kategória	Elemzés (fő)
	Egyéb	3
	Alacsony jövedelmű	10
Szubjektív jövedelmi helyzet	Magas jövedelmű	15
	Összesen	25

Megjegyzés: az egyes szektoroknál az említések száma szerepel, így a diverzifikáló termelők miatt az összesített szám jóval meghaladja a mintaméretet.

A minta nemi és életkori összetételében nagyjából hasonló képet mutat, mint a magyarországi minta, a termelési profilok összevetésében azonban markánsabb különbségek rajzolódnak ki. Míg a magyar mintában erősebben jelennek meg a kertészeti, feldolgozási és közvetlen piaci értékesítéshez kapcsolódó tevékenységek, addig a vajdasági mintában a szántóföldi növénytermesztés dominál (14 említés), feldolgozott termékek (lekvár, szörp, egyéb növényi készítmények) csak néhány esetben jelennek meg. Ez a szerkezet jóval inkább termelés-orientált, és kevésbé épít a hozzáadott értéket növelő, rövid ellátási láncokra, mint a magyar esettanulmányban vizsgált gazdaságok. A szubjektív jövedelmi helyzet megítélése alapján a vajdasági mintában válaszadók többsége „megélhetési szintű” vagy annál valamivel jobb helyzetben érzi magát. Az együttműködések szerepe jóval alacsonyabb, mint Magyarországon (15. ábra): 15 fő jelezte, hogy egyáltalán nem vesz részt semmilyen együttműködésben.

15. ábra. Részvétel különböző együttműködésekben.

ARCCHAD



Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=25.

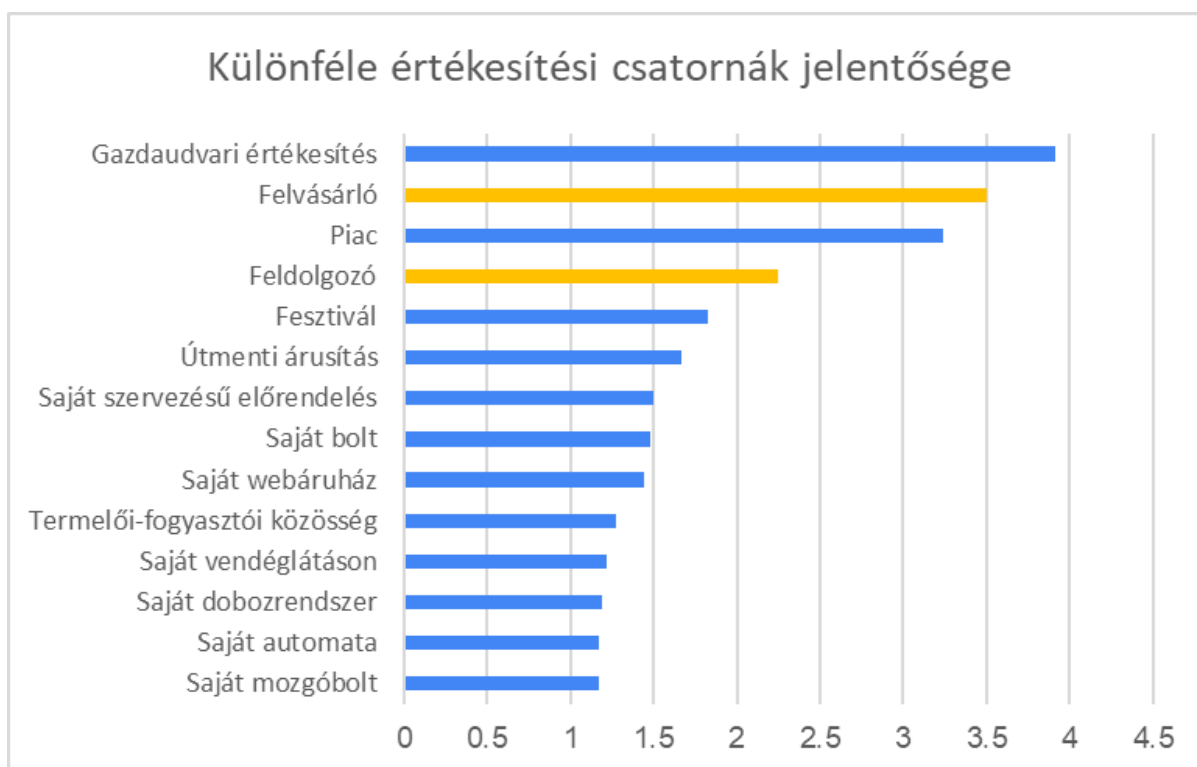
A vajdasági mintában az együttműködések inkább az informális, tudásmegosztáson alapuló formák felé tolódnak (szakmai közösség, gazdakör), míg az erőforrás-megosztáson és piaci integráción alapuló kooperációk (közös értékesítés, közös géphasználat, innovációs partnerség) gyengén fejlettek. Ez arra utal, hogy az együttműködések funkciója elsősorban a kapcsolattartás és információcsere, nem pedig a termelési és piaci kockázatok kollektív kezelése. Másrészt a magyarországi mintához képest feltűnő a szervezett, intézményesült együttműködési formák hiánya. Míg Magyarországon a kosárközösségek, TÉSZ-ek és közös értékesítési csatornák a klímaadaptáció szempontjából is releváns, piacstabilizáló szerepet töltenek be, addig a vajdasági adatok alapján ezek a struktúrák csak szórványosan vagy egyáltalán nem jelennek meg. Végül az is kiemelhető, hogy a „nem vesz részt semmilyen együttműködésben” kategória magas aránya a termelők erős egyéni alkalmazkodási stratégiáira utal, ami összhangban áll a korábban bemutatott mintázattal: a klímaadaptáció elsősorban egyéni, technológiai és termelési döntések szintjén zajlik, nem kollektív, szervezeti keretek között. Az együttműködések hiányát a válaszadók többsége nem konkrét negatív tapasztalatokkal magyarázza, hanem inkább azzal, hogy ezek a lehetőségek számukra nem váltak kézzelfoghatóvá. A ritkábban megjelenő indokok (bizalomhiány, információhiány, illetve a döntéshozókkal és önkormányzatokkal való gyenge kapcsolat) arra utalnak, hogy a

ARCCHAD

kooperáció alacsony szintje inkább intézményi és kapcsolati hiányosságokból, mintsem tudatos elutasításból fakad.

A magyarországi esettanulmányban az értékesítési csatornák elemzését a közös értékesítés kiemelt szerepe indokolta, amely egyszerre jelentett piaci stabilitást, kockázatmegosztást és kollektív alkalmazkodási kapacitást. A vajdasági adatok ezzel szemben egészen más logikát rajzolnak ki (16. ábra).

16. ábra. A különféle értékesítési csatornák fontossága



Megjegyzés: Az ábra az egyes csatornák átlagos fontosságát mutatja be. Kékkel a közvetlen csatornák szerepelnek. A közvetítő csatornák közül csak azokat ábrázoltuk, ahol az átlagos fontosság meghaladta a kettes értéket. N=25.

A legfontosabb értékesítési csatornaként, nagyon magas fontosság-értékkel a gazdaudvari értékesítés jelent meg. Ezt követően nagyon meghatározó a felvásárlók szerepe, megelőzve a kisleptékű termelők által általában jellemző közvetlen piaci értékesítést is. A termelői-fogyasztói közösségekhez és más kollektív formákhoz kötődő csatornák marginális szerepet kapnak. Ez a szerkezet szorosan illeszkedik a korábban bemutatott együttműködési és intézményi mintázatokhoz. A gazdaudvari értékesítés markáns dominanciája erős helyi

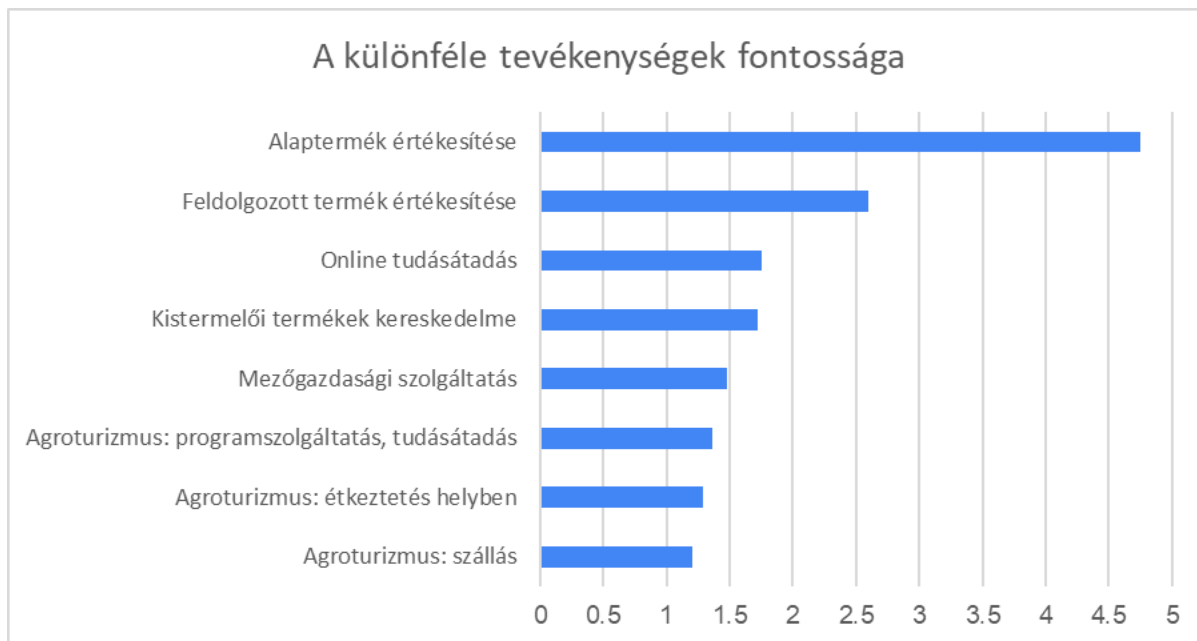
ARCCHAD

beágyazottságra utal. A felvásárlói csatorna szintén kiemelkedő szerepe pedig olyan értékesítési modellt jelez, amely az egyéni termelői kockázatokat elsősorban ár- és mennyiségi szerződéseken, nem pedig kollektív szerveződésen keresztül kezeli. Míg Magyarországon a rövid ellátási láncok és a közös értékesítési formák a klímaadaptáció fontos eszközeiként jelennek meg, időbeli rugalmasságot, piaci alkupozíciót és tanulási terepet biztosítva, addig a vajdasági mintában az alkalmazkodás inkább a biztos, bár kevésbé rugalmas felvásárlói kapcsolatokra épül. A fesztiválok és a gazdaudvari értékesítés viszonylag magas értékei ugyan jelzik a közvetlen értékesítés jelenlétét, ezek azonban inkább kiegészítő, alkalmi csatornáknak tűnnek, nem pedig szervezett, intézményesült piacépítési stratégiáknak. Bár a Vajdaságban kiterjedt gasztrofesztivál- hálózat működik, ezek a rendezvények elsősorban kulturális reprezentációs és turisztikai funkciót töltenek be, és kevésbé integrálódnak a helyi élelmiszer-értékesítés rendszeres csatornáiba. A szigorú élelmiszer-biztonsági előírások, a kisüzemi termelők korlátozott logisztikai kapacitásai, valamint a fesztiválok élménynyújtásra épülő keresleti szerkezete együttesen azt eredményezik, hogy a rendezvények inkább marketing- és identitásképző térként, mintsem volumenpiacként működnek a rövid ellátási láncok számára. A feldolgozás és a vendéglátáshoz kapcsolódó csatornák gyengébb súlya pedig összhangban áll a korábban bemutatott szabályozási és beruházási korlátokkal, amelyek a hozzáadott érték helyben történő növelését szűk mozgástérbe szorítják. A vajdasági értékesítési struktúra tehát egy olyan adaptációs pályát tükröz, amelyben a klímakockázatok kezelése nem kollektív piaci szerveződésen, hanem a termelésbiztonságra és a stabil felvásárlói kapcsolatokra épülő, inkább hierarchikus értékláncba való beágyazódáson keresztül valósul meg.

A termelői oldal vizsgálatát a diverzifikáció kérdésével zárjuk, vagyis annak áttekintésével, hogy a vajdasági gazdaságok mennyire több lábon állnak, és milyen tevékenységeket tartanak fontosnak a klasszikus termelésen túl. A magyar esettanulmányban a sokoldalúság két dimenzióját különítettük el: egyrészt a termékportfólió bővítését, másrészt a végzett tevékenységek körének kiterjesztését (feldolgozás, közvetlen értékesítés, szolgáltatások, turizmus, tudásátadás). Ott az eredmények azt mutatták, hogy a gazdasági stabilitás inkább a funkcionális sokszínűséggel, semmint a termékek számának növelésével függ össze. A vajdasági kérdőíves adatok alapján egészen más kép rajzolódik ki. (17. ábra).

17. ábra. A különféle tevékenységek fontossága

ARCCHAD



Megjegyzés: Az ábra az átlagos fontosságokat mutatja. N=25.

Látható, hogy messze a legnagyobb súlyt az alaptermékek értékesítése kapja, ezt követi a feldolgozott termékek eladása, majd jóval lemaradva az online tudásátadás és a kistermelői termékek kereskedelme. Az agroturizmushoz és szolgáltatásokhoz kapcsolódó funkciók minden esetben alacsony fontossági értékeket mutatnak, vagyis inkább kiegészítő, esetleges tevékenységként jelennek meg, nem pedig önálló jövedelmi pillérként. Ez a minta jól illeszkedik a korábban bemutatott együttműködési és értékesítési struktúrákhoz. Míg a magyarországi gazdaságok esetében a feldolgozás, a közvetlen értékesítés, a közösségi piacok és egyes szolgáltatási funkciók a klímaadaptáció és a jövedelembiztonság fontos elemeivé váltak, addig a vajdasági termelők körében a diverzifikáció sokkal szűkebb keretek között marad. A gazdasági stabilitás elsődleges forrása itt továbbra is az alaptermelés és annak értékesítése, jellemzően felvásárlói vagy hagyományos piaci csatornákon keresztül.

4.2.4. A közvetítői oldal vizsgálatával kapott eredmények

A termelői oldal elemzését követően a vizsgálat fókuszát a helyi élelmiszer-rendszer közvetítői szereplőire helyezük át, és a következőkben azt tekintjük át, hogy a szervezők, felvásárlók és egyéb közvetítők milyen szerepet töltenek be a rendszer működésében és alkalmazkodóképességében. A közvetítői kérdőívet 23 személy töltötte ki, a minta jellemzőit a 21. táblázat foglalja össze.

21. táblázat. A közvetítői minta leíró statisztikái.

ARCCHAD

Változó	Változó-kategória	Elemzés (fő)
Nem	Nő	13
	Férfi	10
Végzettség	Középfokú	19
	Felsőfokú	4
Szakmai tapasztalat (év) (hány éve működik a vállalkozás)	2-5	7
	6-10	13
	11-20	1
	20+	2
Tevékenység	Szállásadás	1
	Vendéglátás	1
	Kereskedelem	18
	Közétkeztetés	1
Főtevékenységként	Igen	15
	Nem	8

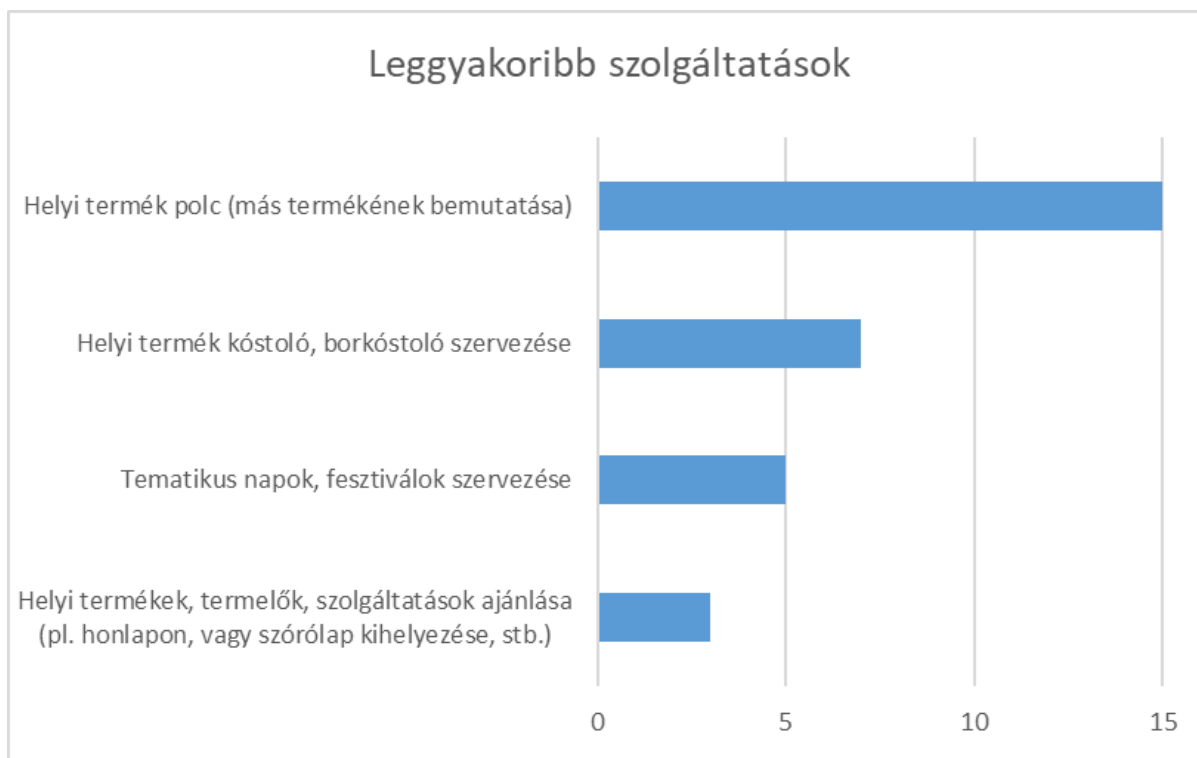
Megjegyzés: A tevékenység kapcsán az említések száma szerepel, és a több tevékenységet párhuzamosan végző közvetítők miatt a végzett tevékenységek összege meghaladja az elemszámot.

Bár a minta nagyobb, mint a magyarországi esetben, még mindig kicsi ahhoz, hogy oksági kapcsolatok feltárását megkíséreljük, különösen, mert több változó esetében is jellemző, hogy egy-egy csoport jelenléte a meghatározó: pl. a mintában túlsúlyban vannak a középfokú végzettséggel rendelkező, néhány (legfeljebb tíz) éves tapasztalattal rendelkező kereskedők. Mindezek miatt, hasonlóan a magyar elemzéshez, az eredmények fokozott óvatossággal kezelendők.

A mintába került szerbiai közvetítőkre egyáltalán nem jellemző a tevékenységek diverzifikálása, és a főtevékenység is sokkal gyakoribbnak bizonyult, mint a magyarországi közvetítőknél (a szerbiai minta $\frac{2}{3}$ -ára volt jellemző, szemben a magyarországi minta 50%-ával). A helyi termékekkel összefüggő leggyakoribb szolgáltatásokat a 18. ábra szemlélteti.

18. ábra. Leggyakoribb helyi termékekkel összefüggő szolgáltatások.

ARCCHAD

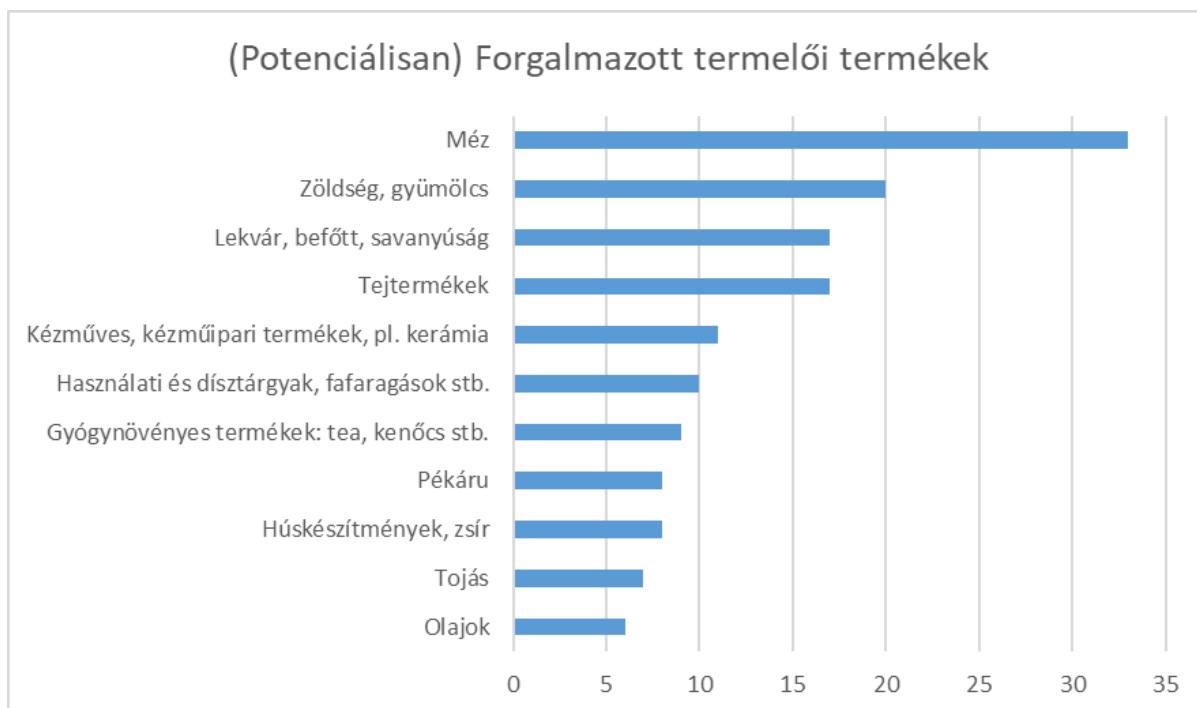


Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=23.

Tekintettel arra, hogy a mintába elsősorban kereskedők kerültek, nem meglepő a helyi termék polcok dominanciája a helyi termékekkel összefüggő szolgáltatások között. Annak ellenére, hogy kevés a szolgáltató, rendezvényszervező pedig egyáltalán nincs a mintában, meglepően magas a rendezvényszervezés (kóstoló, tematikus nap, fesztivál szervezés) gyakorisága. 16 fő tervezte további szolgáltatás bevezetését. Aki bizonytalan, vagy kifejezetten elutasító volt további szolgáltatások bevezetésével kapcsolatban, az (hasonlóan a magyarországi mintához) a kapacitáshiányt jelölte meg vezető indokként (3 jelölés), de megjelent még indokként az elrettentő szabályozási környezet is (2 jelölés), illetve az érdeklődés és az ismeretek hiánya (1-1 jelölés). A 19. ábra a termelői termékek forgalmazási hajlandóságát mutatja a kérdezett közvetítők körében.

19. ábra. A termelői termékek forgalmazási hajlandósága.

ARCCHAD



Megjegyzés: Az ábra a válaszok összegét mutatja (0: nem forgalmaz és nem is érdekli; 1: nem forgalmaz, de szeretné, 2: alkalmanként értékesít, 3: rendszeresen értékesít.) A szemléltetés ezen módját az indokolta, hogy a válaszadók nem tettek különbséget a 0 válasz (nem forgalmaz és nem érdekli) és a válaszadás hiánya között, vagyis a legtöbb válasz kettes vagy hármas értéket vett fel. N=23.

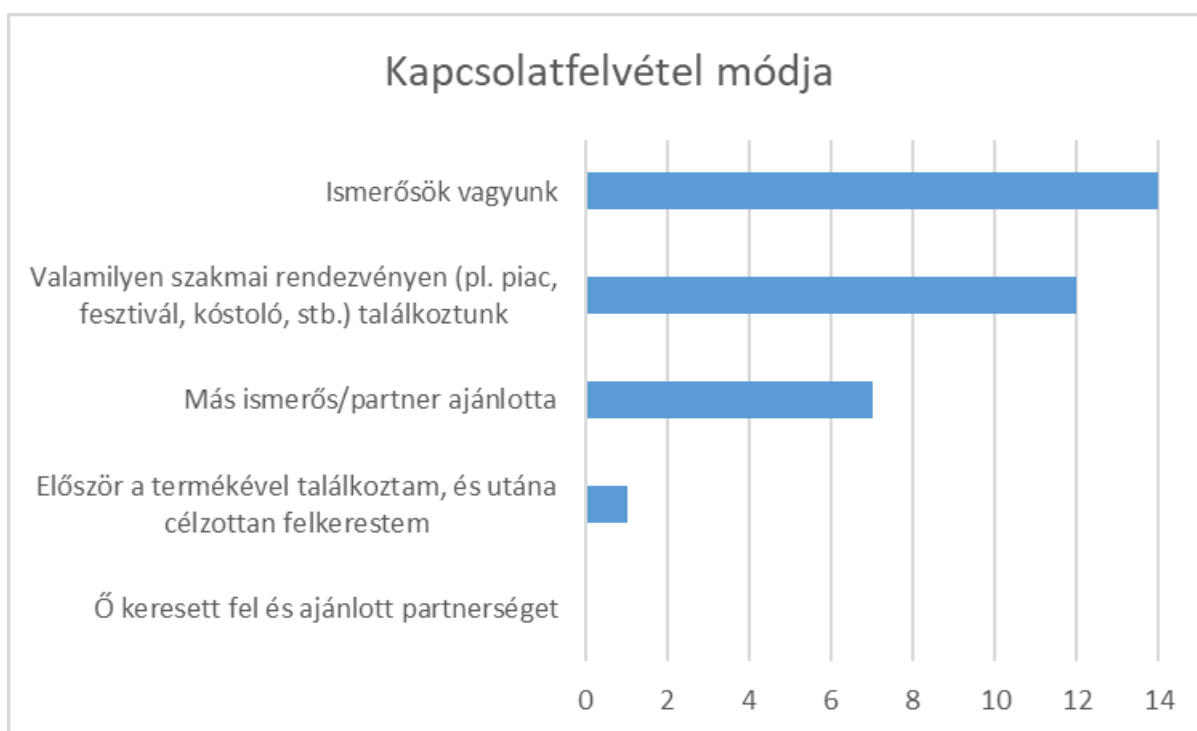
Mivel a válaszadók ritkábban egyes, de túlnyomó többségben kettes vagy hármas értéket, vagyis alkalmankénti vagy rendszeres értékelést jelöltek meg, ezért a 19. ábra rendhagyó módon a válaszok összegét mutatja be. Ez azt jelenti, hogy a magas érték azt jelzi, hogy sokan adtak a kérdéses termékkörnek magas pontértékű választ. Alacsonyabb érték esetén két eset lehetséges: vagy néhány közvetítő számára kiemelkedően fontos az adott termékkör, vagy többek számára marginális. (Az átlag bemutatása torz értelmezésnek engedhetett volna teret: például olyan termékek tűnhettek volna nagyon fontosnak, amelyeket egyetlen válaszadó fontosnak értékelt - de az összes többi közvetítő számára nem fontosak.) Ilyen értelemben messze a legnépszerűbb, legtöbb közvetítő által forgalmazásra választott termékkörnek a mézek bizonyultak. A 19. ábra kapcsán végső soron nem a termékek pontértéke számít, hanem a kialakult sorrend, és az, ha egy-egy termék (mint például jelen esetben a méz) jelentősen megelőzte a többit. Érdekes összevetni ilyen szemmel a magyarországi és a szerbiai eredményeket: a termékkörök relatív fontossága szinte teljesen eltér. Annak eldöntése, hogy a markáns különbség annak az eredménye-e, hogy a magyar mintában nagyon erőteljes a Sváb sarok borturizmusának hatása, vagy hogy általános

ARCCHAD

kontextuális, vagyis helyi kulturális különbségekről van-e szó, további vizsgálatokat és a mintaelemszám növelését igényelné.

A forgalmazott helyi termékek eredete tekintetében a trendek hasonlóak a Magyarországon megfigyeltékhez: a legtöbb esetben maga a termelő jelenti a fő beszerzési forrást (19 említés). A piac is viszonylag jelentős szerepet tölt be (8 említés), míg a kereskedőkön keresztüli hozzáférés, illetve a saját előállítás ritkábban fordul elő (3, illetve 2 említés). A 20. ábra azt mutatja be, hogy a közvetítők jellemzően milyen módon kerülnek kapcsolatba a helyi termékek termelőivel.

20. ábra. Kapcsolatfelvétel értékesítendő vagy bemutatandó termelői termékek termelőivel



Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=23.

A szerbiai oldalon a bekerülés során még markánsabban jelentkezik az ismeretség, személyes kapcsolódás fontossága, mint Magyarországon: míg Magyarországon előfordul a próbálkozás, a "hideg" kapcsolatfelvétel (jó terméket előállító ismeretlen termelő megkeresése, vagy idegen közvetítő megkeresése ismeretlenül), addig Szerbiában ez szinte egyáltalán nem jellemző. A 21. ábra bemutatja, hogy a válaszadók szerint mely tényezők hátráltatják a termelők bekerülését egy-egy kereskedő partnerhálózatába.

ARCCHAD

21. ábra. A termelői termékek bekerülését hátráltató tényezők



Megjegyzés: Az ábra az említések számát mutatja. N=23.

A magyarországi eredményekhez képest a szerbiai közvetítők szélesebb körben érzékelték akadályokat: nemcsak gyakrabban, hanem többféle szempontból is jeleztek problémát, ami a helyi ellátási láncok működésének fejlesztési potenciáljára is rámutat. A válaszok néhány fő dimenzió szerint jól csoportosíthatóak. A leggyakrabban említett akadály, hogy „nem lehet mindent beszerezni egy helyen”, ami arra utal, hogy a közvetítők számára fontos lenne a termékbeszerzés centralizálása vagy legalább a termelők közötti jobb koordináció. Ezt kiegészíti a „nincs idő termelői terméket beszerezni” és a „nem lehet bankkártyával fizetni” problémaköre: ezek a kényelmi és logisztikai nehézségek a mindennapi működés hatékonyságát rontják. A második legerősebben jelen lévő akadály-csoport a mennyiség és minőség kiszámíthatatlansága, a nem megfelelő csomagolás és a rövid eltarthatóság. Ezek a tényezők a közvetítők számára kockázatot jelentenek. Az „információhiány” és „a termelők nehéz megközelíthetősége” szintén gyakori említések, ezek a termelők és közvetítők közötti kapcsolat gyengeségére utalnak. Itt nemcsak az információcsere hiánya, hanem a fizikai és digitális hozzáférés korlátai is problémát jelenthetnek. A „megbízhatóság, ellenőrzés hiánya” a bizalom kérdését veti fel. A közvetítők láthatóan nagyra értékelik a garantált minőséget és

ARCCHAD

a kiszámítható partnereket, amit jelenleg sok esetben hiányolnak. A „termékek ára”, a „választék hiánya” vagy a „nem szimpatikus termelői stílus” kevésbé gyakori, de nem elhanyagolható szempontok. Ezek egyéni preferenciákat tükröznek, amelyek végül a forgalmazási döntésekre is hatással lehetnek.

A 22. ábra az átlagos együttműködési hajlandóságot ismerteti különböző együttműködési formák esetében.

22. ábra. A közvetítők körében tapasztalható együttműködési hajlandóság.



Megjegyzés: Az ábra a válaszok átlagát mutatja. Minimum érték: 0, maximum érték: 3. N=23.

A szerbiai közvetítők esetében is magas együttműködési hajlandóságról lehet beszélni. A helyi védjegyben való részvétel, a helyi értékesítő pontok hálózatának kialakítása, valamint a közös marketingtevékenységek iránt mutatkozott különösen nagy nyitottság; ez a három együttműködési forma gyakorlatilag azonos átlagos értéket kapott. Hasonlóan a magyarországi eredményekhez, a legkevésbé népszerűnek a helyi termék automata kihelyezése bizonyult.

A szerbiai közvetítői oldal válaszai azt mutatják, hogy a helyi termékek forgalmazásában komoly érdeklődés és részvételi szándék mutatkozik, ugyanakkor a beszállítói kapcsolatok erősen építenek az informális hálózatokra, a meglévő személyes ismeretségekre. A válaszokból kirajzolódó belépési akadályok (a koordináció hiánya, a kiszámíthatósági

ARCCHAD

problémák és a logisztikai kényelmetlenségek) arra világítanak rá, hogy a helyi élelmiszerláncok hatékonyabb működéséhez strukturált, integrált együttműködési formák kialakítása is szükséges. Mindez a formálódó együttműködési hajlandósággal együtt ígéretes alapot jelenthet a későbbi hálózatosodásra, a helyi élelmiszerrendszer bővítésére. Mindezek a mintázatok arra utalnak, hogy a közvetítői oldal jelenleg inkább az informális kapcsolatokra és az egyéni kockázatkezelésre épül, miközben az intézményesült, koordinált együttműködések hiánya korlátozza a kínálat kiegyenlítését, a mennyiségi és minőségi stabilitást, és így közvetve a klíma- és piaci sokkokkal szembeni rendszerszintű alkalmazkodóképességet is.

A szerbiai esettanulmány fő tanulsága, hogy a helyi élelmiszerrendszerben a természeti adottságokhoz és a klímaváltozás hatásaihoz való alkalmazkodás elsősorban egyéni, termelési és technológiai döntések szintjén jelenik meg, miközben a piaci és szervezeti alkalmazkodás mozgástere jóval szűkebb. A terroirhoz és a helyi értékekhez való kötődés a fogyasztók kapcsán itt is kimutatható, ugyanakkor kevésbé kapcsolódik össze intézményesült, közös piaci vagy élményalapú megjelenési formákkal. A termelői oldalon az adaptáció fő iránya a termelési szerkezet szűkítése, a klímátűrőbb ágazatok és technológiák felé való elmozdulás, valamint az inputoldali hatékonyságnövelés, míg a funkcionális diverzifikáció és az együttműködés inkább kiegészítő, nem pedig meghatározó stratégiaként jelenik meg. A közvetítői és értékesítési adatok ezt a képet erősítik: a rendszer működése nagyrészt felvásárlói és személyes kapcsolatokon alapul, a kollektív értékesítési formák és a szervezett rövid ellátási láncok szerepe marginális. A három adatforrás együtt arra utal, hogy a vajdasági helyi élelmiszerrendszer alkalmazkodóképességét jelenleg nem annyira a kereslet hiánya, hanem sokkal inkább az intézményesült együttműködések, a koordináció és a hozzáadott értéket helyben tartó piaci struktúrák korlátozott jelenléte határozza meg. A klímaadaptáció és a gazdasági stabilitás így elsősorban egyéni túlélési és racionalizálási stratégiákon keresztül valósul meg, nem pedig hálózatos, kollektív tanulási és piacépítési folyamatok formájában.

ARCCHAD

5. Következtetések

Ebben a fejezetben a célunk a korábban ismertetett eredmények szintézise és értelmezése a klímaadaptáció és a piacra jutás rendszerszintű összefüggései szempontjából. A magyar és a szerb esettanulmány tanulságait a helyi élelmiszerrendszer mint társadalmi, gazdasági és ökológiai kapcsolatrendszer felől értelmezzük, és azokra a strukturális feltételekre, erőforrásokra és szűk keresztmetszetekre fókuszálunk, amelyek a termelők klímaadaptációs és piaci alkalmazkodóképességét meghatározzák. A fejezet ilyen értelemben értelmezési keretet ad későbbi stratégiai és intézményi beavatkozások megalapozásához.

5.1. A helyi élelmiszerrendszer adaptációs és piaci funkciói Baja térségében

A baja térségi esettanulmány alapján a helyi élelmiszerrendszer klímaadaptációs és piaci működésével kapcsolatban az alábbi, egymással összefüggő fő megállapítások fogalmazhatók meg:

1. Nincs egységes, minden gazdaságra alkalmazható adaptációs és piacra jutási modell; a működő megoldások különböző termelési, piaci és szervezeti konfigurációkban jelennek meg.
2. A fogyasztók helyi kötődése és az élményalapú kapcsolódás jelentős társadalmi erőforrás, amely jelenleg csak részben fordítódik le szervezett, stabil piaci kapcsolatrendszerre.
3. A funkcionális diverzifikáció (a tevékenységek diverzifikálása) ígéretes irány az adaptáció és a piaci rugalmasság erősítésére.
4. Az együttműködés és a koordináció nem pusztán egyéni jó gyakorlat, hanem az adaptáció rendszerszintűvé válásának strukturális feltétele.
5. A helyi élelmiszerrendszer nem csupán értékesítési csatorna, hanem kockázatmegosztási és tanulási infrastruktúra is lehet egyben.

A továbbiakban e megállapításokat részletesen értelmezzük az empirikus eredmények alapján.

Sem a klímaadaptáció, sem a piacra jutás tekintetében nem beszélhetünk egységes, minden gazdaságra alkalmazható megoldási modellről. A kvantitatív és kvalitatív eredmények egyaránt arra utalnak, hogy a termelők eltérő termelési szerkezete, erőforrás-ellátottsága, földrajzi elhelyezkedése, valamint piaci és kapcsolati beágyazottsága különböző alkalmazkodási pályákat eredményez, amelyek nem rendezhetők egyetlen „optimális” stratégiába.

ARCCHAD

A termelési oldalon ez a sokféleség a művelési ágak, a termékszerkezet, a feldolgozás mértéke és az alkalmazott technológiák különbözőségeiben jelenik meg, míg a piaci oldalon az értékesítési csatornák eltérő kombinációiban és súlyaiban. Egyes gazdaságok a közvetlen, személyes kapcsolatokra építő értékesítési formákon keresztül növelik alkalmazkodóképességüket, mások a feldolgozás, a termékkör vagy a szolgáltatások bővítése, illetve több piaci csatorna egyidejű használata révén igyekeznek mérsékelni a klíma- és piaci kockázatokat. A szervezeti és kapcsolati dimenzióban szintén eltérő mintázatok rajzolódnak ki: míg egyes termelők stabil együttműködésekre és hálózatokra támaszkodva tudják diverzifikálni piacaikat és tanulási lehetőségeiket, addig mások elsősorban egyéni stratégiákra és informális kapcsolatokra építenek. Mindez azt is jelenti, hogy a térségi fejlesztési és szakpolitikai beavatkozások nem építhetnek egységes sablonokra, hanem csak a különböző adaptációs pályák és szerveződési formák együttesére.

A fogyasztói oldalon erősen jelen van a helyi termékekhez, a termelőkhöz és a térséghez kötődő érzelmi és értékalapú viszony, valamint az élményszerű, személyes találkozások iránti igény. Ez a kötődés és élménykereslet **fontos társadalmi erőforrást jelent** a helyi élelmiszerrendszer számára, ugyanakkor **jelenleg csak részben fordítódik le tartós, intézményesült piaci kapcsolatrendszerre.**

A kvalitatív interjúk és a fogyasztói attitűdvizsgálatok egyaránt azt mutatják, hogy a fogyasztók jelentős része nyitott a termelőkkel való közvetlen kapcsolatra, a helyi termékekhez kapcsolódó eseményeken való részvételre, valamint az élményszerű, személyes találkozásokra. Az élménydimenzió: a termelés helyének megismerése, a termelőkkel való személyes kapcsolat, a helyi ízekhez és hagyományokhoz kapcsolódó történet hozzájárul a termékek megkülönböztetéséhez és a fogyasztói lojalitás kialakulásához. Ugyanakkor a kapcsolódások sok esetben alkalmiak, eseményekhez vagy egyéni kapcsolatokhoz kötődnek, és nem mindenhol épülnek be olyan szervezett értékesítési és együttműködési formákba, amelyek hosszabb távon is stabil keresletet és kiszámítható piacot biztosítanak a termelők számára. Ez arra utal, hogy a társadalmi beágyazottság és az élményalapú kapcsolódás önmagában nem elegendő a piaci és adaptációs rugalmasság biztosításához: ahhoz, hogy ez az erőforrás valóban hozzájáruljon a klíma- és piaci kockázatok mérsékléséhez, szükség van olyan szervezeti és koordinációs megoldásokra, amelyek az egyéni fogyasztói kötődéseket kollektív, stabil és előre tervezhető piaci kapcsolatrendszerre képesek összekapcsolni.

A funkcionális diverzifikáció, vagyis a termelés feldolgozással és további szolgáltatásokkal (pl. agroturisztikai kínálattal) történő kombinálása az alkalmazkodás és a piaci rugalmasság egyik legfontosabb gyakorlati dimenziójaként rajzolódik ki. Az interjúk, valamint a kis mintaméret ellenére a kérdőíves eredmények is arra utalnak, hogy azok a gazdaságok, amelyek több tevékenységet kapcsolnak össze, nagyobb mozgástérrel

ARCCHAD

rendelkeznek az időjárási szélsőségek, a szezonális ingadozások és a piaci bizonytalanságok kezelésében.

A feldolgozás, a tárolás és az időben rugalmas értékesítés lehetővé teszi a termékek piacra vitelének eltolását és a veszteségek mérséklését. A több lábbon állás ebben az értelemben nem csupán bevételi diverzifikációt, hanem adaptációs kapacitást is jelent: növeli a gazdaságok reakcióképességét és döntési szabadságát változó klimatikus és piaci feltételek mellett. A funkcionális diverzifikáció ugyanakkor a helyi élelmiszerrendszer kapcsolati és szervezeti kereteibe ágyazva tudja kifejteni hatását igazán, vagyis akkor, ha piaci kapcsolatokkal, tanulási folyamatokkal és együttműködésekkel is összekapcsolódik. Ebben az értelemben a funkcionális diverzifikáció nem pusztán egyéni gazdasági stratégia, hanem a helyi élelmiszerrendszer adaptív működésének egyik kulcseleme.

Az adaptáció rendszerszintűvé válása az együttműködések és a koordináció meglétét feltételezi; ezek hiányában a klíma- és piaci kockázatokra adott válaszok döntően egyéni szinten maradnak. A klíma- és piaci kockázatokra adott válaszok jelentős része jelenleg egyéni szinten szerveződik (pl. technológiai beruházások, termékszerkezet-váltás, egyéni piaci csatornaválasztás), ugyanakkor az interjúk és a fókuszcsoportos tapasztalatok egyaránt arra utalnak, hogy ezek a megoldások csak akkor válnak tartósan működőképpé és skálázhatóvá, ha kapcsolatrendszerekbe, közös tanulási folyamatokba és összehangolt piacszervezésbe ágyazódnak.

A térségben az együttműködések jellemzően személyes ismeretségekre, eseti projektekre és informális megállapodásokra épülnek. Nincs olyan stabil szervezeti háttér, amely folyamatosan összekötné a termelőket a fogyasztókkal, a vendéglátással vagy a támogató intézményekkel, és amely a piaci információk, a tapasztalatok és az alkalmazkodási megoldások rendszeres megosztását biztosítaná. Ennek következtében a klíma- és piaci kockázatokra adott válaszok többnyire egyéni szinten maradnak, és ritkán szerveződnek össze közös tanulássá, összehangolt piacra lépéssé vagy kollektív kockázatkezeléssé. Az eredmények arra utalnak, hogy a szereplők részéről alapvetően megvan a nyitottság az együttműködésre, ugyanakkor a tartós, működő kapcsolatrendszerek kialakulása azon múlik, hogy rendelkezésre állnak-e olyan koordináló és közvetítő funkciók, amelyek az egyedi kezdeményezéseket képesek összekapcsolni, fenntartani és közös működéssé szervezni.

A tapasztalatok alapján **a helyi élelmiszerrendszer olyan működési keretként értelmezhető, ahol a szereplők közötti interakciók lehetőséget teremtenek a kockázatok megosztására és az alkalmazkodással kapcsolatos tapasztalatok cseréjére.** A közvetlen termelő–fogyasztó kapcsolatok, a rövid ellátási láncok és a helyi piaci jelenlét értékesítési funkciójuk mellett információáramlási és visszacsatolási csatornaként is működnek, ahol a

ARCCHAD

termelők gyorsabban érzékelhetik a keresleti változásokat, az időjárási kockázatok hatásait és más szereplők alkalmazkodási megoldásait.

Az interjúk és a fókuszcsoportos beszélgetések azt mutatják, hogy a tapasztalatcsere, a jó gyakorlatok megismerése és az egymástól való tanulás jellemzően ezekhez a kapcsolódási pontokhoz kötődik, ugyanakkor többnyire informális formában és eseti módon zajlik. A helyi élelmiszerrendszer így magában hordozza egy tanulási infrastruktúra kialakulásának lehetőségét, amely a klímaváltozásból és a piaci bizonytalanságokból fakadó kockázatok kezelését kollektív folyamattá teheti, de ennek intézményesülése és szervezett működése egyelőre korlátozott. Mindez arra utal, hogy a REL adaptív kapacitása nem kizárólag az egyes szereplők technológiai vagy piaci döntésein múlik, hanem azon is, hogy a kapcsolatok mennyire tudnak tartós kockázatmegosztási és tanulási mechanizmusokká szerveződni. Ebben az értelemben a helyi élelmiszerrendszer fejlesztése új értékesítési csatornák kialakítása mellett olyan szervezeti és koordinációs feltételek megteremtését is igényli, amelyek a tapasztalatcserét, a közös problémamegoldást és a kollektív alkalmazkodást hosszabb távon is fenntarthatóvá teszik.

5.2. A helyi élelmiszerrendszer mint identitáshordozó, de gazdaságilag korlátozott működési keret a Vajdaság északi részén

Az előzőekben láthattuk, hogy a bajai térségben a helyi élelmiszerrendszer klímaadaptációs és piaci potenciálja alapvetően adott, bár működése töredezett. Az egyéni alkalmazkodási megoldások, a fogyasztói nyitottság és a diverzifikációs törekvések határozottan jelen vannak, de csak részben állnak össze szervezett, koordinált rendszerré. A Vajdaság helyi élelmiszerrendszere sok szempontból eltérő szerkezettel írható le. Fő megállapításaink a következők:

1. A szabályozási korlátok az adaptáció strukturális feltételei
2. A fogyasztók erős helyi kötődésűek, amelyben meghatározó az identitás és a kultúra dimenziója
3. A koordináló szereplők és a piacépítő együttműködési formák jelenléte erősen korlátozott
4. A REL elsősorban kulturális–élménybeli tér, nem adaptív gazdasági infrastruktúra

Az észak-vajdasági térségben a klímaadaptáció és a piacra jutás strukturális feltételeit alapvetően a jogi–szabályozási környezet határozza meg. A feldolgozott termékek értékesítésére, a vállalkozások és a vendéglátás felé történő beszállításra, valamint a kollektív értékesítési formák működtetésére vonatkozó előírások szűken kijelölik azt a teret, amelyben a termelők piaci alkalmazkodási stratégiákat alakíthatnak ki. Ennek következtében számos olyan értékesítési és diverzifikációs irány, amely a magyar esettanulmányban reális adaptációs

ARCCHAD

pályaként jelenik meg a vajdasági kontextusban jogilag korlátozott vagy csak jelentős adminisztratív és pénzügyi terhek mellett lenne megvalósítható.

Ez a helyzet az alkalmazkodás súlypontját szükségszerűen eltolja az értékesítési oldalról a termelési, illetve inputoldali megoldások felé. Mivel a piacra jutás jogilag beszűkített, a termelők mozgástere elsősorban a termelési technológiák, a fajtaválasztás, a vízgazdálkodás és más agronómiai beavatkozások szintjén marad. Az adaptáció így kevésbé piaci és szervezeti, inkább technológiai és termelési kérdésként jelenik meg, ami hosszabb távon korlátozza a gazdaságok jövedelmi és szerkezeti rugalmasságát, valamint a helyi élelmiszerrendszer gazdasági alapú alkalmazkodóképességét.

A fogyasztók helyi kötődését, így várhatóan a helyi termékekhez való viszonyát erősen meghatározza az identitás és a kulturális kötődés. A kvalitatív eredmények azt mutatják, hogy a „helyi” nem elsősorban ökológiai vagy területi-értelemben jelenik meg, hanem a közösségi hovatartozás, a regionális és etnikai identitás, valamint a hagyományos ízekhez és termelési módokhoz kapcsolódó kulturális jelentések révén. A helyi termékek fogyasztása így sok esetben a térséghez, a „mi vidékünkhez” való tartozás kifejezésének egyik formája lehet.

Ez a kötődés a vásárlási döntésekben, a termelőkkel való személyes kapcsolatok értékelésében, valamint a helyi rendezvényekhez és piacokhoz kapcsolódó részvételi hajlandóságban is megjelenik. A fogyasztói nyitottság tehát nem csupán minőségi vagy frissességi szempontokra épül, hanem erősen kulturális és identitásalapú motivációkra is. Ugyanakkor ez az identitásalapú kötődés elsősorban a jelentések, élmények és szimbolikus tartalmak szintjén erős, és csak korlátozottan fordítódik le olyan szervezett, tartós piaci kapcsolatokra, amelyek a helyi élelmiszerrendszer gazdasági működését is stabilizálnák. Ez azt jelzi, hogy a helyi termékek iránti kereslet mozgósítható, de önmagában nem garantál stabil piacot.

A tartós, piacépítésre alkalmas együttműködések és az ezekhez kapcsolódó koordináció alig van jelen. Ennek különös jelentőséget ad, hogy a jogi-szabályozási környezet eleve szűkíti azokat a piaci irányokat, amelyek köré magasabb hozzáadott értékű, stabil és hosszabb távon tervezhető együttműködések szerveződhetnének. A termelők közötti együttműködés elsősorban informális, eseti és identitásalapú marad, és nem áll össze olyan koordinált működéssé, amely az egyéni alkalmazkodási erőfeszítéseket közös piaci stratégiákba és hosszabb távú gazdasági pályákba rendezné. Stratégiai szempontból ez arra utal, az együttműködés fejlesztése önmagában nem elegendő: annak gazdasági és adaptációs hatása csak akkor tud érdemben kibontakozni, ha a feldolgozás és a szervezett beszállítás jogi feltételei is lehetővé teszik, hogy a kapcsolatok ne csupán kulturális és élményalapúak, hanem piacszervező jellegűek is legyenek.

ARCCHAD

A vajdasági térségben a **helyi élelmiszerrendszer jelenleg elsősorban kulturális és élményalapú találkozási térként működik, és csak részben tölt be adaptív gazdasági infrastruktúra-szerepet**. A piacok, rendezvények és termelő–fogyasztó kapcsolatok fontos identitás- és közösségi funkciókat látnak el: a „helyi” fogyasztása a térséghez és a hagyományokhoz való tartozás kifejezésének egyik formája, és erősen kapcsolódik személyes jelenlét, élményekhez és szimbolikus jelentésekhez. Ezek a formák ugyanakkor (még ha rendszeres és működő értékesítési alkalmakat is biztosítanak) csak korlátozottan kapcsolódnak olyan szervezett piaci és együttműködési struktúrákhoz, amelyek a klímaváltozásból fakadó kockázatok kezelését, az értéknövelést és a hosszabb távú gazdasági alkalmazkodást is támogatnák. Mindez arra utal, hogy a REL jelenlegi működése stabil értékesítési felületet adhat, de önmagában kevésbé képes betölteni a kockázatmegosztás, a közös tanulás és a gazdasági alkalmazkodás infrastruktúrájának szerepét. A klímaadaptáció szempontjából ezért nem a meglévő piacok kulturális és közösségi funkciójának erősítése a fő kérdés, hanem az, hogy ezek a működő kapcsolódási terek hogyan egészíthetők ki olyan szervezeti és piaci megoldásokkal, amelyek az alkalmazkodást gazdasági értelemben is megtámasztják.

5.3. A helyi élelmiszerrendszer mint a klímaadaptáció eszköze

A magyar és a szerb esettanulmány együttes értelmezése rámutat arra, hogy a helyi élelmiszerrendszer klímaadaptációs potenciálja nem elsősorban a termelők motivációján vagy a fogyasztók nyitottságán múlik, hanem azon az intézményi, szervezeti és szabályozási környezeten, amelyben ezek a szereplők működnek. Mindkét térségben kimutatható az alkalmazkodás iránti törekvés, a helyi termékek iránti érdeklődés és az együttműködésre való nyitottság, ugyanakkor a REL adaptív működése csak ott tud rendszerszintűvé válni, ahol a jogi feltételek, a piaci infrastruktúra és a közvetítő szervezetek ezt lehetővé teszik. A szűk keresztmetszet tehát nem az attitűdök, hanem az intézményi és szervezeti kapacitások szintjén jelenik meg.

A terroir mindkét térségben komplex, hibrid erőforrásként értelmezhető, amely egyszerre hordoz térbeli-ökológiai sajátosságokat és kulturális–identitásbeli jelentéseket. Ugyanakkor a két dimenzió eltérő súllyal és eltérő módon fordítható le gazdasági és adaptációs működéssé. Míg a magyar esettanulmányban a helyhez kötöttség inkább a termelési adottságokhoz, a rövid ellátási láncokhoz és a piaci differenciáláshoz kapcsolódik, addig a vajdasági térségben a terroir elsősorban szimbolikus és kulturális jelentéshordozóként jelenik meg, amely csak korlátozottan épül be intézményesült piaci struktúrákba. A terroir adaptációs erőforrássá válása így mindkét esetben szervezeti és intézményi közvetítést igényel.

Mindkét esettanulmány egyértelműen jelzi, hogy a koordináció a helyi élelmiszerrendszer adaptív működésének kulcsfeltétele. A termelők, fogyasztók és közvetítő szereplők közötti

ARCCHAD

kapcsolatok csak akkor képesek kockázatmegosztást, közös tanulást és skálázható megoldásokat eredményezni, ha léteznek olyan szervezeti formák és közvetítő funkciók, amelyek az egyéni kezdeményezéseket hálózattá, a tapasztalatokat közös tudássá, a piaci jelenlétet pedig összehangolt működéssé képesek szervezni. A koordináció hiánya Magyarországon részleges, a vajdasági térségben pedig szinte teljes, ami mindkét esetben korlátozza az adaptáció rendszerszintű kibontakozását.

A két térség összevetése egyben rávilágít az egységes sablonmegoldására építő REL-fejlesztési megközelítések korlátaira is. Az olyan gyakran hivatkozott eszközök és szervezeti formák, mint a bevásárlóközösségek, a vendéglátói beszállítás vagy a feldolgozásra épülő értéknövelés, eltérő intézményi és szabályozási környezetben radikálisan másképp működnek, illetve működőképességük is alapvetően eltérhet. A helyi élelmiszerrendszer klímaadaptációs szerepének erősítése ezért nem univerzális modellek átvételét, hanem a térségspecifikus intézményi, jogi és szervezeti feltételekhez illeszkedő megoldások kialakítását igényli.

5.4. Limitációk és továbblépési irányok

A tanulmány eredményeinek értelmezését több módszertani és empirikus korlát is befolyásolja. A kvantitatív elemzések viszonylag kis mintára épülnek, ami korlátozza az egyes összefüggések statisztikai erejét, különösen a gazdasági szerkezet, a diverzifikáció és az adaptációs kapacitás közötti kapcsolatok esetében. A kvalitatív interjúk és fókuszcsoportok mélyebb kontextuális megértést tettek lehetővé, ugyanakkor ezek az eredmények nem reprezentatív leírásként, hanem működési logikák, mintázatok és intézményi feszültségek feltárásaként értelmezhetők.

A vizsgálat keresztmetszeti jellege miatt az alkalmazkodási stratégiák időbeli alakulása és hosszabb távú stabilitása csak korlátozottan követhető. Ugyanakkor a magyar és a vajdasági esettanulmány közötti markáns intézményi különbségek lehetővé tették, hogy a klímaadaptáció és a piacra jutás szervezeti és szabályozási feltételeire vonatkozó általánosabb, strukturális tanulságok is megfogalmazhatók legyenek.

A fenti eredmények arra utalnak, hogy a klímaadaptáció és a piaci rugalmasság erősítése nem kizárólag technológiai vagy egyéni gazdasági kérdés, hanem szervezeti és intézményi kapacitásokat igénylő folyamat. Ennek megfelelően a továbblépés egyik ígéretes iránya olyan kísérleti jellegű, helyi szinten szervezett együttműködési formák tudatos kipróbálása és fejlesztése, amelyek különböző REL-konfigurációkban tesztelik a koordinációt, a kockázatmegosztást és a tanulás működését. Ilyen kísérleti terepet jelenthetnek például a

ARCCHAD

termelő–vendéglátó kapcsolatok szervezett kialakítására irányuló programok, a fogyasztói oldalt strukturáló bevásárlóközösségi modellek, illetve a gazdaságok funkcionális diverzifikációját és társadalmi beágyazottságát erősítő, többfunkciós (pl. szociális) gazdasági formák. Ezek nem egységes mintaként, hanem eltérő intézményi és térségi feltételekhez illeszkedő, tanulásorientált kísérletekként értelmezhetők, amelyek visszajelzést adhatnak a szabályozási és szervezeti környezet fejlesztéséhez is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Csurgó Bernadettnek, Orbán Évának és Szabadkai Andreának a kutatási terv összeállításában és a magyar adatgyűjtésben történő közreműködésükért. Köszönet illeti Kulcsár Saroltát, Lengyel Zsófiát és Gere Kovács Gergőt a szerbiai adatgyűjtésért. Hálával tartozunk kérdéseinkre válaszoló fogyasztóknak, REL-közvetítőknak, és mindenekelőtt a termelőknek.

ARCCHAD

6. Irodalomjegyzék

2012. évi CCXIX. törvény a hegyközségekről

2020/C 186/05. Az (EU) 2019/33 felhatalmazáson alapuló bizottsági rendelet 17. cikkének (2) és (3) bekezdésében említett, egy borágazati elnevezéshez tartozó termékleírás standard módosításának jóváhagyásáról szóló értesítés közzététele. ÉRTESÍTÉS STANDARD MÓDOSÍTÁS JÓVÁHAGYÁSÁRÓL. „Hajós-Baja”. Hivatkozási szám PDO-HU-A1388-AM02

Aguiar, L. D. C., DelGrossi, M. E., & Thomé, K. M. (2018). Short food supply chain: characteristics of a family farm. *Ciência Rural*, 48(5), e20170775.

Agnete Alsos, G., Ljunggren, E., & Toril Pettersen, L. (2003). Farm- based entrepreneurs: what triggers the start- up of new business activities?. *Journal of small business and enterprise development*, 10(4), 435-443.

Ahmed, N., Bunting, S. W., Rahman, S., & Garforth, C. J. (2014). Community- based climate change adaptation strategies for integrated prawn–fish–rice farming in Bangladesh to promote social–ecological resilience. *Reviews in Aquaculture*, 6(1), 20-35.

Altieri, M. A., Nicholls, C. I., Henao, A., & Lana, M. A. (2015). Agroecology and the design of climate change-resilient farming systems. *Agronomy for sustainable development*, 35(3), 869-890.

Aurier, P., Fort, F., & Sirieix, L. (2005). Exploring terroir product meanings for the consumer. *Anthropology of food*, (4).

Baja Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2021-2027. https://bajaionkormanyzat.hu/images/2024/01/18/29_KT_HATAROZAT_mell01_fenntarthato_varosfejlesztesi.strategia.2021-2027.MASODIK.VALTOZAT_compressed.pdf Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

Baja helyi termék koncepció (2023). https://bajatelepulesmarketing.hu/pdf/Helyi%20termek%20konceptio_Baja.pdf Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

Baltás, A. (2024). Szaktanácsadás szerepe és hatása a helyi szőlőtermesztésben az Akasztói Hegyközségen keresztül (Doctoral dissertation, Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem).

Báti, A. (2024). Traditional food as cultural heritage in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica*, 68(2), 481-498.

ARCCHAD

Benedek, Z. (2023). On the transformative potential of Hungarian local food-buying clubs. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7, 1124877. Bład, M. (2010). Pluriactivity of farming families—old phenomenon in new times. *Rural Areas and Development*, 7.

Benedek, Z., & Balázs, B. (2014). A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai. *Külgazdaság*, 58(5-6), 100-120.

Benedek, Z., Baráth, L., Fertő, I., Merino- Gaibor, E., Molnár, A., Orbán, É., & Nemes, G. (2022). Survival strategies of producers involved in short food supply chains following the outbreak of COVID- 19 pandemic: A Hungarian case- study. *Sociologia Ruralis*, 62(1), 68.

Benedek, Z., Fertő, I., & Szente, V. (2020). The multiplier effects of food relocation: A systematic review. *Sustainability*, 12(9), 3524.

Bérard, L. (2016). Terroir and the sense of place. In *Research handbook on intellectual property and geographical indications* (pp. 72-92). Edward Elgar Publishing.

Birkás, M., & Dekemati, I. (2023). Agricultural soil degradation in Hungary. In *Impact of Agriculture on Soil Degradation II: A European Perspective* (pp. 139-157). Cham: Springer International Publishing.

Blešić, I., Tepavčević, J., Lukić, T., Bubalo, Ž. M., & Todorović, M. (2025). Green restaurants: A strategy for promoting eco-gastronomy tourism in cities of Vojvodina (Serbia). *Turizam*, 29(2), 54-63.

Brown, G., & Raymond, C. (2007). The relationship between place attachment and landscape values: Toward mapping place attachment. *Applied geography*, 27(2), 89-111.

Brune, S., Knollenberg, W., Barbieri, C., & Stevenson, K. (2023). Towards a unified definition of local food. *Journal of Rural Studies*, 103, 103135.

Bulla, B., & Steelman, T. (2016). Farming through change: Using photovoice to explore climate change on small family farms. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 40(10), 1106-1132.

Byrne, D. (2022). A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Quality & quantity*, 56(3), 1391-1412.

Caloiero, T., Veltri, S., Caloiero, P., & Frustaci, F. (2018). Drought analysis in Europe and in the Mediterranean basin using the standardized precipitation index. *Water*, 10(8), 1043.

Campbell, D., & Lester, S. (2023). Building resilience in Jamaica's farming communities: insights from a climate-smart intervention. *Case Studies in the Environment*, 7(1), 1233811.

ARCCHAD

Campos, A. D. S. N., Satolo, E. G., Mac-Lean, P. A. B., & Júnior, S. S. B. (2021). Economic sustainability analysis of the specialty coffee farmers in Garça/SP. *Coffee Science*-ISSN 1984-3909, 16, e161993-e161993.

Čavić, D., Radojković, M., & Vujanović, M. (2020). Innovative food products as a basis for the development of rural tourism in Vojvodina. *Економика пољопривреде*, 67(4), 1283-1295.

Chao, K. (2024). Family farming in climate change: Strategies for resilient and sustainable food systems. *Heliyon*, 10(7).

Chavas, J. P., & Di Falco, S. (2012). On the role of risk versus economies of scope in farm diversification with an application to Ethiopian farms. *Journal of agricultural economics*, 63(1), 25-55.

Chiffolleau, Y., Millet-Amrani, S., Rossi, A., Rivera-Ferre, M. G., & Merino, P. L. (2019). The participatory construction of new economic models in short food supply chains. *Journal of Rural Studies*, 68, 182-190.

Culas, R. J., & Mahendrarajah, M. (2005). Causes of diversification in agriculture over time: Evidence from Norwegian farming sector.

Czekaj, M., Adamsone-Fiskovica, A., Tyran, E., & Kilis, E. (2020). Small farms' resilience strategies to face economic, social, and environmental disturbances in selected regions in Poland and Latvia. *Global Food Security*, 26, 100416.

De Roest, K., Ferrari, P., & Knickel, K. (2018). Specialisation and economies of scale or diversification and economies of scope? Assessing different agricultural development pathways. *Journal of rural studies*, 59, 222-231.

de Souza Gabriel, C., & de Souza-Esquerdo, V. F. (2024). Percepção e Adaptação de Agricultores Familiares às Mudanças Climáticas. *Segurança Alimentar e Nutricional*, 31, e024027-e024027.

dos Santos Figueiredo, Y. D., Prim, M. A., & Dandolini, G. A. (2022). Urban regeneration in the light of social innovation: A systematic integrative literature review. *Land Use Policy*, 113, 105873.

DEFRA, 2013. Indicators for a Sustainable Food System. <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20130124175737/http://www.defra.gov.uk/statistics/foodfarm/cross-cutting/foodsystemindicators/> Utolsó hozzáférés: 2026.01.13.

ARCCHAD

Duncan, S., Brekken, C. A., Lurie, S., Fiegenger, R., Sherry, S., & Liang, C. L. (2018). Can regional food networks and entrepreneurial strategies enhance food system resilience?. Choices, 33(2), 1-10.

ELTE TK Kisebbségkutató Intézet: Vajdaság közigazgatási változásai. https://kisebbssegkutato.tk.elte.hu/uploads/files/Ismertetek%2C_magyarazatok%2C_forrasok%281%29.pdf Utolsó hozzáférés: 2026.01.13.

European Commission (2021). IPARD III Programme for the Republic of Serbia 2021–2027.

Farkas, J.Z., Lennert, J., Hoyk, E., Szalai, Á., Kovács, A.D., Vasárus, G., Óvári, Á. (2023). A Duna-Tisza Közi Homokhátság Területfejlesztési Koncepciója és Programja – I. Előkészítő és II. Javaslattevő fázis. KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály. Kecskemét.

FAO (2012). Harmonized World Soil Database (version 1.2). Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

FAO (2021). AQUASTAT Country Profile – Serbia. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

FAO (2022). Serbia: Country Profile and Agricultural Statistics. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome. <https://www.fao.org/faolex/country-profiles/general-profile/en/?iso3=SRB> Utolsó hozzáférés: 2026.01.13.

Gineste, M., & Clara, A. (2014). Méthode de diagnostic des systèmes alimentaires localisés (Méthode DIAG-SYAL).

Guarín, A., Rivera, M., Pinto-Correia, T., Guiomar, N., Šūmane, S., & Moreno-Pérez, O. M. (2020). A new typology of small farms in Europe. Global food security, 26, 100389.

Gyimóthy, S. (2018). The reinvention of terroir in Danish food place promotion. In Nordic Food Transitions (pp. 100-116). Routledge.

Hansson, H., Ferguson, R., Olofsson, C., & Rantamäki-Lahtinen, L. (2013). Farmers' motives for diversifying their farm business—The influence of family. Journal of Rural Studies, 32, 240-250.

Hardesty, S. D., & Leff, P. (2010). Determining marketing costs and returns in alternative marketing channels. Renewable agriculture and food systems, 25(1), 24-34.

Heckelman, A., Chappell, M. J., & Wittman, H. (2022). A polycentric food sovereignty approach to climate resilience in the Philippines. Elementa, 10(1), 00033.

ARCCHAD

Hiederer, R. (2013). Mapping soil properties for Europe—spatial representation of soil database attributes. European Commission Joint Research Centre, Luxembourg.

Hoagland, L., Hodges, L., Helmers, G. A., Brandle, J. R., & Francis, C. A. (2010). Labor availability in an integrated agricultural system. *Journal of sustainable agriculture*, 34(5), 532-548.

Huang, W. J., & Chen, D. J. (2025). The conditions enabling short food supply chains as strategies for rural development: A smallholders' perspective. *Agricultural and Food Economics*, 13(1), 90.

Hunt, A. R., & Matteson, G. (2012). More than counting beans: Adapting USDA data collection practices to track marketing channel diversification. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 2(4), 101-117.

Ilbery, B. W. (1991). Farm diversification as an adjustment strategy on the urban fringe of the West Midlands. *Journal of Rural studies*, 7(3), 207-218.

Intellectual Property Office of the Republic of Serbia (2026). Register of Geographical Indications (online database). <https://www.zis.gov.rs/en/rights/indications-of-geographical-origin/statistics/> Utolsó hozzáférés: 2026.01.13.

IPCC (2021): Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, In press, doi:10.1017/9781009157896.

Jakab, Á., & Dunay, A. (2024). Tudásátadás az agráriumban—a magyar és a lengyel agrártudás és innovációs rendszer szereplői és működése. *Gazdálkodás*, 68(6).

Kamm, C. (2019). Local Food Networks and the Pursuit of Autonomy: Examining Agricultural Risk Management in Jalisco, Mexico. University of Toronto (Canada).

KAP Stratégiai Terv 2023–2027. <https://kormany.hu/application/documents/f2aef026-0d2d-4644-9fc5-972a3a9ee9c7/download> Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

Káposzta, J., & Lőrinc, B. (2025). Területi különbségek erősödése Magyarországon= Increasing territorial disparities in the domestic spatial economic system. *GAZDÁLKODÁS*, 69(5), 411-420.

ARCCHAD

Kerr, R. B., Kangmennaang, J., Dakishoni, L., Nyantakyi-Frimpong, H., Lupafya, E., Shumba, L., ... & Luginaah, I. (2019). Participatory agroecological research on climate change adaptation improves smallholder farmer household food security and dietary diversity in Malawi. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 279, 109-121.

Kim, K., Chavas, J. P., Barham, B., & Foltz, J. (2012). Specialization, diversification, and productivity: a panel data analysis of rice farms in Korea. *Agricultural Economics*, 43(6), 687-700.

Kiryluk-Dryjska, E., & Więckowska, B. (2020). Territorial clusters of farmers' interest in diversification in Poland: Geospatial location and characteristics. *Sustainability*, 12(13), 5276.

Kruger, E., Smith, H., Ngcobo, P., Dlamini, M., & Mathebula, T. (2022). Conservation Agriculture Innovation Systems Build Climate Resilience for Smallholder Farmers in South Africa. In *Conservation Agriculture in Africa: Climate Smart Agricultural Development* (pp. 345-360). GB: CABI.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2021a). Agrárcenzus 2020. A magyar mezőgazdaság számokban. https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2020 Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2021b). Agrárcenzus-eredmények – Mezőgazdasági munkaerő, generációváltás https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ac2020/mezogazdasagi_munkaero_generaciovaltas/index.html Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2024). Agrárium, 2023, végleges adatok. https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2023 Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2025a). Magyar statisztikai évkönyv 2024. Budapest https://www.ksh.hu/evkonyvek/2024/magyar-statisztikai-evkonyv-2024/pdf/statevk2024_6.pdf Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2025b). Területi statisztikai évkönyv 2024. https://www.ksh.hu/evkonyvek/2024/teruleti-statisztikai-evkonyv-2024/pdf/terstat_2024_3_2.pdf Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2025c). A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya régió és településtípus szerint (EU2030 cél) [%]. https://www.ksh.hu/stadat_files/ele/hu/ele0038.html Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2026)a. 19.1.2.26. Öntözés vármegye és régió szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0094.html Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

ARCCHAD

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2026)b. 19.1.2.1. Mezőgazdasági terület művelési ágak, valamint vármegye és régió szerint [ezer hektár].

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0068.html Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

KSH: Központi Statisztikai Hivatal (2026)c. 22.1.2.2. A lakónépesség korcsoport, vármegye és régió szerint, január 1. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0035.html Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

Kujáni, K.O., & Szabadkai, A. (2015). A helyi élelmiszerrendszer fejlesztési lehetőségei a Zala Termálvölgye Egyesület térségében – Hova tovább a helyi termékek és értékek fejlesztése terén? https://uj.zalatermalvolgye.hu/wp-content/uploads/2019/12/helyi_elelmiszerrend_tanulmany_zte_2015.pdf Utolsó hozzáférés: 2026. 01. 13.

Lakatos M., Bihari, Z., Izsák, B., Marton, A., & Szentes, O. (2021). Megfigyelt éghajlati változások Magyarországon. Légkör 66 (3), 5-11.

Laki, I. (2015). Baja és térségének fejlődési lehetőségei. GRADUS, 1(2), 184-189.

Landicho, L., Paelmo, R., Cabahug, R., de Luna, C., Visco, R., & Tolentino, L. (2016). Climate change adaptation strategies of smallholder agroforestry farmers in the Philippines. Journal of Environmental Science and Management, 19(1).

Larsson, Y. (2016). Climate Resilient Food Systems: An agroecological approach to Climate Resilient Pathways.

Lennert, J., Koós, B., & Vasárus, G. (2024). A magyarországi klímasérülékenység területi különbségei= Spatial differences in the climate vulnerability in Hungary. Tér és Társadalom, 38(2), 103-129.

Lutz, J., Smetschka, B., & Grima, N. (2017). Farmer cooperation as a means for creating local food systems—potentials and challenges. Sustainability, 9(6), 925.

Marrero, A., López-Cepero, A., Borges-Méndez, R., & Mattei, J. (2022). Narrating agricultural resilience after Hurricane María: how smallholder farmers in Puerto Rico leverage self-sufficiency and collaborative agency in a climate-vulnerable food system. Agriculture and Human Values, 39(2), 555-571.

Mastronardi, L., Cavallo, A., & Romagnoli, L. (2020). Diversified farms facing the COVID-19 pandemic: First signals from Italian case studies. Sustainability, 12(14), 5709.

McNally, S. (2001). Farm diversification in England and Wales—what can we learn from the farm business survey?. Journal of rural studies, 17(2), 247-257.

ARCCHAD

McNamara, K. T., & Weiss, C. (2005). Farm household income and on-and off-farm diversification. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 37(1), 37-48.

Mengoni, M., Belletti, G., & Marescotti, A. (2025). Assessing the economic, social and environmental impact of collaborative short food supply chains: a producers' perspective. *Agricultural and Food Economics*, 13(1), 1-27.

Meraner, M., Heijman, W., Kuhlman, T., & Finger, R. (2015). Determinants of farm diversification in the Netherlands. *Land use policy*, 42, 767-780.

Michel-Villarreal, R., Vilalta-Perdomo, E., Hingley, M., & Canavari, M. (2025). Rethinking alternative food networks: unpacking key attributes and overlapping concepts. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 49(3), 415-442.

Mihálka, V., Hoyk, E., Kőszegi, I. R., Palkovics, A., Allacherné, S. K., & Papócsi, L. G. (2023). Az új KAP-hoz kapcsolódó eszközök és tudásbázis fejlesztése gazdálkodók és szaktanácsadók részére. *ACTA AGRONOMICA ÓVÁRIENSIS*, 64(Ksz 1), 189-199.

Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of the Republic of Serbia (2022). IPARD Programme for the Republic of Serbia.

Mishra, A. K., El- Osta, H. S., & Sandretto, C. L. (2004). Factors affecting farm enterprise diversification. *Agricultural finance review*, 64(2), 151-166.

Mladenov, V., Vujić, S., Krstović, S., Čabilovski, R., Banjac, B., Šućur, R., ... & Baloch, F. S. (2025). Challenges in building Pannonian climate resilience across agriculture: something old, something new, something borrowed, something blue?. *Open Research Europe*, 5(342), 342.

Mpanga, I. K., Schuch, U. K., & Schalaus, J. (2021). Adaptation of resilient regenerative agricultural practices by small-scale growers towards sustainable food production in north-central Arizona. *Current Research in Environmental Sustainability*, 3, 100067.

Navarrete, M. (2009). How do farming systems cope with marketing channel requirements in organic horticulture? The case of market-gardening in southeastern France. *Journal of sustainable agriculture*, 33(5), 552-565.

Navarrete, M., Dupré, L., & Lamine, C. (2015). Crop management, labour organization, and marketing: three key issues for improving sustainability in organic vegetable farming. *International journal of agricultural sustainability*, 13(3), 257-274.

Nemes, G., Reckinger, R., Lajos, V., & Zollet, S. (2023). 'Values- based territorial food networks'—benefits, challenges and controversies. *Sociologia Ruralis*, 63(1), 3-19.

ARCCHAD

Nicol, P., & Taherzadeh, A. (2020). Working co-operatively for sustainable and just food system transformation. *Sustainability*, 12(7), 2816.

Olagunju, K. O., Angioloni, S., & Canavari, M. (2025). Niche markets for sustainable agri-food systems: A systematic review. *Heliyon*, 11(3).

Országos Vízügyi Főigazgatóság (2022). Magyarország vízgyűjtő-gazdálkodási tervének második felülvizsgálata. Budapest.

Panzar, J. C., & Willig, R. D. (1981). Economies of scope. *The American economic review*, 71(2), 268-272.

Petrović, Ž., & Janković, D. (2010). Poljoprivredno savetodavstvo Srbije-stanje, problemi i mogućnosti reforme. *Poljoprivredni fakultet Novi Sad*.

Pinchot, A. (2014). The economics of local food systems: A literature review of the production, distribution, and consumption of local food.

Raymond, C. M., Brown, G., & Weber, D. (2010). The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections. *Journal of environmental psychology*, 30(4), 422-434.

Recha, J. W., Radeny, M., Kinyangi, J., & Kimeli, P. (2017). Uptake of Resilient Crop Interventions to Manage Risks Through Climate-Smart Villages Approach in Nyando, Western Kenya. In *Climate Change Adaptation in Africa: Fostering Resilience and Capacity to Adapt* (pp. 531-538). Cham: Springer International Publishing.

Renting, H., Marsden, T. K., & Banks, J. (2003). Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and planning A*, 35(3), 393-411.

Renting, H., Rossing, W. A., Groot, J. C., Van der Ploeg, J. D., Laurent, C., Perraud, D., ... & Van Ittersum, M. K. (2009). Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of environmental management*, 90, S112-S123.

Republic Hydrometeorological Service of Serbia (2020). *Climate of Serbia: Normals and Trends 1981–2010*. RHMZ, Belgrade.

Rivera, M., Guarín, A., Pinto-Correia, T., Almaas, H., Mur, L. A., Burns, V., ... & Zamora, P. S. (2020). Assessing the role of small farms in regional food systems in Europe: Evidence from a comparative study. *Global Food Security*, 26, 100417.

ARCCHAD

Rufo, B. M., Njuguna, C. W., & Muiruri, S. M. (2022). Enhancing Household Livelihood Outcomes through Resilient Agri-Food Systems among Small-scale farmers in Kitui County, Kenya.

Salvioni, C., Ascione, E., & Henke, R. (2013). Structural and economic dynamics in diversified Italian farms. *Bio-based and Applied Economics*, 2(3), 257-275.

Simonović, Z. (2016). Development policy advisory public service in agriculture in the Republic of Serbia. *Ekonomika: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 62(1), 59-68.

Smith, K., Lawrence, G., MacMahon, A., Muller, J. & Brady, M. (2016) The resilience of long and short food chains: A case study of flooding in Queensland, Australia. *Agriculture and Human Values*, 33(1), 45–60.

Šmugović, S., Grubor, B., Kalenjuk Pivarski, B., Ivanović, V., Banjac, M., Radivojević, G., & Vujasinović, V. (2023). Gastronomic heritage in hospitality in Vojvodina (the Republic of Serbia): State and possibilities. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 52(1), 34-43.

SORS: Statistical Office of the Republic of Serbia (2023). Final results of the Census of Population, Households and Dwellings, 2022, Belgrade

SORS: Statistical Office of the Republic of Serbia (2024). Census of Agriculture 2023 – Final Results. Belgrade.

SORS: Statistical Office of the Republic of Serbia (2026). Average wages and salaries per employee, October 2025. Belgrade

Steiner, A., Aguilar, G., Bomba, K., Bonilla, J. P., Campbell, A., Echeverría, R. G., ... & Zebiak, S. E. (2020). Actions to transform food systems under climate change.

Thomas, D. R. (2006). A general inductive approach for analyzing qualitative evaluation data. *American journal of evaluation*, 27(2), 237-246.

Tirado, M. C., Vivero-Pol, J. L., Bezner Kerr, R., & Krishnamurthy, K. (2022). Feasibility and effectiveness assessment of multi-sectoral climate change adaptation for food security and nutrition. *Current Climate Change Reports*, 8(2), 35-52.

Tregear, A. (2011). Progressing knowledge in alternative and local food networks: Critical reflections and a research agenda. *Journal of rural studies*, 27(4), 419-430.

ARCCHAD

Todorović, M. J., Marina, I., & Popović, V. (2024, June). Current State of Agricultural Land (Areas) as a Factor for Development of Plant Production in Serbia. In International Conference on Economics and Social Sciences (pp. 101-109). Cham: Springer Nature Switzerland.

Toma, I., Redman, M., Czekaj, M., Tyran, E., Grivins, M., & Sumane, S. (2021). Small-scale farming and food security–policy perspectives from central and eastern europe. *Global Food Security*, 29, 100504.

Tőzsér, A. (2021). A Délvidék/Vajdaság turizmusának vizsgálata. *Polgári Szemle: gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat*, 17(4-6), 289-308.

Ullah, R., & Shivakoti, G. P. (2014). Adoption of on-farm and off-farm diversification to manage agricultural risks: Are these decisions correlated?. *Outlook on Agriculture*, 43(4), 265-271.

Ullah, R., Shivakoti, G. P., Zulfiqar, F., & Kamran, M. A. (2016). Farm risks and uncertainties: Sources, impacts and management. *Outlook on Agriculture*, 45(3), 199-205.

Vlahović, B., & Užar, D. 2019. The role and characteristics of rural tourism in Serbia: case study of Vojvodina region. In: Bevanda, V., & Štetić, S. (Eds.) *Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era*. Association of Economists and Managers of the Balkans: Belgrade. p. 475-492

Vörös, M. L., & Yimeng, Z. (2024). Gastronomy tourism drivers of the alternative food networks (AFN): case studies from China and Hungary. *ACTA PERIODICA (EDUTUS)*, 33(Specia), 54-88.

Vuković, P., & Ružičić Mosurović, M. (2020). Potentials for development food tourism in AP Vojvodina in the Republic of Serbia. *Ekonomika: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 66(1), 77-92.

Yusriadi, Y., Cahaya, A., & Hamzah, F. (2024). Farmer adaptation strategies through local farming systems in Enrekang, Indonesia. *Scientific Reports*, 14(1), 21652.

Žmija, K., Fortes, A., Tia, M. N., Šūmane, S., Ayambila, S. N., Žmija, D., ... & Sutherland, L. A. (2020). Small farming and generational renewal in the context of food security challenges. *Global Food Security*, 26, 100412.

7. Mellékletek

7.1. Melléklet. A fogyasztói kérdőív

D1. Milyen nemű Ön?

ARCCHAD

- 0. Férfi
- 1. Nő
- 2. Egyéb
- 9. Nem tudom/ Nincs válasz

D2. Melyik évben született Ön?

Évszám:

D3. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

- 1. Alapfokú vagy kevesebb
- 2. Középfokú
- 3. Felsőfokú
- 9. NT/NV

D4. Melyik településen lakik?

Település:

D5. Melyik településen dolgozik, vagy tanul Ön?

Település:

1. Jellemzően (mennyiségét tekintve) hol szerzi be Ön az élelmiszert?

- 1. Lakóhelyén
- 2. Munkahelyén/gyermek intézménye környékén
- 3. Útközben
- 4. Egyéb, és pedig:

2. Milyen gyakran vásárol élelmiszert (függetlenül a mennyiségtől)?

- 1. Majdnem minden nap.
- 2. Hetente többször.
- 3. Hetente egyszer.
- 4. Kéthetente egyszer.
- 5. Havonta egyszer.
- 6. Egyéb, és pedig:

ARCCHAD

3. Hogyan szerzi be Ön a jellemzően az élelmiszert (beleértve a Facebook csoportokban történő rendelést is, de nem számítva a készételek rendelését, pl. Interfood, Wolt, netes pizzarendelés, stb.)?

- 0. Amit lehet, online szerzek be, házhozszállítással
- 1. Gyalog
- 2. Kerékpárral
- 3. Autóval
- 4. Közösségi közlekedéssel
- 5. Egyéb, éspedig:

4. A pillanatnyi jövedelmi helyzete megengedi, hogy olyan minőségű és mennyiségű élelmiszert fogyasszon, amelyet megfelelőnek tart?

- 0. Nem
- 1. Igen

5. Szokott Ön nagy mennyiséget bevásárolni 1-1 élelmiszerből? (Pl. 20 kg krumplit megvásárolva, betárazva.)

- 0. Nem
- 1. Igen

6. Mennyire fontosak az Ön számára az alábbi tényezők akkor, amikor eldönti, hogy konkrétan mit vásároljon?

	1. Egyáltalán nem fontos	2. Kevésbé fontos	3. Semle- ges	4. Inkább fontos	5. Nagyon fontos
1. A termékhez kapcsolódó íz.					
2. A termék frissessége.					
3. Bizonyos összetevők jelenléte, erről információ.					
4. Tápanyagtartalom (energia-, fehérje-, szénhidrát-, zsír- vagy rosttartalom).					
5. Ár.					
6. Kedvenc, ismerős termék/márka.					
7. Termelés módja (pl. gyomirtó mentes, regeneratív, etikus állattartás, Bio, stb...)					
8. Kényelmi étel legyen, gyorsan elkészüljön.					
9. Magyarországon készült termék legyen.					
10. Ismert eredetű (termelő ismert).					
11. A termék élelmiszerbiztonsági szempontból megbízható.					
12. Környezetbarát csomagolású (vagy csomagolásmentes) termék legyen.					

ARCCHAD

	1. Egyáltalán nem fontos	2. Kevésbé fontos	3. Semle- ges	4. Inkább fontos	5. Nagyon fontos
13. Tartós, sokáig elálló termék legyen.					

7. Mennyire fontosak az Ön számára az alábbi tényezők akkor, amikor eldönti, hogy hol vásároljon?

	1. Egyáltalán nem fontos	2. Kevésbé fontos	3. Semle- ges	4. Inkább fontos	5. Nagyon fontos
1. Közel van a lakóhelyemhez, munkahelyemhez, vagy ahol rendszeresen előfordulok.					
2. Az élelmiszerek választéka.					
3. Az élelmiszerek minősége.					
4. Az élelmiszerek általános árszínvonala.					
5. Tömegközlekedés, vagy parkolási lehetőség.					
6. Hosszú nyitvatartási idő.					
7. Lehet bankkártyát használni.					
8. Rendszeresen vannak akciók.					
9. Sajátmárkás termékek (is) elérhetőek.					
10. Sokféle terméket (nem csak élelmiszert) meg tudok vásárolni egy helyen.					

8. Ön vagy a közvetlen családja, baráti köre termel, termeszt-e élelmiszert, amelyből Ön is részesül?

- 0. Nem
- 1. Igen, de nem számottevő mennyiségben
- 2. Igen, van olyan élelmiszercsoport, amit nem is vásárolok

9. Rendszeresen készít-e saját fogyasztásra élelmiszert pl. savanyúságot, lekvárt, kolbászt, stb. (Függetlenül attól, hogy az alapanyag vásárolt, vagy saját előállítású.)

- 0. Nem
- 1. Igen

10. Milyen gyakorisággal vásárol Ön a következő értékesítési pontokon?

ARCCHAD

	Hetente többször	Heten- te	Kéthet- ente	Havonta	Negyed- évente	Féléven- te	Éven- te	Ritkáb- ban
1. Piac								
2. Vásár, fesztivál, falunap								
3. Gazdaságból közvetlenül, rendszeresen (házhozszállítással, vagy helyben átvéve/vásárolva)								
4. Gazdaságból, "Szedd magad" akcióban								
5. Bevásárlóközösség								
6. Útmenti stand								
7. Helyi termék polc boltban, helyi termék gondola áruházban								
8. Független kisbolt								
9. Szupermarket lánc (Tesco, Auchan, Spar, Coop, CBA, stb.)								
10. Diszkontlánc (Lidl, Aldi, Penny)								
11. Szakbolt (pl. zöldséges, hentes, stb.)								
12. Biobolt								
13. Mozgóbolt, autóból árusítás								
14. Online								
15. Egyéb								

11. Mennyire fontos az Ön számára, hogy az alábbi termékcsoportok termelői/házi előállításúak legyenek?

	1. Egyáltalán nem fontos	2. Kevésbé fontos	3. Semleges	4. Inkább fontos	5. Nagyon fontos
1. Tojás					
2. Méz					
3. Zöldség					

ARCCHAD

	1. Egyáltalán nem fontos	2. Kevésbé fontos	3. Semleges	4. Inkább fontos	5. Nagyon fontos
4. Gyümölcs					
5. Nyers hús					
6. Füstölt hús, feldolgozott húсарu					
7. Tej, tejtermék					
8. Kenyér, pékáru					
9. Liszt, száraztészta					
10. Olaj, ecet					
11. Savanyúság					
12. Lekvár, befőtt, szörp					
13. Fűszerek, teák					
14. Gyümölcslé, aszalvány					
15. Alkoholos italok					

**12. Melyik helyszíneken eszik, illetve vásárol Ön rendszeresen az alábbiak közül?
(Több válasz is jelölhető)**

1. Otthon
2. Közétkeztetésben (munkahelyi menzát is beleértve)
3. Étteremben
4. Pékségben
5. Cukrászdában

13. Szívesen venné-e, hogy ezeken a helyeken helyi termék kínálat is megjelenne?

1. Igen, akár magasabb áron is
2. Igen, de csak ha nem magasabb az ár
3. Nekem nem szempont, hogy helyi termékből készül-e az étel
4. Egyéb, éspedig:

14. Vásárolt már automatából helyi/termelői élelmiszert, és ha igen, mit? (szöveges válasz)

.....

15. Ha ritkán vásárol, vagy nem vásárol termelői terméket, ennek mi az oka? (Kérjük, az első oszlopban jelölje azokat az állításokat, amelyekkel egyetért, több válasz is jelölhető.)

1. Nincs információ a termelőkről/termelői termékekről

ARCCHAD

2. A termelők/gazdaságok nehezen megközelíthetők
3. Nincs időm termelői terméket beszerezni
4. Nem lehet mindent beszerezni egy helyen
5. Nem bízok a termékek biztonságában, nem ellenőrzött termékeket kínálnak
6. Drágábbak a termékek
7. Nem lehet bankkártyával fizetni
8. Nincs választék
9. Nem tetszik a csomagolás
10. Nem szimpatikus a termelő személye, stílusa
11. Egyéb

16. Amennyiben a fenti kérdésre “Egyéb” választ adott, úgy megköszönjük, ha az alábbiakban részletesen kifejti a gondolatait.

.....

17. Tart-e valamilyen diétát, étrendet? (Több válasz is jelölhető.)

0. Nem követek semmilyen specifikus étrendet
1. Laktózmentes
2. Tejmentes
3. Tojásmentes
4. Gluténmentes
5. Szénhidrátbevitelt szabályozó (pl. 160 grammos, ketogén, stb.)
6. Paleolit
7. Vegetáriánus, vegán, más húsbevitelt szabályozó (csökkentő)
8. Betegségemre előírt speciális étrend
9. Egyéb

18. Amennyiben a fenti kérdésre “Egyéb” választ adott, úgy megköszönjük, ha az alábbiakban részletesen kifejti.

.....

19. Ön az a személy az Ön háztartásában, aki jellemzően az élelmiszer-bevásárlásokat végzi?

0. Nem
1. Igen

ARCCHAD

20. Milyen valószínűséggel fizetne be az alábbi szabadidős tevékenységre a közelben (legfeljebb 1 óra utazásra)?

	1: Biztosan nem	2: Valószínűleg nem	3: Semleges véleményen vagyok	4: Elképzelhet ő	5: Nagyon valószínű
1. Nyitott porta (tanyalátogatás)					
2. Termelői étkeztetés (falusi vendégasztal, lakásétterem, stb.)					
3. Disznóvágás vagy más állat feldolgozása					
4. Feldolgozó workshop (sajt/gyümölcs/zöldség/ gabona feldolgozása, pl. lekvár, befőtt, szörp készítő workshop)					
5. Főzőkurzus (leves, mártás, tészta étel, desszert, húsetel.....)					
6. Látogatás kóstolóval (állatsimogató, kézműves bemutató, borkóstoló, stb.)					
7. Kézműves termékek (pl. kosárfonás, ékszerkészítés, házi kozmetikumok) készítésének oktatása					
8. Tematikus túra jellegű programok (pl. szarvasgomba szedés, gyógynövény gyűjtés...) szervezése					
9. Szervezett utazás a célállomásra (céltaxi, minibusz, lovaskocsi, stb.)					

21. A fentiekhez hasonló program céljából hajlandó lenne elutazni a határ túloldalára, Magyarország/a Vajdaságba?

- 0. Nem
- 1. Elképzelhető
- 2. Igen

22. Mennyire ért egyet az alábbi, identitással kapcsolatos állításokkal?

ARCCHAD

	1. Egyáltalán nem értek egyet	2. Nem értek egyet	3. Semleges	4. Egyetérték	5. Teljes mértékben egyetérték
1. A térség, ahol élek számomra nagyon különleges hely					
2. A térség, ahol élek sokat jelent számomra					
3. Nagyon kötődöm a térséghez, ahol élek					
4. Erősen tudok azonosulni ezzel a térséggel ahol élek					
5. A térséghez való tartozásom meghatározza az identitásomat					
6. Arról, hogy ki is vagyok, sokat elmond, hogy ebben a térségben lakom					
7. Úgy érzem, a szívem egy része ezé a térségé, ahol élek.					
8. Amikor a térségem természeti tájain töltök időt, egynek érzem magam a környezettel.					
9. Kevésbé kötődnék ehhez a térséghez, ha az itteni növények és állatok egy része eltűnne.					
10. Nagyon kötődöm a térségem természeti környezetéhez					
11. Amikor a térségem kulturális rendezvényein veszek részt, egynek érezem magam a helyi közösséggel					
12. Nagyon kötődöm a térségem kulturális életéhez, hagyományaihoz					

ARCCHAD

	1. Egyáltalán nem értek egyet	2. Nem értek egyet	3. Semleges	4. Egyetérték	5. Teljes mértékben egyetérték
13. Kevésbé kötődnek a térség, ha az itteni hagyományok mások lennének					
14. Nincs még egy olyan hely a világon, mint ez a térség ahol élek					
15. A foglalkozásomat máshol nem szívesen végezném, csak itt ebben a térségben.					
16. Fontosabb, hogy itt, a térségemben végezzem tevékenységeimet, mint az, hogy pontosan mivel is foglalkozom.					
17. A térség, ahol élek a legjobb hely arra, amivel foglalkozni szeretek.					
18. Azért lakom a ebben a térségben, mert a rokonaim is itt élnek.					
19. A térségemben lévő családi kapcsolataim nagyon különlegesek számomra.					
20. Ha nem lennének ezek a családi kapcsolataim itt a térségben, valószínűleg elköltöznék.					
21. A térségben lévő önkéntes/civil közösségekhez való tartozásom nagyon fontos számomra					
22. A közösségi tevékenységek során kialakult baráti kapcsolataim erősen a térségemhez kötnek engem					

23. Milyen kulturális értékeket tart Ön fontosnak az alábbiak közül? (Több válasz is jelölhető)

ARCCHAD

1. Viselet
2. Hagyományos gyümölcsfajták, tájfajta növények
3. Őshonos állatok
4. Népi gasztronómia elérhetősége
5. Élő kismesterségek (kosárfonó, fafaragó, hímző...)
6. Népi építészeti hagyományok
7. Vallási szokások, ünnepek, emlékek
8. Hiedelmek, népszokások ünnepei
9. Nagy múltú helyi rendezvények
10. Hagyományos tevékenységekbe bekapcsolódás, szokások (pl szüret, aratás, halászat)
11. Élő népzene, néptánc
12. Autentikus használati tárgyak ma is
13. Földrajzi, táji, környezeti értékek
14. Történelmi hagyományok, emlékek

24. Kérjük, a fentiekből sorolja fel az Ön számára legfontosabb 3-3 db konkrét példát (lehet azonos vagy más-más kategóriából is) arra amit a saját élőhelyén a legfontosabbnak tart:

25. Kérjük, a fentiekből sorolja fel az Ön számára legfontosabb 3-3 db konkrét példát (lehet azonos vagy más-más kategóriából is) arra amit mint turista máshol leginkább keres:

26. Hányan laknak az Ön háztartásában, Önt is beleértve?
..... fő

27. Hány 14 év alatti gyermek él az Ön háztartásában?
..... fő

28. Hogyan ítéli meg a jövedelmi helyzetét?

1. Nehezen jövünk ki, nem nagyon vannak megtakarításaink.
2. Kényelmesen élünk, nincsenek anyagi gondjaink. (Van némi megtakarításunk is, de szükség van a munkabéremre, ezért hosszabb időre nem eshetek ki a munkából.)
3. Jelentős megtakarítással rendelkezünk, az sem okozna gondot, ha hosszabb ideig (egy évnél tovább) nem dolgoznánk.

ARCCHAD

7.2. Melléklet. A fogyasztói kérdőív közzététele érdekében feltérképezett Facebook-csoportok

Település	Csoport neve	Link	Poszt I.	Poszt II.	Poszt III.
Akasztó	Akasztón láttam, hallottam	https://www.facebook.com/groups/405497415305552	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Baja	Baja adok-veszek!!!	https://www.facebook.com/groups/1135070259878700	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Baja	Baja és környéke adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/215773321934031	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Dusnok	Dusnoki Adok-Veszek	https://www.facebook.com/groups/588084294627325/	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Hajós	@ Hajós Adok-Veszek-Cserélek	https://www.facebook.com/groups/431160006988102	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Soltvadkert	Adok-Veszek Soltvadkert	https://www.facebook.com/groups/AdokVeszek.Soltvadkert	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Sükösd	Adok-Veszek Sükösd	https://www.facebook.com/groups/783546300225274	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Vaskút	Vaskútiak a facebookon	https://www.facebook.com/groups/191691288866429/posts/1316079663094247/	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
	Kiskőrös, Soltvadkert, Kecel Kistérségi Apró	https://www.facebook.com/groups/kiskorossoltvadkertkecel	2025.03.05.	2025.03.27.	2025.05.26.
Bátmonostor	Bátmonostor Adok Veszek Csip-Csip	https://www.facebook.com/groups/187341895058381	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Gara	Garai adok-veszek- csere	https://www.facebook.com/groups/192353527642114	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Kalocsa	Kalocsa és környéke adok veszek	https://www.facebook.com/groups/163891883789689	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Kecel	@ Kecel adok-veszek-cserélek	https://www.facebook.com/groups/1021673574544896	2025.03.06.	2025.03.27.	-
megyei	Jófogás Bács-kiskun megye	https://www.facebook.com/groups/359698124452216	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Nagybaracska	Nagybaracska környéke Adok veszek csip csip	https://www.facebook.com/groups/1645145989122102	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Nemesnádvár	NÁDUDVARI HÍRDETÉSEK	https://www.facebook.com/groups/364179613677068	2025.03.06.	2025.03.27.	-
Szeremle	Szeremle adok veszek!	https://www.facebook.com/groups/1711871346296975	2025.03.06.	2025.03.27.	2025.05.26.
Baja	Bajai Adok-Veszek	https://www.facebook.com/groups/171508269683634	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.

ARCCHAD

Település	Csoport neve	Link	Poszt I.	Poszt II.	Poszt III.
Baja	Bajai BAZÁR - ingyenes hirdető csoport	https://www.facebook.com/groups/bajaibazar	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Baja	Baja hirdetője	https://www.facebook.com/groups/845459015589660	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Baja	Baja és Vidéke Lakossági hirdetések	https://www.facebook.com/groups/130186907148292	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Bátmonostor	Bátmonostor	https://www.facebook.com/groups/150156841706814	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Császártöltés	Császártöltés Hírlap és Bolhapiac	https://www.facebook.com/groups/440446071397869	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Csátalja	Csátalja és környéke Adok- Veszek :)	https://www.facebook.com/groups/623547114403110	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Dávod	Dávod és környéke adok veszek.	https://www.facebook.com/groups/253344905748388	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Dusnok	Fenntartható kertművelés Dusnok és környéke Dr. Gyulai Iván tanai alapján	https://www.facebook.com/groups/515470357373250/	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Fajsz	Fajszon hallottam	https://www.facebook.com/groups/961181714288025/	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Kecel	Adok-Veszek Kecel	https://www.facebook.com/groups/AdokVeszek.Kecel	2025.03.12.	2025.03.27.	2025.05.26.
Nagybaracska	Nagybaracscai csoport! Akár adok veszek, akár állás ajánlat, keresé	https://www.facebook.com/groups/892314211196540	2025.03.12.	2025.03.31.	2025.05.26.
	Kiskőrös, Soltvadkert, Kiskunhalas, Imrehegy és Kecel környéke adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/553571531450970	2025.03.12.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Bajai ingyen bazár	https://www.facebook.com/groups/125601344272087	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Baja és környéke- Hírek Helyben!	https://www.facebook.com/groups/780363351996647	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
Császártöltés	Császártöltés adok-veszek szabályok nélkül!	https://www.facebook.com/groups/663610012163335	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.

ARCCHAD

Település	Csoport neve	Link	Poszt I.	Poszt II.	Poszt III.
Kecskemét	Kecskeméti zsibi. Adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/311019257160190	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
Kecskemét	Kecskeméti Lengyel piac □	https://www.facebook.com/groups/898356023650784	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
Kecskemét	Kecskemét Széchenyi Városiak Adok- Veszek Csoportja	https://www.facebook.com/groups/1979052122117996	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
megyei	Bács-Kiskun megyei Hirdető	https://www.facebook.com/groups/bacs.megyei.hirdeto	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
	Hajós és Kalocsa bolhapiac □	https://www.facebook.com/groups/1611484678911245	2025.03.13.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	KAJA BAJA	https://www.facebook.com/groups/tapsolibaja	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Baja és Vidéke Lakossági hirdetések	https://www.facebook.com/groups/130186907148292	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Baja Adás-Vétel	https://www.facebook.com/groups/1526565470899222/	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Bajai piac, a mi piacunk	https://www.facebook.com/groups/140236643303416	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Fajsz	Fajsz és környék adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/1681731052062678/	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Kecel	Zsibvásár- Kecel, Adok- veszek	https://www.facebook.com/groups/214503455399111	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Kecskemét	Kecskemét és vonzáskörzetében munka, szolgáltatás, ingatlan, biznisz	https://www.facebook.com/groups/kecskemetimunka	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
	Helvécia, Ballószög, Kecskemét - Kadafalva adok veszek	https://www.facebook.com/groups/kadafalu	2025.03.19.	2025.03.31.	2025.05.26.
Baja	Bajai élet	https://www.facebook.com/groups/bajai.elet/	függőben	2025.03.31.	-
Baja	Bajai Termelői Piac	https://www.facebook.com/groups/bajai piac	függőben	2025.03.31.	-
Baja	Baja és környéke adás-vétel-csere	https://www.facebook.com/groups/586070304790604	függőben	2025.03.31.	-
Baja	Sugópart + minden ami Baja	https://www.facebook.com/groups/1570467383251239	függőben	2025.03.31.	-
Császártöltés	Császártöltés adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/1226248977510776	függőben	2025.03.31.	-

ARCCHAD

Település	Csoport neve	Link	Poszt I.	Poszt II.	Poszt III.
Érsekhalma	Érsekhalma adok- veszek	https://www.facebook.com/groups/680482730275346	függőben	2025.03.31.	-
Kecel	Vedd a Kecelit! Edd a Kecelit!	https://www.facebook.com/groups/2082084198760885/	függőben	2025.03.31.	-
Soltvadkert	Soltvadkert adok- veszek, állás, szállás	https://www.facebook.com/groups/SoltvadkertAdokVeszek	függőben	2025.03.31.	-
Soltvadkert	Vadkerti Adok- Veszek Apróhirdető	https://www.facebook.com/groups/soltvadkert	függőben	2025.03.31.	-
	Orgovány, Jakabszállás, Kecskemét adok - veszek cserélek	https://www.facebook.com/groups/kecskemetorgovany	függőben	2025.03.31.	-
	Kérdőív Pont Kérdőív gyűjtemény, kérdőívek és kitöltők	https://www.facebook.com/groups/kerdoivpont	2025.03.19.	2025.03.31.	-
	Kérdőív Kitöltők Klubja	https://www.facebook.com/groups/419879108345061		2025.03.31.	-
Dusnok	Dusnok Bazár	https://www.facebook.com/groups/769520079774454/	függőben	-	-
Érsekcsanád	Érsekcsanád	https://www.facebook.com/groups/414725201911326	függőben	-	-
Fajsz	Fajsz - Hírlap és Bolhapiac	https://www.facebook.com/groups/1702655683131759/	függőben	-	-
Kecskemét	Kecskeméti Lengyel piac új	https://www.facebook.com/groups/2445787298971667	függőben	-	-
megyei	TEKOSARAD.HU/ BÁCS-KISKUN	https://www.facebook.com/groups/1598897210871449	függőben	-	-
Soltvadkert	Soltvadkert és környéki Adok- Veszek árral	https://www.facebook.com/groups/688390871179813	függőben	-	-
Vaskút	Vaskút csere-bere - eladás	https://www.facebook.com/groups/845131688918771	függőben	-	-
	Kecel, Kiskőrös, Akasztó adok- veszek	https://www.facebook.com/groups/keceli	függőben	-	-
megyei	Bács Kiskun Adok-Veszek 1	https://www.facebook.com/groups/132295900252297	2025.03.12.	-	-
Dusnok	Dusnok és Baja környéke Méhész adok-veszek	https://www.facebook.com/groups/1022812491147482/	csatlakozási kérelem elutasítva		
Baja	Baja-Vaskút és vonzáskörzete	https://www.facebook.com/groups/733300510041341	csatlakozási kérelem elutasítva		

ARCCHAD

Település	Csoport neve	Link	Poszt I.	Poszt II.	Poszt III.
	adok veszek mindenféle				
Baja	Fiús anyukák Baja és környéke	https://www.facebook.com/groups/283015765156231		csatlakozási kérelem elutasítva	
Dávod	Dávod és környéke adok- veszek	https://www.facebook.com/groups/1103691479648743		csatlakozási kérelem elutasítva	
Dusnok	Dusnok község	https://www.facebook.com/groups/dusnokkozseg/		csatlakozási kérelem elutasítva	
Fajsz	Ingyen, Csere- bere Fajsz ☐♀	https://www.facebook.com/groups/506642824555061/		csatlakozási kérelem elutasítva	
Hercegszántó	Hercegszántó és Környéke Adok- Veszek	https://www.facebook.com/groups/438604596262296		csatlakozási kérelem elutasítva	
Nemesnádudvar	Nemesnádudvar	https://www.facebook.com/groups/318098821559915		csatlakozási kérelem elutasítva	
Oldal	Sváb Sarok Császártöltés, Érsekhalma, Hajós, Nemesnádudvar	https://www.facebook.com/profile.php?id=100070767597340		csatlakozási kérelem elutasítva	

7.3. Melléklet. A kiindulási interjúk interjúfonala

1. Kérem, mutatkozzon be röviden, mutassa be a gazdaságot!
2. Mesélne az egyéni piacra jutási lehetőségeiről?
3. Hogyan indult bármilyen együttműködési kezdeményezés a térségben, ebbe hogyan és mikor lépett be Ön?
4. Hogy alakultak ezek az együttműködések az elmúlt években? Jó és rossz tapasztalatok, mi működött, mi nem?
5. Ami nem működött, az miért nem, mi az oka a kilépésnek, általában milyen akadályok merülnek fel (és ezek mennyiben általánosak vagy érintenek csak 1-1 szereplőt)?
6. Kik most a legfontosabb szereplők? Mesélne róluk?
 - a. Termelők
 - b. Közvetítők
 - c. Szervezők
 - d. Fogyasztók
2. Mivel lehet motiválni együttműködésre a helyi szereplőket? Milyen potenciális együttműködések lehetnek (pl. milyen résztvevőkkel), mivel lehetne őket megszólítani?
3. A környezeti fenntarthatóság mennyire fontos téma, mennyire van benne a köztudatban, mennyire fontos a szervezés/hálózatosodás szempontjából?

ARCCHAD

4. Milyennek látja a jövőt, 5-10 év múlva hol fog tartani a térség a REL-ek, és az együttműködés szempontjából? Mi az ideális, és mi a reális forgatókönyv?

7.4. Melléklet. A vajdasági mezőgazdasági támogatások

I. Bevezető, általános tájékozódás

- Milyen típusú mezőgazdasági támogatási lehetőségek érhetők el jelenleg Vajdaságban?
- Milyen szinteken (község, tartomány, állam) pályázhatnak a gazdák támogatásokra?

II. A biotermesztés támogatottsága

- Vannak-e kimondottan a biogazdálkodást célzó támogatási formák?
- Milyen típusú költségekre lehet biogazdaként támogatást igényelni (pl. minősítés, parcellák bevonása, átállás)?
- Vannak-e korlátozások vagy feltételek, amelyekkel a biogazdák különösen szembesülnek?

III. Pályázati tapasztalatok

- Milyen tapasztalatai vannak a támogatásokra való pályázással kapcsolatban?
- Milyen dokumentációra van szükség? Milyen az ügyintézés folyamata?
- Mennyire működőképes, gördülékeny a rendszer?

IV. Beruházási támogatások

- Milyen lehetőségek vannak gépvásárlásra, infrastruktúra-fejlesztésre?
- Hogyan alakul a támogatási intenzitás (pl. önerő, vissza nem térítendő arány)?
- Milyen konkrét feltételekhez kötöttek ezek a pályázatok?

V. Feldolgozás, értékesítés

- Vannak-e feldolgozáshoz kapcsolódó támogatások? Ha igen, milyen feltételekkel?
- Mennyire jellemző, hogy a gazdák feldolgozásra is pályáznak, vagy inkább csak elsődleges termelésre?
- Mi lehet az oka annak, hogy viszonylag kevesen pályáznak feldolgozásra?

VI. Helyi sajátosságok, kistermelők helyzete

- Mennyire vannak jelen a kisüzemi, kézműves termelők a támogatási rendszerben?
- Vannak-e támogatások, amelyek kifejezetten a kistermelők számára elérhetők?

VII. Záró kérdések

- Ön szerint mennyire kihasználtak ezek a támogatási lehetőségek a biotermelők körében?
- Milyen fejlesztési lehetőségeket lát a biogazdálkodás számára Vajdaságban?

7.5. Melléklet. A termelő-közvetítő csoportos interjúk interjúfónala

(6-10 fős asztalok) - asztalonként kb. 15 perc (3×3 interjú, összesen 20-22 résztvevő bevonásával)

ARCCHAD

1. asztal téma - Értékesítési csatornák. Milyen helyi értékesítési csatornák fejlesztésében látnának sikeres együttműködési lehetőséget már most? Melyik motiváló, és ha vannak akadályai mik azok? Melyiknek van realitása, melyikben vennének részt ők személy szerint? Ha nehezen indul a beszélgetés, pár példa:

1. az automaták 3 "szintje": egyéni automaták egy helyen/közös üzemeltetésű automata/automata bolt
2. agroturisztikai együttműködések: tematikus utak, hálózatok, éttermek és szállásadók tematikus programjai/termelői estjei; védjegy
3. beszállítás étterembe, pékségbe, cukrászdába
4. bevásárlóközösség

2. asztal téma - Terroir. Hogyan lehet vonzóvá tenni a térséget és termékeit? Hogyan erősítheti egymást a helyi termékek és gasztronómia, és a táji és kulturális értékek? Milyen helyi értékekre, üzenetre lehetne építeni? Ha nehezen indul a beszélgetés, pár példa:

1. viselet
2. hagyományos gyümölcsfajták, tájfajta növények
3. őshonos állatok
4. népi gasztronómia elérhetősége
5. élő kismesterségek (kosárfonó, fafaragó, hímző...)
6. nép építészeti hagyományok
7. vallási szokások, ünnepek, emlékek
8. hiedelmek, népszokások ünnepei. nagy múltú helyi rendezvények
9. hagyományos tevékenységekbe bekapcsolódás, szokások (pl szüret, aratás, halászat)
10. élő népzene, néptánc
11. autentikus használati tárgyak ma is
12. földrajzi, táji, környezeti értékek - Duna
13. történelmi hagyományok, emlékek - Petőfi Sándor

3. asztal téma - Klímaadaptáció. Hogyan jelenik meg az együttműködésekben a környezeti fenntarthatóság? Hogyan tudják a helyi együttműködések mérsékelni a klímaváltozás káros hatásait? - Mely már jelenlevő vagy potenciálisan jelenlevő együttműködési formák segítik a klímaadaptációt? Ha nehezen indul a beszélgetés, pár példa:

1. REL mint lábnyomcsökkentő magatartás
2. Tudásmegosztás
3. "Görbe répa" (Perfectly imperfect, ugly fruits kampányok)
4. Rakun dobozközösség

ARCCHAD

7.6. Melléklet. A termelői kérdőív

I. A GAZDÁLKODÓVAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK:

1. A kérdezett neme:

- 0. Férfi
- 1. Nő
- 2. Egyéb
- 99. Nem válaszol

2. Születési idő (év):

3. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

- 1. Általános iskola
- 2. Középiskola
- 3. Főiskola/BA/BSc
- 4. Egyetem/MA/MSc
- 5. DLA/PhD
- 99. Nem válaszol

4. Mi az Ön szakmája?

5. Van-e az ön családjában, szüleinél gyökere, folyamatos hagyománya a mezőgazdasági termelésnek?

- 0. Nincs
- 1. Van
- 99. Nem válaszol

II. A GAZDASÁGGAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK:

6. Melyek az értékesítés szempontjából a fő terményei? (többszörös választás)

- 1. zöldség
- 2. gyümölcs
- 3. olajosmagvúak (dió, mogyoró..)
- 4. baromfi, nyúl, vizisárnyas

ARCCHAD

5. sertés
6. szarvasmarha
7. juh, kecske
8. tej
9. sajt, tejtermék
10. méz
11. tojás
12. nyers hús,
13. feldolgozott hústermékek
14. pékáru
15. szőlő-bor
16. gyógynövény, levendula, fűszerek
17. feldolgozott növényi termékek: gyümölcsle, szörp
18. feldolgozott növényi termékek: lekvár, befőtt
19. feldolgozott növényi termékek: csatni, szósok, zöldségkrémek, csilis termékek
20. feldolgozott növényi termékek: ecet, savanyúság
21. feldolgozott növényi termékek: aszalvány, szárított zöldségek, gyümölcssajt
22. párlat (pl. pálinka, likőr)
23. olaj
24. gabona, ipari növények
25. erdőgazdálkodás
26. halgazdálkodás
27. egyéb, éspedig:

7. Mekkora területen gazdálkodik? (ha)

7.1. [Ha nem hajlandó válaszolni:] Becsülje meg, hogy mekkora területen gazdálkodik a felsorolt kategóriákon belül:

1. 5 hektár alatt
2. 5,1-20,9 hektár
3. 21-50 hektár
4. 50,1-100 hektár
5. 100,1 hektár felett

8. Van bérelt területe (is)?

9. Amennyiben foglalkozik állattartással, úgy milyen léptékűnek gondolja a saját gazdaságát az állatállomány nagysága szempontjából?

ARCCHAD

[Kicsi: pl. 1-2 tehén, pár méhcsalád, néhány baromfi, stb.; Nagy: 8000 STE felett - ha nem tudja, mi ez, akkor kicsi vagy közepes :)]

1. Kicsi
2. Közepes
3. Nagy

10. Mióta működik a vállalkozása/gazdasága (vagy annak jogelődje)? Év:.....

11. Melyik településen van a vállalkozás/gazdaság bejelentett telephelye?

.....

12. Van-e még más környékbeli települése(ke)n területe?

0. Nem
1. Igen
99. Nem válaszol

Ha említi, az alábbi településeken van még területe (opcionális válaszbox)

13. Főállású gazdálkodó Ön?

0. Nem
1. Igen
99. Nem válaszol

14. Származik-e más, nem mezőgazdasági forrásból is bevétele?

0. Nem
1. Igen
99. Nincs válasz

15. Vesz-e igénybe támogatásokat? (Több válasz is megjelölhető)

0. Nem vesz igénybe támogatást
1. Terület alapú
2. AKG
3. Diverzifikációs
4. LEADER
5. REL együttműködés

ARCCHAD

6. Egyéb, éspedig:

16. Hogy jellemezné a gazdaságból származó megélhetési viszonyait?

1. Nem nyújt megélhetést magamnak sem
2. Nem nyújt megélhetést a családomnak
3. Megélhetés alapszinten megvan, de a magán ingatlan, jármű, és termelési eszköz javításait, pótlásait nem fedezi
4. Szintentartásra elég – dolgozunk, hogy éljünk
5. Átlagosan szituált jövedelmi szintet tudok elérni a tevékenységből, jut amire kell
6. Jól szituált családnak tartom magunkat jut fejlesztésre, szabadidőre
7. Magas életkörülményeket, életszínvonalat tud biztosítani
8. Egyéb

17. Milyen családtag(ok) dolgoznak a gazdaságban? (Több válasz is megjelölhető)

0. rajtam kívül más nem
1. házastárs, élettárs
2. szülő(k)
3. gyermek(ek)
4. távolabbi családtagok

18. Hány fő (nem családtag) alkalmazottat foglalkoztat folyamatosan?

.....

19. Hány fő alkalmazottat foglalkoztat időszakosan?

.....

20. Milyen módon gazdálkodik a terület legnagyobb részén?

1. Ökológiai/bio (minősített)
2. Integrált, AKG
3. Extenzív, permakultúra, regeneratív - minősítés nélküli
4. Konvencionális (műtrágya, növényvédőszer, stb. kis léptékű használata)
5. Intenzív, nagyüzemi jellegű (intenzív növényvédelem, műtrágyahasználat)
6. Egyéb, éspedig:

21. Alkalmaz bármilyen tanúsítást, minőségbiztosítási rendszert, védjegyet? (Több is jelölhető)

7. Bio minősítés

ARCCHAD

8. Kiváló Magyar Élelmiszer
9. Helyi védjegy
10. Egyéb, éspedig:

22. Milyen módszert alkalmaz már hangsúlyosan a környezeti fenntarthatóság szempontjából? (Több válasz)

1. szántás nélküli minimális talajműveléssel való szántóföldi gazdálkodás
2. napelem a gazdálkodásban, feldolgozásban
3. vízvisszatartás (csapadék tározó tartály, tó)
4. takarásos gazdálkodás (mulcs, stb..)
5. tájfajta/régi hagyományos fajta használata (növény)
6. őshonos állatok tartása
7. egyéb....

23. Mennyire fontosak a következő tevékenységek a gazdaság működtetése szempontjából?

Tevékenység	Mennyire fontos a gazdaság működtetése szempontjából?				
	1 Egyáltalán nem fontos	2 Inkább nem fontos	3 Is-is	4 Inkább fontos	5 Nagyon fontos
Alaptermék értékesítése (zöldség, gyümölcs, tojás, méz, tej...)					
Feldolgozott termék értékesítése					
Agroturizmus: szállás					
Agroturizmus: programszolgáltatás, tudásátadás (szüret, szedd magad, állatsimogató, disznóvágás, sajtkészítő workshop, kerttervező workshop, stb...)					
Agroturizmus: étkeztetés helyben (falusi vendégasztal, egyéb...)					
Más kistermelői termék továbbértékesítése kereskedőként					
Mezőgazdasági szolgáltatás					
Online tudásátadás (pl. kisokos, információs füzet, TikTok és Facebook videók, stb.)					

ARCCHAD

Tevékenység	Mennyire fontos a gazdaság működtetése szempontjából?				
	1 Egyáltalán nem fontos	2 Inkább nem fontos	3 Is-is	4 Inkább fontos	5 Nagyon fontos
Egyéb, éspedig					

24. Mennyire fontosak a gazdaság szempontjából az alábbi értékesítési kapcsolatok

Értékesítési csatorna	Mennyire fontos az Ön gazdasága szempontjából?				
	1 Egyáltalán nem fontos	2 Inkább nem fontos	3 Is-is	4 Inkább fontos	5 Teljes mértékben fontos
1. Gazdaságból, közvetlenül a fogyasztónak (háztól értékesítés, szedd magad, saját bolt a gazdaságban, stb.)					
2. Piacon, közvetlenül a fogyasztónak					
3. Útmenti árusítás					
4. Fesztiválon, falunapon, egyéb rendezvényen, közvetlenül a fogyasztónak					
5. Saját automatából, közvetlenül a fogyasztónak					
6. Saját dobozrendszerben, közvetlenül a fogyasztónak					
7. Saját bolt a gazdaságon kívül, közvetlenül a fogyasztónak					
8. Saját szervezésű előrendelés (telefon, Google form, hírlevél, stb.)					
9. Saját webáruház					
10. Saját mozgóbolt					
11. Saját vendéglátáson keresztül (vendégasztal, büfé, stb.)					
12. Termelői-fogyasztói közösségen keresztül (pl. kosárközösség, NekedTerem, stb.)					
13. Szövetkezet részére					
14. Kiskereskedelem részére					

ARCCHAD

Értékesítési csatorna	Mennyire fontos az Ön gazdasága szempontjából?				
	1 Egyáltalán nem fontos	2 Inkább nem fontos	3 Is-is	4 Inkább fontos	5 Teljes mértékben fontos
15. Vendéglátás (közétkeztetés is)					
16. Felvásárló részére					
17. Feldolgozó részére (konzervgyár, léüzem, borászat, stb.)					
18. Nagykereskedelem részére (nagybani, METRO)					
19. Külföldre					

25. Jelenleg részt vesz bármilyen szakmai együttműködésben?

1. Közös géphasználat
2. Közös értékesítés (TÉSZ, egymás termékének értékesítése, részvétel kosárközösségekben, stb.)
3. Helyi védjegy
4. Programszervezés
5. Szakmai közösség (gazdakör, kertbarát kör, klub, stb.)
6. Egyéb, éspedig:

26. Ha nem vesz részt semmilyen együttműködésben, akkor annak mi az oka? (Több is megjelölhető)

1. Korábbi rossz tapasztalat
2. Bizalomhiány
3. Információhiány
4. Személyes konfliktusok (pl. irigység, világnézeti különbségek, stb.)
5. Döntéshozói/önkormányzati kapcsolatok nem megfelelőek
6. Egyéb, éspedig:

27. Ha nem vesz részt: Hajlandó lenne a jövőben részt venni bármilyen együttműködésben?

0. Nem
1. Nem tudom, talán
2. Igen

ARCCHAD

28. Mennyire fontos az Ön gazdaságának működtetése szempontjából az alábbi marketing és/vagy kommunikációs eszközök?

Marketing és kommunikációs eszköz	Fontosság			
	1 Nem, és nincs is szükségünk rá	2 Nem, de szükség lenne rá	3. Igen, de számomra nem olyan fontos	4. Igen, számomra nagyon fontos
1. Telefon				
2. E-mail				
3. Hírlevél				
4. Saját blog, honlap				
5. Más által működtetett online felület				
6. Üzenetküldő (Messenger, WhatsApp, Viber)				
7. Saját Facebook oldal, csoport				
8. Más által működtetett Facebook oldal, csoport				
9. Instagram				
10. TikTok				
11. YouTube				
12. Egyéb				

29. Jellemzően milyen távolságban értékesíti a legfőbb termékeit közvetlenül a fogyasztó részére?

1. 0 km
2. 10 km körzeten belül
3. 25 km körzeten belül
4. 40 km körzeten belül
5. 100 km körzeten belül
6. 100 km körzeten túl

ARCCHAD

99. Nem értékesíték közvetlenül fogyasztóknak (nem ez a jellemző értékesítési mód)

7.7. Melléklet. A közvetítői kérdőív

1. Milyen nemű Ön?

- 0. Férfi
- 1. Nő
- 2. Egyéb
- 9. Nem tudom/ Nincs válasz

2. Melyik évben született Ön?

Évszám:

3. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

- 1. Alapfokú vagy kevesebb
- 2. Középfokú
- 3. Felsőfokú
- 9. NT/NV

4. Melyik településen lakik?

Település:

5. Melyik településen üzemel a vállalkozása?

(Amennyiben több településen is van érdekeltsége, kérjük vesszővel válassza el a településneveket.)

.....

6. Milyen típusú vállalkozást üzemeltet?

- 1. szállásadás
- 2. vendéglátás
- 3. kereskedelem

7. Mikor indult a vállalkozása?

Évszám

8. Milyen formában foglalkozik a vállalkozással?

- 1. főtevékenységként

ARCCHAD

2. főtevékenység mellett

9. Jelenleg milyen helyi terméket és milyen mennyiségben értékesít?

.....

10. Jellemzően milyen módon került kapcsolatba azokkal a termelőkkel/szolgáltatókkal, akiknek a termékét/szolgáltatását továbbértékesíti, illetve ajánlja?

0. Jelenleg nem foglalkozom ilyesmivel.
1. Ismerősök vagyunk
2. Valamilyen szakmai rendezvényen (pl. piac, fesztivál, kóstoló, stb.) találkoztunk
3. Először a termékével találkoztam, és utána célzottan felkerestem
4. Ő keresett fel és ajánlott partnerséget
5. Más ismerős/partner ajánlotta
6. Egyéb, éspedig:

11. Az alábbi tevékenységek közül foglalkozik valamelyikkel (akár más szolgáltatóval együttműködve)? (Több válasz is jelölhető)

1. Helyi termékek kereskedelme, piacra jutás segítése (pl. helyi termék polc)
2. Helyi agroturisztikai szolgáltatások piacra jutásának segítése (pl. ajánlás honlapon)
3. Nyitott porta szolgáltatás biztosítása
4. Termelői étkeztetés (pl. falusi vendégasztal, lakásétterem, stb...)
5. "Élményt adó", helyi termék előállításához kapcsolódó tudásátadó workshopok megtartása
6. Disznó vagy bármilyen állat feldolgozása és bemutatása
7. Sajt és további tejtermékek készítésének bemutatása
8. Főzőiskola + gyümölcs/zöldség/ gabona feldolgozása (pl. lekvár, befőtt, szörp készítő) workshop
9. Főzőkurzus, ételkészítő workshop (leves, mártás, tészta étel, desszert, húseztel.....)
10. Ital (pl. bor, sör pálinka, egyéb) bemutatására üzemlátogatások kóstolóval
11. Kézműves termékek (pl. kosárfonás, ékszerkészítés, házi kozmetikumok) készítésének bemutatása/készítés oktatása
12. Tematikus túra jellegű programok (pl. szarvasgomba szedés, gyógynövény gyűjtés...) szervezése
13. Tematikus napok, fesztiválok szervezése
14. Kerékpár, túrakenu bérbeadás
15. Lovas túrák szervezése

ARCCHAD

16. Egyéb a listában nem szereplő tevékenység és pedig...

12. Tervezi a jövőben, hogy a fentiek közül bevezet egy vagy több szolgáltatást?

1. Nem
2. Elképzelhető
3. Igen

13. Ha nem tervezi, akkor mi ennek az oka? (Több válasz is jelölhető)

1. Nem értek hozzá
2. Nem érdekel, csak a jelenlegi tevékenységgemmel akarok foglalkozni
3. Nincs kapacitásom rá
4. Elrettentő a szabályozási környezet
5. Korábban foglalkoztam vele, nincsenek jó tapasztalataim
6. Egyéb és pedig...

14. Ön milyen termelői terméket értékesítene, amennyiben az megfelelő minőségben megtalálható lenne a régióban? (Több válasz is jelölhető)

1. Semmilyen
2. Zöldség, gyümölcs
3. Tőkehús
4. Húskészítmények, zsír
5. Halfélék
6. Tej
7. Tejtermékek
8. Tojás
9. Pékáru
10. Liszt, száraztészta
11. Olajok
12. Gyógynövényes termékek: tea, kenőcs stb.
13. Biotermékek
14. Tájjellegű gasztronómia: mézes süti/kalács, perec, rétes
15. Bor, pálinka, párlat, sör
16. Alkoholmentes italok
17. Méz
18. Lekvár, befőtt, savanyúság
19. Mélyhűtött áru, konzerv
20. Kézműves, kézműipari termékek, pl. fazekas/kerámia
21. Használati és dísz tárgyak, fadarabok stb.
22. Háziipari termékek: kádár, kovács termékek, ruházat stb.
23. Hagyományőrző kézimunka: csipkeverés, hímzés, szalmadísz stb.

ARCCHAD

24. Egyéb:.....

15. Mit gondol, melyik tényező jelenthet problémát a termelői termékek továbbértékesítése kapcsán? (Több válasz is jelölhető.)

1. Nincs elég információ a termelőkről/termelői termékekről
2. A termelők/gazdaságok nehezen megközelíthetők
3. Nincs időm termelői terméket beszerezni
4. Nem lehet mindent beszerezni egy helyen
5. Nem bízok a termékek biztonságában, nem ellenőrzött termékeket kínálnak
6. Drágábbak a termékek
7. Nem lehet bankkártyával fizetni
8. Nincs választék
9. Nem tetszik a csomagolás
10. Nem szimpatikus a termelő személye, stílusa
11. A termelői termékek eltarthatósága rövidebb
12. Kiszámíthatatlan a mennyiség/minőség
13. Egyéb:.....

16. Részt venne-e az alábbi térségi kezdeményezésekben? Értékelje 0-3-as skálán, hogy melyik kezdeményezést tartaná a legfontosabbnak?

(0 – egyáltalán nem csatlakozna, 1 kevésbé fontos, de csatlakozna, 2 – közepesen fontos és csatlakozna, 3 – leginkább fontos és csatlakozna)

Állítás	0	1	2	3
1. Helyi termék polc kialakítása				
2. Helyi értékesítő pontok hálózatának létrehozása és működtetése				
3. Termelők együttműködése (pl. logisztikai központ) a boltok ellátására				
4. Közös helyi termékek boltjának létrehozása és működtetése				
5. Közös marketing tevékenységek szervezése				
6. Törzsvásárlói kedvezmény				

17. Milyen módon értékesít (vagy lát benne potenciált)?

ARCCHAD

1. helyi termék polc
2. automata
3. online webáruház
4. egyik sem

7.8. Melléklet. Fókuszcsoport vezérfonal

Fókuszcsoport vezérfonal a helyi élelmiszerrendszer szereplőinek együttműködési lehetőségeiről

1. Bemutakozás

1.1 Kutatás és módszer bemutatása (5')

(néhány szó, hogy miért vagyunk itt, mi ez a kutatás, hangfelvétel, anonimitás, GDPR stb. A résztvevők megegyeznek abban, hogy "csoporttitok"-ként kezelik az elhangzottakat, nem visznek ki információt. Elmondjuk, hogy a kutatásban való részvétel nem jelent "reklámlehetőséget".)

Mi a helyi élelmiszerrendszer?

Több megközelítésben foglalkozunk a helyi élelmiszerrendszerrel:

Értelmezésünkben a helyi élelmiszer-rendszer olyan élelmiszer-termelési, -elosztási és -fogyasztási hálózatot jelent, amely egy adott földrajzi területen belül működik. Fontos szempontok a földrajzi közelség (rövid élelmiszerlánc) a fenntarthatóság (termelés és fogyasztás), helyi gazdaságfejlesztés, közösség alapú szemlélet, épít a helyi kulturális értékekre és megőrzésükre, kapcsolódik az egészség és táplálkozás kérdéseéhez is.

1.2. Moderátorok bemutatkozása, kapcsolódásuk az élelmiszerrendszer kutatáshoz, gyakorlathoz (5')

Amit helyi élelmiszerrendszer kapcsán kutatunk: bevásárló közösség, kistermelők, saját fogyasztásra termelés, kézművesek, városi kertészkedés, kulturális örökség, termelői piacok

1.3. Mindenki mutatkozzon be! (10')

(foglalkozás, pozíció, szerep a helyi élelmiszerrendszerben, helyi közösségben, helyi fejlesztésben) - körkérdés

2. Fő témánk a helyi élelmiszerrendszer szereplőinek együttműködési lehetőségei

2.1. Mindenki mondja el pár szóban, hogy a milyennek látja az együttműködéseket a térség helyi élelmiszerrendszerében (értékesítési csatornák, közös rendezvények, események)! Mi a saját szerepe(i) Mindebben, hol van ő? – körkérdés (10')

ARCCHAD

3. MOST Elkezdünk arról beszélgetni, hogy KIK A HELYI ÉLELMISZERRENDSZER SZEREPLŐI - általában, ideáltipikusan (természetesen gondolhatunk helyi példákra)

3.1. Listázzuk! Mondhatunk mellé konkrét példákat is, ha úgy könnyebb! (Gondolattérkép, csillagdiagram, mátrix, post-itek pakolgatása)

Hozzunk létre csoportokat, típusokat

Bekiabálós-brainstorming (10')

4. Maradjunk a listánál/Nézzük meg a listánkat és próbáljunk meg a szereplőkhöz, esetleg a szereplők meghatározott csoportjaihoz együttműködési formákat rendelni. (Ez lehet bármi értékesítési jellegű együttműködés, rendezvény, szervezeti forma - bármi, ami összehozza a helyi szereplőket, hogy közösen működtessék a helyi élelmiszerrendszert.

4.1. LISTÁZÁS: Mondjatok olyan együttműködési formákat, ami összehozhatja a listán szereplőket! - Bekiabálós-brainstorming (10')

4.2. A különféle együttműködési formákat milyen közös üzenetre lehet építeni? – ezt is írjuk mellé (post-it) Bekiabálós-brainstorming (10')

4.3. Válasszuk ki, hogy melyik szerintetek helyben vagy nektek a legfontosabb forma vagy formák!

Bekiabálós-brainstorming (3')

4.4. AZ EGYES FORMÁK (vagy ha sok van akkor néhány - ha megy az idő: csak egy - kiválasztott forma részletes átbeszélése)

- miért jó?

- mi kell hozzá, hogy működjön? Személyi és anyagi (esetleg: bürokratikus-adminisztrációs?) feltételek. Mitől lesz hiteles?

- mire kell figyelni (veszélyek)?

Bekiabálós-brainstorming (12')

(4.4. Opcionális: Mindenki mondja el, hogy Ő melyik formát tekintené a térségben a leghatékonyabbnak/leginkább megvalósíthatónak és miért? Esetleg vannak előzmények? - körkérdés (10'))

5. Válasszunk ki közösen 4 formát, ami a térséghez leginkább passzol, (amit a csoport szerint érdemes/jó lenne létrehozni és létre is lehet hozni) (3')

5.1. FELÍRNI A TÁBLÁRA A 4 KIVÁLASZTOTT EGYÜTTMŰKÖDÉSI FORMÁT! (2')

ARCCHAD

5.2 A kiválasztott 4 forma mellé képzeljünk el helyi szereplőket és szerepeket!

Listázzuk, jegyzeteljük a táblára: melyik forma, milyen szereplők, milyen szerepek, funkciók, feladatok

Bekiabálós-brainstorming (10')

6. Kiscsoportos feladat:

6.1. Alkossanak 3 vagy 4 db 2 vagy 3 fős csoportot! (5')

Minden csoport húzzon egy együttműködési formát! (moderátorok leírják egy-egy papírra a 4 formát)

MOSDÓ SZÜNET (5')

6.2. Beszéljétek meg hogyan lehetne megszervezni/létrehozni a kiválasztott formát!

Tervezzetek meg egy kampánytervet, amellyel elindítjátok/megszervezitek kiválasztott formát! (bármilyen eszköz használható színes ceruza, képkivágások, saját rajzok stb.) (10')

6.3. Kampánytervek bemutatása. Visszajelzések egymásnak [2 perc/csoport] (5')

7. Zárás

7.1. Ha összegezni kellene, hogy szerinted mitől lehet működőképes a helyi élelmiszerrendszer? Miért működnek együtt a helyi szereplők? – körkérdés (3')

7.2. Utolsó hazaengedő kérdés: Mit viszel ma magaddal a mai beszélgetésből (érzés, kérdés, gondolat)? – Lehet egy szó is!

A moderátorok is elmondják, körkérdés (2')